

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI

M MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	16
'Aho	M nite, 21 'Aokosi 2017

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan 'Eiki Fakafongfa N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineti

Eiki Pal mia	Samuela 'Akilisi P hiva
Eiki Tokoni Pal mia	Siaosi Sovaleni.
Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula & Kau Tau 'a 'Ene 'Afio	Lord Ma'afu Tukui'aulahi
Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua	Tevita Lavemaau
Eiki Minisit Polisi, T mate Afi	Mateni Tapueluelu
'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute	Dr Pohiva Tu'i'onetoa
Eiki Minisit Lao mo e Pil sone,	Sione Vuna Fa'otusia
Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai	S misi Taelangi Fakahau
'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga	Poasi Mataele Tei
'Eiki Minisit Mo'ui	Dr. Saia Ma'u Piukala
'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata	Semisi Lafu Sika
'Eiki Minisit Ako & Ako Ng ue	Penisimani 'Epenisa Fifita

Hou'eiki Fakafongfa N pele

Lord Tu'i' fitu	'Eiki Fakafongfa N pele Fika 1 Vava'u.
Lord Vaea	'Eiki Fakafongfa N pele Fika 1 Tongatapu
Lord Tu'ilakepa	'Eiki Fakafongfa N pele Fika 2 Vava'u.
Lord Tu'iha'angana	'Eiki Fakafongfa N pele Fika 1 Ha'apai
Lord Tu'iha'ateiho	'Eiki Fakafongfa N pele Fika 2 Ha'apai
Lord Nuku	'Eiki Fakafongfa N pele 'Eua
Lord Fusitu'a	'Eiki Fakafongfa N pele Ongonia

Kau Fakafongfa Kakai

Fakafongfa Fika 5, Tongatapu	Dr. 'Aisake Eke
Fakafongfa Fika 12, Ha'apai	Vili Manuopangai Hingano
Fakafongfa Fika 13, Ha'apai	Veivosa <i>Light of Life</i> Taka
Fakafongfa Fika 15, Vava'u	S miu Kuita Vaipulu
Fakafongfa Fika 16, Vava'u	'Akosita Havili Lavulavu
Fakafongfa Fika 17, Ongonia	Sosefo Fe'aomoeata Vakati

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 16/2017
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

*'Aho Monite 21 'Aokosi, 2017
10.00am.*

HOKOHOKO 'O E NGAUE 'A E FALE ALEA

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	LAO FAKAANGAANGA:
		4.1 Fika 6/2017: Lao Fakaangaanga Ki he Ngaahi Kautaha No Iiki 2017
		4.2 Fika 7/2017: Lao Fakaangaanga ki he Kakai No Atu 'o e Pa'anga 2017
Fika 05	:	Fakamatala Fakata'u 'a e Komisoni ki he Kau Ngaue Fakapule'anga 2015/2016
Fika 06	:	<u>KOMITI KAKATO:</u>
		6.1 Polisi Tonga 2015/2016
		6.2 Potungaue Fakamaau'anga 2015 & 2016
		6.3 Potungaue Fefakatau'aki, Takimamata mo e Ngaue 'a e Kakai ki he mahina 'e 6 ngata ki he 30 Sune, 2015 mo e Ta'u Fakapa'anga 2015/2016
		6.4 Toutai 2015/2016
		6.5 Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'anga ki he ta'u 'oku ngata ki he 'aho 30 'o Sune, 2016
		6.6 <u>Ngaue ke Lipooti ki Fale Alea:</u>
		6.6.1 Potungaue Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi, Ma'u'anga Fakamatala, Tokangaekina Ngaahi Fakatamaki Fakanatula, 'Atakai, Feliuliuaki 'a e 'Ea mo e Fetu'utaki 2016 (MEIDECC)

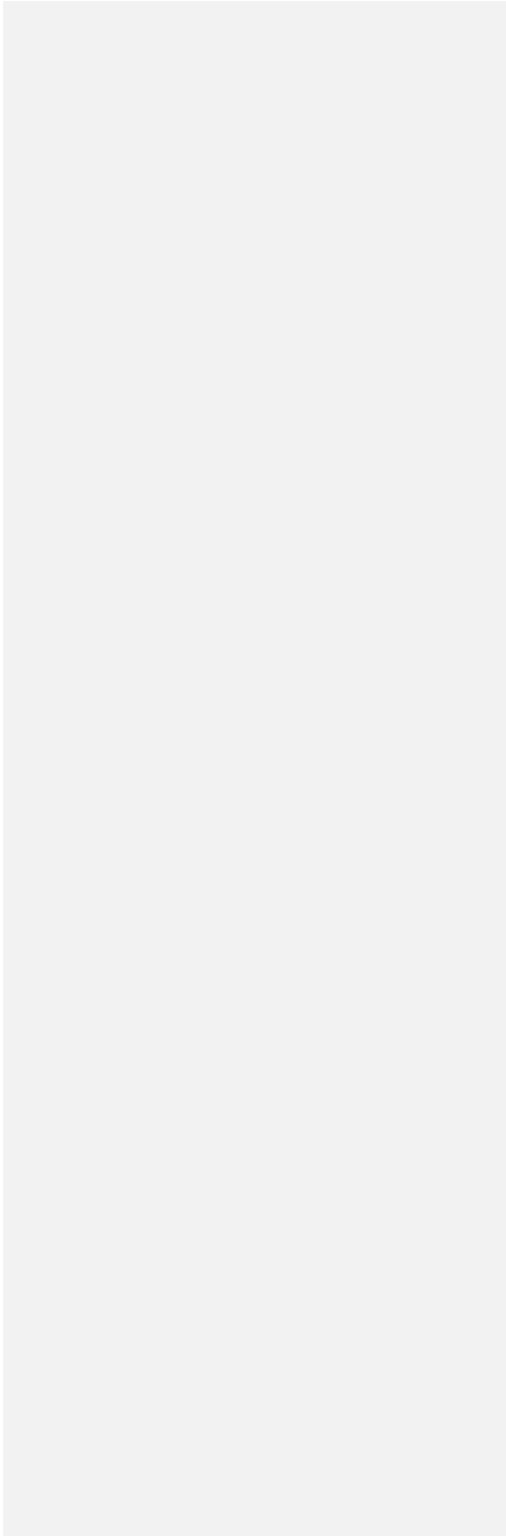
Fika 07	:	LIPOOTI KOMITI:
		7.1 Lipooti Fika 7/2017 – Komiti Tu‘uma‘u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea (fekau‘aki mo e Fokotu‘u fika 29/2016, 30/2016, 1 & 2/2017)
		7.2 Lipooti Fika 9/2017 – Komiti Tu‘uma‘u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea (fekau‘aki mo e Fokotu‘u Tu‘utu‘uni fika 4/2017)
		7.3 Lipooti Fika 1/2017 – Komiti Tu‘uma‘u ki he Ngaahi Lao (fekau‘aki mo e Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Toutai 2016)
Fika 08	:	Ngaahi Me‘a Makehe
Fika 09	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	8
Lotu	8
Poaki.....	8
Me’a ‘a e ‘Eiki Sea.....	9
Fakama’ala’ala e tohi fehu’i fai he Pulelulu & Tu’apulelulu.....	9
Fokotu’u ke to’o \$23 hilifaki he totongi folau vakapuna.....	10
Fokotu’u fekau’aki mo e totongi vakapuna fakalotofonua	12
Tali Pule’anga ki he \$11.50 he tikite folau vakapuna	12
K miti Fili ke ng ue ki he launga he totongi vakapuna/vaka tahi	14
P loti’i ‘o tali ‘a e K miti Fili fo’ou	14
Tokanga ki he Tu’utu’uni 159 he kau m mipa K miti Fili fo’ou.....	15
Malava ke ngaue’aki e Tu’utu’uni 182 he fili ‘o ha K miti Fili.....	16
Tokanga ki he hiki v henga p seti 5 COLA e Kapineti	16
Kole Pule’anga ke ‘omai ha’anau tali fakalelei ki he hoha’a he hiki v henga kau Minisita	17
Taukave ne te’eki ‘omai tu’utu’uni Kapineti ki he hiki v henga ki Fale Alea	17
Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha N Iiki 2017.....	18
Tuku ki he K miti Lao e Lao ki he Ngaahi Kautaha N Iiki 2017.....	19
Lao Fakaangaanga ki he Kakai N Atu Pa’anga 2017.....	19
Tuku ki he K miti Lao e Lao Fakaangaanga ki he Kakai N Atu Pa’anga 2017.....	19
Fakamatala Fakata’u ‘a e PSC	19
Me’a ‘a e Sea.....	20
Fakamatala Fakata’u Potung ue Polisi	21
Tokanga ke hiki’i hake p seti lava ‘o fua faifatongia Potung ue Polisi	21
Tokanga ki he savea na’e fai fekau’aki mo e tu’unga falala’anga Potung ue Polisi	22
Tokanga ke fakalalakaka ange tu’unga falala’anga Potung ue Polisi	23
Fokotu’u ke ‘i ai ha founa ke foki ki he kakai fekau’aki mo ‘enau l unga.....	23
Tokanga ki he tafa’aki fakapa’anga Potung ue Polisi	23
Tokanga ki he ‘ikai lave lipooti ki he founa ke mapule’i ‘aki me’a fakapa’anga.....	24
Tokanga ki he palani ‘a e potung ue ke a’usia t keti p seti pe ‘e 50	25
Mahu’inga ‘asi holo kau polisi he feitu’u kakai’ia	26

Mahu'inga fakafoki ng ue kau polisi ki he ngaahi kolo	27
Tokanga ki he taimi fakahoko ai hulu kau polisi	28
Tokanga ki ha polokalama tu'uaki ki he uesia faka'uli kon	29
Tokanga ki he hia fekau'aki mo e kakai fefine	29
Tokanga ke mahino t kunga ki he fakatotolo fakatau paasipooti.....	29
Fiema'u e poto fakaetangata ki he fatongia polisi	31
P loti'i 'o tali Fakamatala Fakata'u 'a e Polisi Tongá 2015/2016,	32
Fakamatala Fakata'u Potung ue Fakamaau'anga, 2015/2016	32
Tokanga kuo taimi ke 'i ai ha Fakamaau'anga ma'a e f nau.....	33
Tokanga ke 'i ai ha fakamaau Tonga he Fakamaau'anga Lahi.....	33
Fakama'ala'ala he e K miti Tu'uma'u 'a e Fakataha Tokoni	34
Ng ue faka-Fakamaau'anga 'i Tonga ni	34
Tokanga ki ha taimi kuo a'usia 'e ha Tonga e lakanga Fakamaau Lahi	35
Poupou ki ha Fakamaau Tonga he Fakamaau'anga Lahi.....	36
Poupou ki ha Fakamaau'anga ma'a e f nau.....	37
Tokanga ki he ta'u motu'a ngata fakahoko fatongia he Fakamaau.....	38
Fokotu'utu'u Fakamaau'anga ke 'i ai ha Fakamaau'anga e F nau.....	39
Poupou ka ma'u 'e ha Tonga lakanga Fakamaau pea 'oange v henga 'omai mei muli	40
Tokanga ki he kovi v henga kau Fakamaau	40
Fehu'ia e polokalama tokoni'i fakaloea ta'etotongi e kakai	42
Tokanga pe ko hai 'oku ne fale'i fakalao e Pule'anga	42
Ngaahi ng ue kuo fakahoko Potungaue Polisi fekau'aki mo e fakatotolo paasipooti	44
Tokanga ki he tau'ataina e ng ue 'a e Fakamaau'anga.....	44
Ngaahi fakalelei ki he Konisitone he'ene fekau'aki mo e Fakamaau'anga	45
Tokanga ki he fepaki ngaahi kupu nau pule'i Fakamaau'anga mo e Konisit tone	45
Fehu'ia ki he 'ikai taliui mai kupu 'oku nau fili kau Fakamaau ki Fale Alea.....	46
Teu Pule'anga ke fakah mai monomono ki he Konisit tone	46
Fakamahino ko e fale'i tatau pe na'e 'omai ki he fiema'u 'oua ue'i Konisit tone.....	47
Tokanga ki he 'uhinga fuoloa ngaahi hopo 'e ni'ihhi talu mei he 1999	48
Tokanga ke fakafetaulaki'i e palani ngaue mo e l pooti 'a e Potung ue Lao	49
Tokanga ke faka'asi he l pooti e ngaahi me'a fekau'aki mo e 'atita.....	50
Tokanga ki he tuai e ngaahi hopo mo e t mui l kooti tohi ta'u.....	50

Tokanga ki he tafa'aki ki he <i>Bailiff</i>	50
Tokanga ki ha polokalama ke tokoni'i hako tupu e fonua	52
P loti'i 'o tali Fakamatala Fakata'u 'a e Potung ue Fakamaau'anga 2015/2016	53
Kelesi.....	54
Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga	55

Fale Alea 'o Tonga

Aho: M nite, 21 'Akosi 2017

Taimi: 1000-1005 pongipongi

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan ki hono me'a'anga)

Lotu

(Failotu 'o e pongipongi ni fakahoko ia 'e he Fakafofonga Kakai V henga Fili Tongatapu 5, Dr. 'Aisake Valu Eke, pea ne kamata 'aki 'enau hiva'i e Himi 629 pea hoko atu ai p lotu)

<009>

Taimi: 1005–1010

(Na'e kei fakahoko pe heni 'a e failotu 'a Dr. Eke)

<001>

Taimi: 1010-1015

'Eiki Sea: M 1 . K taki Kalake fai mai 'etau tali uí.

Kalake T pile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, tapu mo e 'Eiki Minisit Fonuá mo e Hou'eiki 'o e Kapinetí. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele 'o 'Ene 'Afi kae 'uma' e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí kae 'at ke fakahoko hono ui 'o e Falé ki he pongipongi ní 'aho M nite 21 'o Aokosi 2017.

(Ne lele heni 'a e taliui e Hou'eiki M mipa)

Kalake T pile: 'Eiki Sea kole ke u to e fakaongo mu'a.

'Eiki Sea: M 1 .

Kalake T pile: 'Eiki Minisit F fakatau'akí, Ng ue 'a e Kakaí, Pa'anga H Maí mo e Tuté, 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue Lalahi mo e Takimamatá, 'Eiki N pele Tu'i' fitu, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Nuku, 'Eiki N pele Fusitu'a. Sea ko e ngata'anga ia 'a e taliui 'a e Falé ki he pongipongi ni.

Poaki

Hang p ko ia 'oku ke mea'í ko e 'Eiki Pal mia 'oku poaki tengetange 'o tatau ia pea mo S sefo Fe'aomoeata Vakati . Pea ko e 'Eiki Tokoni Pal miá 'oku poaki 'e toki me'a t mui pea peh ki

he 'Eiki Minisit Polisi mo e Ng ue T mate Afí 'oku poaki t mui mo ia pea kau ki ai mo 'Akosita H vili Lavulavu. Ko e 'Eiki Minisit Ng ué, Me'atokoni mo e Vao'akau mo e Toutai 'oku ne poaki folau. Ko e toenga 'o e Hou'eiki M mipa 'oku 'ikai ke tali mai honau uí 'oku 'i ai 'a e tui 'oku nau me'a t mui mai p 'Eiki Sea m l .

Me'a 'a e 'Eiki Sea

'Eiki Sea: M l . Tapu mo e ' fio 'a e 'Otua Mafimafi 'i hotau lotolotonga. Fakatapu foki ki he'ena 'Af fió Kingi Tupou VI kae 'uma' 'a e Ta'ahine Kuini, Kuini Nanasipau'u mo e Fale 'o Ha'a Moheofo. Fakatapu foki ki he 'Eiki Minisit Tau Malu'i Fonua kae 'uma' e Hou'eiki Kapineti. Fakatapu foki ki he Hou'eiki Fakaofonga N pele e fonuá kae 'uma' e Hou'eiki Fakaofonga 'o e Kakaí. Hou'eiki m l 'aupito e kei faka...

<002>

Taimi: 1015-1020

'Eiki Sea: koloa 'a Langi 'o tau kei ma'u 'a e mo'uí 'o tau a'usia e pongipongi ko ení. Pea na'e hili foki 'etau m l l atu mei uike 'e 2 koe'uhí ko e ngaahi ng ue 'a e Pule'angá ke toki fakahoko mai. Pea ko e pongipongi ni kuo 'osi tufa atu pe foki ho'omou 'asenitá, ko e fo'i Lao 'a e Pule'angá ko e Lao Fakaangaanga ki hono Pule'i 'o e Fetongi Pa'anga 2017, kole pe ka 'oku tufa atu leva 'a ho'omou ngaahi naunaú, 'oua te ke to e ha'u 'o talamai na'e 'ikai ke tufa atu ho'o naunaú. Kuo 'osi tufa atu e ngaahi me'a ko ení, kae tuku pe mu'a ke toki fakah atu e Lao ko iá 'apongipongi, t pile'i ia 'apongipongi. Ko e Lao ko eni Fakaangaanga 'a ia ko e Fika 4.2 mo e 4.3 kole pe mu'a ki he Kalaké ke lau mai ia pea fakatatau p ki he Kupu 131 'o 'etau Tohi Tu'utu'uní kuo u kole pe mu'a ke tukuhifo ia, ke 'osi hono laú pea tukuhifo ki he K miti Laó, pea 'oku ou faka'amu pe 'oku 'ikai ke 'i heni e Sea e K miti Laó, ka 'e toki fakahoko ki he K miti Laó ke mou fakataha mu'a ki he ... 'o kuo 'i heni e Sea, ke fakataha pea 'oku ou kole p mu'a ke ng ue'aki e ngaahi Tu'utu'uní, ke fakaafe'i mai 'a e kakai feng ue'aki tonu pea mo e Lao ko ení, koe'uhí 'oku fiema'u ke 'omai e ngaahi mo'oni mo e ngaahi fiema'u 'a e kakai e fonuá. He 'oku ou tui, ko e ki'i Lao eni 'oku pelepelengesi he mahalo ko e ngaahi me'a lahi ia ko e malu'i p ko e ki'i koloa fakatonga mo e ngaahi me'a ko iá. Ka koe'uhí p ke fakatatau ki he'etau Tohi Tu'utu'uní 'i he Kupu 131, mahalo na'a tuku atu ha uike 'e 2 ke mou fakataha, kae lava ia pea toki fakah mai ki he Falé.

Fakama'ala'ala e tohi fehu'i fai he Pulelulu & Tu'apulelulu

Ko e kole p 'e taha ki he'etau fehu'í. Ko e Tu'apulelulu, ko e Pulelulu ko eni 'e 1, 2, 3 ke hiki ke 'omai ho'omou ngaahi fehu'í ke hiki, koe'uhí pea toki 'ave pe ia pe ia ki he Kapineti kia kinautolu ko 'oku fekau'aki pea mo e fehu'í ko iá he M nite ke toki fai mai 'a e tali ko iá. Ka ko e Tu'apulelulu faka'osi 'a e m hiná ko e ngaahi fehu'í fakatu'upak p ia. 'A ia 'oku fakatatau pe ki he'etau Kupu 'etau Tohi Tu'utu'uní, 102 ki he 104 'a e ngaahi ... 'a ia ko e *Written Questions*. Pe ko e Ngaahi Fehu'i 'oku tohi pea 'omai ia ki he Kalaké ke toki tufa atu pe ia ki he kau Minisit . Ka ko e 106 'a ia 'oku 'ikai ke, 'oku 'eke patonu pe ia 'i he efiáfí, ka 'oku ai ha ngaahi me'a 'oku ke tokanga ki ai pea 'oku ou tui 'oku tonu ke ke fehu'í ia 'i he Tu'apulelulú. 'I he taimi tatau p ke fakatokanga atu pe mu'a ki he kau Fakaofongá, moutolu ko ena 'oku ai ho'omou ngaahi

fokotu'u 'oku 'omaí, kuo u kole atu pe mu'a na'a 'oku sai ke mou 'o feme'a'aki pea mo e Hou'eiki Minisit ko iá pe ko e Kapineti ke mahino pea toki 'omai ho'omou ngaahi fokotu'u *Resolution* mo e ngaahi *Motion* 'oku 'omai ki he ... kae 'oua 'e 'ai hotau Falé, ko e 'ai pe me'a kuo 'omai ki he Falé. 'Uluaki 'ai pe mu'a ke mou talanoa mo kinautolu 'i taumu'á, ka 'oku ai ha'o Lao Fakaangaanga 'ai ke mou talanoa mo e Pule'angá na'a 'oku fepaki ia, na'a 'oku ai ha Lao ia 'oku lolotonga fa'u he Pule'angá, ka ke to e fa'u Lao mo koe. Koe'uhí pe ke 'oua 'e fepakipaki e ng ué. Pea ko e ngaahi me'a p ia 'oku kole kia kimoutolu. Pea to e tahá, kole atu pe mu'a ki taumu'a ke mou angalelei, ko e 'omai ko eni ho'omou ngaahi Fakamatala Fakata'ú, ko 'ene maau p mu'a pea ke kopi'i mai ho'o fo'i kopi fakatatau ki he Falé, tolungofulu tupu, kae 'oua 'e to e 'omai ki heni ke mau to e fakatonotonu. Mahalo na'a sai ange ia ke mou ... he 'oku 'osi 'i ai p ho'omou ki'i vouti. 'Oku ou tui 'oku 'aonga ange ia ke tau fetokoni'aki pe he me'a ko iá. Ka ...

<003>

Taimi: 1020-1025

'Eiki Sea: ...Kapau 'e lava ia pea ko u fakam l atu ki ai. Ko e me'a p 'e taha to e kole atu p 'a ho'omou 'a'ahi, koe'uhi, na'a 'oku toe kau atu p 'a e me'a ko ia 'i he 'A'ahi mei he 'Eiki Minisit 'a e kau Minisit , koe'uhi ka me'á mou *photocopy* mai p ho'omou me'á pea 'omai. Tuku p 'a e kau Fakaafongga ke nau ng ue 'aki 'a e *photocopy* 'a e 'Ofisí, fe'unga p ia mo nautolu. Kae kei tatali p 'osi 'omai p 'a e fa'ahinga, ka 'oku te'eki ke 'osi mai. Tatau p pea mo e Fakamatala Fakata'u. Ko u kole atu p mu'a ka maau mo e ngaahi 'u me'a ko ia, pea fai mo fakah mai.

'Eiki Fakaafongga Fika 15 'o Vava'u.

S miu Vaipulu: M l Sea. Sea, ko u fakatapu ki he Feitu'u na, kae 'uma' 'a e Fale 'eiki ni. Sea, ko e tu'u p 'a e motu'a ni ia, ke fakahoko atu 'a e pal palema 'oku hoko ki homau vahefonua, pea ko u tui 'oku pal palema kotoa mo e ngaahi vahefonua 'i he me'a tata'u. Pea me'apango p ia 'Eiki Sea, ko e me'a eni fekau'aki mo e vakapuna. 'I he uike kuo 'osi na'a ku 'i Vava'u. Tautea au ko e tikite ia mei Fale Alea, 'oku *flexy*. Tautea au totongi 'a e pa'anga 'e 50 koe'uhí ko e 'ikai ke u ha'u 'o *attend quotinhg* kae ko e me'a ko ia na'e 'osi fai katoa p ia 'e he Kalake, Tupou Manuofetoa 'i Vava'u, pea 'oku fakamo'oni p ki ai 'a e tokotaha 'i Vava'u. Ka ko e tokotaha ko 'i Tonga ni, na'e 'ikai ke fie fanongo ia ki ha fakahoko mai 'a e 'u me'a ko eni 'Eiki Sea. Ko e tokotaha ko iá, he 'ikai ke u fakaha hingoa he 'oku 'osi ma'u hono hingoa 'Eiki Sea.

Fokotu'u ke to'o \$23 hilifaki he totongi folau vakapuna

Ko e ua 'a e me'a 'oku ou tokanga ki ai. Ko e totongi ko eni 'o e 11.50, na'e t naki 'e he Kautaha vakapuna ki he *fare*, k toa ki Tonga ni. 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke ngofua ha taha taautaha p ko ha kautaha 'a e Pule'anga ke ne hilifaki ha tukuhau ta'ekau ai ta'e'omai ke tali 'e he Fale ni. Ko u fokotu'u atu 'Eiki Sea, ke to'o, to'o 'a e tahataha nimanoa ko ia, pea 'oku 'i ai mo e tahataha nimanoa 'oku 'osi 'i he *fare*, na'e to'o p ia mei he 2008. To'o mo ia 'oku ta'e fakalao 'Eiki Sea, he 'oku te'eki ai...pea ko u tui ko e fatongia eni ia 'o e Pule'anga, ke ne fakahoko 'a e tu'utu'uni ko eni. Ko e tu'o fiha eni 'emau fakataha, ke feinga'i ke fai ha sio ki he *fare* mo e talamai p 'e fai 'a e sio ki ai mo e te'eki ai. Ka 'oku faingata'a'ia 'a e kakai 'o e 'otu motu 'Eiki Sea, 'i he 'u

me'a ko eni. Ko e tahataha nimanoa (\$11.50) 'oku talamai ko e 'ai ki he ngaahi ki he *maintenance* 'o e mala'e vakapuna.

'Eiki Sea. Lolotonga ko ia, 'oku tohi mo'ua mai 'e he Kautaha *Tonga Airports* 'a e *landing fees*, ke totongi ko e t ki he ngaahi feitu'u kotoa p 'i Tonga ni 'a e vakapuná, kuo pau ke totongi. To e tanaki p 'a e silini ko eni 'i he 'ata'at loa. 'A ia ko 'eku tui 'Eiki Sea, ko e me'a 'oku tonu ke to'o, ke to'o 'a e pa'anga 'e 23 mei he *fare* katoa 'a e 'u vahefonua, koe'uhi ko e 'u tukuhau eni na'e 'ikai ke 'omai ia ki he Fale ni. Ka 'oku tonu ke to'o pea kuo 'osi fai k toa p 'e he Pule'anga mo e 'u ng ue, ke langa fakalakalaka 'a e ngaahi mala'e vakapuna, t naki 'ata'at p 'e he Poate ko eni koe'uhi p ke lahi 'o ma'u p nasi 'a e kau Poate, pea v henga lalahi 'a e kaung ue, kae fua 'e he kakai 'o e fonua.

'Eiki Sea, ko e taha 'a e me'a ia, 'oku 'i ai 'a e ki'i vaka 'one'one. Ko e taha eni 'o e ngaahi pal palema ko 'oku 'asi 'oku fua 'e he kakai. Ko 'ene l taula 'oku 6000 he m hina, ta'etau ki Uafu. Ka tau ki Uafu....

<004>

Taimi: 1025-1030

S miu Vaipulu : .. to e mamafa ange hono pamu mai ki 'uta e 'one'oné, pea mo hono fetuku mei ai he 'aho p ko iá, ke 'oua 'e tuku 'i uafu. Ko e ngaahi totongi ko iá, 'Eiki Sea, 'e 'alu k toa 'o fua 'e he kakai 'o e fonuá. Ko e 'uhingá p , ke t naki pa'anga pea p nasi 'a e kau Poaté, pea t naki ki he ngaahi paaka ta'e'uhinga ko eni kuo faí, kae fua 'e kimaautolu, kakai 'o e fonuá.

Na'e 'i ai e fakakaukau, 'Eiki Sea, na'a ku fakalea ki he Sea 'o e Poate ko eni. Talamai ke u faitohi atu. Ko e fu'u me'a 'oku mahino. Ko e me'a tatau 'oku hoko ki he ngaahi vaka fakalotofonua. Ko e me'a tatau. 'A ia, ko e me'a ko 'oku hokó, ko e me'a ia 'oku fetukutuku mai ai 'a e ' vaka ia 'o e tokotaha pisinisi mei h ki he uafu ko ' , koe'uhí ko e ngaahi fu'u tohi mo'ua ko eni, 'Eiki Sea.

Na'e 'i ai 'a e fokotu'u 'i he Fale ni, ke fa'u ha K miti Fili 'a e Fale ni, ke ng ue ki he me'a ni. Pea peh ke tuku p ki he Pule'angá, ke nau ng ue ki ai. 'Eiki Sea, ko e m hina eni e fiha, mo e ongoongosia 'a e kakai 'o e fonuá 'i he kei fai 'a e me'a ko eni, mo e kei tali p . Ko e tali ki 'a f ? 'E fai ha ng ue fakak ?

Ko e Tokoni Palēmiá, me'a pango p , 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke 'i heni. Ko ia na'e Sea 'i he K miti ko eni. Pea na'a ku talaange. 'Oku pango ho'o Seá, he koe'uhí 'oku mo feitu'u tatau kimoua mo e tokotaha ha'ana e kautaha vakapuná, 'i he fili Fale Aleá. 'E ngali kovi kapau te ke fai ha tu'utu'uni. Pea ko e me'á eni, 'Eiki Sea. Ko e a'u ki he 'aho ni, te'eki ai ke fai ha tu'utu'uni ia, koe'uhí ko e tauhi v ko 'oku fai. Ko e h e me'a te tau faí. Te tau l unga p , 'o tukutuku ai p ai, p 'e fai ha ng ue, 'Eiki Sea? Ko e me'a ko 'oku hokó, 'Eiki Sea, ko e feinga atú, he na'a ku feinga mai ki he Kalaké, he Tokonakí, pea ko e feinga ko 'a e Kalaké, ke lea ki he tokotaha ko na'a ne fai tu'utu'uni ki he me'á. Kuo u talaange, 'oku 'ikai ke fie lea mai ia. 'Oku ke fie 'oange 'e he kau ng ue ia 'a e fika telefoní. Ko e taha p e 'uhinga 'oku peh á, 'Eiki Sea, ko e fa'ifaiteliha, ko e tokotaha pea fa'ita'iteliha 'i he fonua ni. Ka 'oku fua 'e he kakai ko 'oku

mau ala ki homau kató, 'o totongi 'a e tikite vakapuná.

Fokotu'u fekau'aki mo e totongi vakapuna fakalotofonua

Ko ia, 'Eiki Sea, 'oku ou 'oatu 'a e fokotu'u ki he Feitu'u na. 'Uluaki, ke tu'utu'uni 'e he Fale ni, ki he Pule'angá, ke fakahoko ki he kautaha ko 'eni. To'o 'a e pa'anga 'e 11.50 na'e toki fakahili, toe to'o mo e pa'anga e 11.50 kimu'a, 'a ia ko e pa'anga ia e 23. Hoko ki aí, 'Eiki Sea, ko e ' founa 'ai tikite ko eni 'i he taimi ni. Na'e 'osi fai p 'a e ng ue ki he ' me'a ko eni, 'oku tukuaki 'i na'e 'ikai ke fai 'a *hono no show*, 'a ia ko e ta'etokanga p ia 'a e kau ng ue. Kapau 'oku peh kimautilu, huanoa 'a e toenga 'o e kakai 'o e fonuá. Koe'uhí ke fai leva ha ng ue ki ai, 'Eiki Sea, he 'oku ta'efakafiem lie 'aupito 'a e me'a ko eni 'oku hokó. Pea 'oku 'alu ke fu'u mamafa 'a e me'a kotoa p 'i he fonua ni, koe'uhí ko e ngaahi *charges* ko eni 'oku fai, ko fe'au'auhi ke t naki pa'anga 'a e ngaahi *public enterprise*, kae 'osi ange ko iá, 'oku fua 'e he kakai 'o e fonuá. M l 'aupito, 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : 'Eiki Minisit *Public Enterprise*. 'Oku 'i ai ha'o, pe koe'uhí, 'ai ange p ho'o tali. Ka 'oku ou tui mahalo, ka 'ikai, 'e fokotu'u e K miti Fili 'a e Falé, pea 'e fekau leva e kalasi ko ená, ke mai 'o tali ui 'i heni, ki he K miti.

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga : M l Sea. Tapu ki he Feitu'u na, Sea, pea m l e laum lie lelei ki he pongipongi ni. Fakatapu ki he Hou'eiki e fonua. Tapu ki he Hou'eiki Minisit , kae'uma' e Hou'eiki Fakafofonga e Kakai, kae 'uma' e kau ng ue...

<006>

Taimi: 1030-1035

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga: ...'a e Fale ni tuku p mu'a ke fai atu p ha ki'i fakalavelave ki he l unga ko eni na'e fakahoko mai 'e Vava'u 15, pea 'oku mo'oni 'aupito 'a e ngaahi l unga ko eni Sea pea mahalo 'oku 'osi mahino p ia kia kimautilu ko e kongia lahi 'o e ngaahi palopalema ko eni 'oku uesia 'a e kakai 'o e fonua he fefononga'aki koe'uh ko e palopalema ko eni he *fee* 'a e vakapuna kae 'uma' 'a e ngaahi fefolau'aki vakatahi, tuku ke u kamata p mu'a mei he vakapuna Sea, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'aku fa'ahinga fakamatala 'a'aku ki he *flexi fare* pea mo e tautea pa'anga 50 ko eni 'a e kautaha vakapuna 'ikai ke 'i ai ha'aku lave'i ki ai 'o hang ko e *information* ko eni 'oku 'omai, ko e ngaahi me'a ko fekau'aki mo hono *regulate* ko ngaahi me'a ki he fakalao 'o e fefolau'aki vakapuna 'oku 'i he *MOI* pea te u tukuange p ki he Minisit ko ai ke ne fai ha fakamatala ki ai,

Tali Pule'anga ki he \$11.50 he tikite folau vakapuna

ko e ki'i me'a ko eni pa'anga 11.50 Sea na'e 'osi fai p foki 'a e fetalanoa'aki mo e feme'a'aki 'a e Hou'eiki Fale Alea ki ai. Ko e *charge* ko e 'uluaki ko e *airport charge* pea ko e ua ko e *landing fees*, ko e *landing fees* Sea ko 'a e mala'e vakapuna ko e me'a ko ongo *charge* ia ko eni ko e ongo *charge* fuoloa p ia, pea na'e talu p hono kamata mai 'ona ia kuo 'ikai ha *charge* ia heni 'e peh ke 'ai noa'ia 'oku 'i ai hono 'uhinga lelei 'ona ia ke fakahoko'aki, ko e *airport charge*, ko e

landing fees 'oku fa'a t naki e s niti ko ia ki hono monomono ko 'o e fo'i mala'e, ko e *airport charge* ko e...

S miu Vaipulu: Sea fakatonutonu atu 'oku 'ikai ha l unga ia 'i he *landing fees* ko e totongi p ia kuo pau ke fai, ko e *airport charges* ko eni 11.50 'oku fai ai 'a e l unga mo e to e 11.50 na'e 'osi hili ia ki mu'a p ia 'i he 2008 'Eiki Sea, ko e me'a ia 'oku fai ai 'a e l unga.

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga: Ko ia m l Sea ko e 11.50 *airport charge* ko e s niti ia ko 'oku t naki 'o fakalele'aki 'a e mala'e vakapuna, ko e mala'e vakapuna ko eni 'o Vava'u, Ha'apai kae 'uma' ko 'Eua 'oku meimei *break even* ko e Ongoni Niua, Vava'u mo Ha'apai Sea 'oku lele mole p 'a e Poate ia pea 'oku fua atu p ia 'e he mala'e vakapuna ko eni mei Tonga ni, tatau p 'a e *domestic* pea mo e *international* ko eni 'i Tonga ni ko hono fakapa'anga 'o'ona ia 'oku fai atu p ia mei Tonga ni, ko e ki'i *charge* ia ko eni ko e ki'i *charge* p na'e 'ai ke tokoni k 'oku 'ikai ko e s niti eni ia 'oku fiema'u kapau 'e 'ai e *airport charge* ia ke 'alu hake 'o *break even* p 'ikai ha to e fakamole 'a Vava'u mo e ' *airport* kehe 'e mamafa 'aupito 'aupito ia, pka ko e 'uhinga ia hono 'ai ko 'o e 11.50, ko e palopalema ko eni ko e taimi ko na'e 'ai ai ko 'o fakamavahe'i 'a e 11.50 mei he *fare* he na'e kamata mai he 2008 'oku ou manatu'i p ko e taimi ia na'e kei Minist 'a Vava'u 15 'i he potung ue ko eni taimi ko na'e kamata mai ai na'e t naki p ia ki he fea fakalukufua.

S miu Vaipulu: Fakatonutonu atu Sea na'a ku toki Minisit au he 2009

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga: T ko ia mahalo na'e toki kamata he 2009, ko e 11.50 na'e t naki p ia ki he fea fakalukufua na'e toki to'o foki ia 'o fakamavahe'i 'ap he ta'u ni pea na'e tukuange p ia kia kinautolu ke nau t naki 'o toki 'omai ki he Pule'anga, 'o 'omai ki he poate koe'uh he ko e ki'i fo'i founga p ia 'e ngali maau ai hono t naki ha to e fakamole makehe 'a e poate ke t naki e s niti ko eni pea 'e lava p ia 'o t naki k 'oku totongi p ia he kautaha vakapuna ke nau hanga 'o 'ai e ki'i me'a 'oku 'i ai p 'a e ki'i *fee* ia 'i ai. Pea ko e 'uhinga ia 'o e 11.50 Sea ko e taimi ko na'a tau to'o ai, na'e totonu ke to'o pea mei he fea 'a e fo'i 11.50 'o fokotu'u makehe kei tu'u tatau p 'a e fea ia to e tu'u hang ko 'oku to e h fo'ou atu 'a e 11.50 ka 'oku ou tui ko e palopalema ia ko na'e 'ohake he Hou'eiki Fakafofonga taimi ko na'e fakam vahevahe'i ai, ko e kongia ko eni ki he vaka 'one'one Sea 'ikai ke u lave'i 'e au k ko e lao ko eni hono *charge* 'o e ngaahi vaka pea mo e ngaahi totongi 'oku 'oatu kia nautolu p 'oku tau 'i uafu p 'oku 'ikai ke tau 'i uafu, ko e ngaahi lao motu'a p mo ia Sea, pea 'oku ou tui ko e lao p ia na'e ng ue'aki he Poate Taulanga ki hono *charge* 'o e vaka 'one'one ko eni na'e toki tau mai, pea 'oku ou kole atu p au kapau 'oku 'i ai ha ' fakatonutonu mo ha ' l unga ka 'oku a'u atu 'oku l unga 'oku 'ikai ke tatau ho'omou ma'u mo e ma'u 'a e Poate pea mou 'o faka'ilo 'a e Poate he 'oku 'at p ia, k 'oku ou tui ko e *charge* ia kapau 'e fai ha sio ke holoki mahalo ko e *rate* ko e 'oku *charge* 'o fakatatau mo e Lao ko eni 'a e Poate

S miu Vaipulu: Sea fakatonutonu atu Sea

'Eiki Sea: Me'a mai 15

S miu Vaipulu: Fakatonutonu atu ki he peh ...

<007>

Taimi: 1035-1040

S miu Vaipulu :.. 'e 'Eiki Minisit ke mau kimautilo 'a e kakai 'o faka'ilo. Ko e fatongia ia hotau Pule'angá, ke fai 'a e ng ue ki ai, koe'uhí ke tokanga'i hono kakai. Kapau ko e ' tungá eni 'Eiki Sea, ke tukuaki'i 'a e me'a kotoa, ke toki feinga'i 'e he kakai. 'Oku totongi 'a e loea mo e ' fakamole kehe. 'Ee faingat 'ia p kae longo p ?

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga : M l Sea. Ko 'eku 'uhinga atú Sea he ko 'eku toki ma'u eni 'e au 'a e l unga ko ia. Te'eki ai ke 'omai ha me'a fakapepa, ke 'eke mo fai ha fakatonutonu kapau 'oku 'i ai ha ' me'a 'oku fakatonutonu. Ko 'eku 'uhinga peh p 'a'aku ia. Ka 'o kapau na'e ma'u mai 'a e l unga ia ko ení na'a mau 'osi ng ue mautilo ki ai. Pea 'oku mo'oni 'aupito Sea 'a e me'a 'oku ke me'a'aki, F f ke 'omai 'a e ' me'a ki mu'a 'i he'etau mai 'o 'ai heni. He te tau mole taimi kaitautolu hono toe feinga ke to e fakatonutonu holo pea fai 'a e fakatahá ia 'o 'ai hake, ta ko 'e lava p 'o fai 'a e femahino'aki. He kapau na'e a'u mai 'a e me'a ia ko ení Sea, kuo 'osi fai 'a e ng ue ia ki ai. M l 'aupito.

'Eiki Sea : M l . 'Oku ou tui ko e me'a ko ení na'e 'osi 'ohake p 'e he Fika 16, 'a e me'a ko ia na'e totongi 'a e 11.50 na'e 'osi 'ohake p . Pea mahalo na'e 'i ai p 'a e kole ke tukuatu ki he Pule'angá ke fai mai ha ng ue ki ai. Ka 'oku ou kole p mu'a ke tau fakanonou p mu'a, ke kae fokotu'u atu p 'etau ki'i K miti Fili ko eni.

S miu Vaipulu : 'Oku ou faka'osi atú Sea tapu mo e Feitu'u na k taki p he tu'u tu'o 2 hake. Ko e me'a ko eni 'oku fai ai 'a e l unga ko 'ene ta'efakalao. Ko hono t naki noa'ia 'a e tukuahu ta'e'omai ke faka'at mei he Fale ni. Ko e me'a ia 'oku tangi mai ai ki he Fale ni. M l 'Eiki Sea

K miti Fili ke ng ue ki he launga he totongi vakapuna/vaka tahi

'Eiki Sea. M l , kae tukumai mu'a ke fokotu'u atu p 'a e ngaahi hingoa ko ení koe'uhi ke mou fai ha fakataha ki ai. 'A ia ko e Kakai p pea mo e Hou'eiki koe'uhi 'a e K miti Fili ko eni. Te u fokotu'u atu p 'a e ngaahi hingoá koe'uhi kae vavevave p ke fai ha ng ue ki ai ke mou toki fakataha. 'A ia ko e fokotu'u atu p ko S miu, 'Aisake pea mo Vosa, Fakafofonga Fika 13, N pele Fika 1 Tongatapu, N pele Fika 2 – Vava'u, pea mo e 'Eiki N pele Ha'apai – Fika 1 Ha'apai. Koe'uhí ke . mahalo ko e me'a p ia ke toki 'omai ke mou faka'eke'eke 'a e ngaahi kakai 'oku feng ue'aki tonu pea mo e me'a ko eni. Kae tukuatu p ha uike 'e 2, ka ko e vave tahá mahalo ko e me'a ia 'oku fiema'u ke fai ha ng ue ki ai. Kae 'oua te tau to e mai 'o l loa 'i he Fale ni. 'Oku ou tui ko e ngaahi me'a ko ení ko e tu'ofiha eni hono 'ohake mo tukuatu, ka 'oku te'eki ai p ke tau ma'u ha tali fakafiem lie ke 'ave ki he kakai ke nau ...Ko ia kapau 'e kau mai p mo e Minisit *Public Enterprise* mo e Minisit Pa'angá ki he K miti ko ení, kae tuku p 'a e toko 3 ia ko ke. 'A ia ko e tolu mei h , tolu mei h . Ko ia faka'amu p Hou'eiki mou toki fili p p ko hai 'oku Sea. Ka koe'uhi ke fei mo fakavavevave p ke 'omai ha tali 'oku fakafiem lie ki he ngaahi tafa'aki. Ko ia Hou'eiki, 'oku mou tali 'a e fokotu'u ko ia? K taki 'o hiki ho nima.

P loti'i 'o tali 'a e K miti Fili fo'ou

Kalake T pile : 'Oku loto ki ai 'a 'Aisake Valu Eke, Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano,

S miu Kuita Vaipulu. 'Eiki Minisit Ako, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minista Fefakatau'aki, 'Eiki Minisit Fonua. 'Eiki Minisit Pa'anga...

<008>

Taimi: 1040-1045

Kalake T pile: 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Vaea. Loto ki ai e toko 14.

'Eiki Sea: Ko ia m l 'aupito Hou'eiki koe'uh ke mou toki ui ho'omou fakataha pea mou toki fili ho'omou Sea kae, kae fai mo fai ha ng ue ki ai. Ko ia Kalake k taki 'o lau 'uluaki mai e 42 mo e 43 pea 'osi p ia pea, 'e Fakafofonga 15.

Tokanga ki he Tu'utu'uni 159 he kau m mipa K miti Fili fo'ou

S miu Vaipulu: Kole p Sea koe'uh 'oku, ko e, 'oku fekau'aki mo e Tu'utu'uni 159. 'Oku, ko e kau M mipa ko 'o e K miti Fili he 'ikai ngofua e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Tokoni Sea pea mo e Sea 'o e K miti Kakato, 'uh foki na'e fili mai 'e he Feitu'u na ia mo e Sea K miti Kakato koe'uh ke 'ai ange ha taha, m l Sea.

Veivosa Taka: Sea ...

'Eiki Sea: Ko ia 'oku, 'oku lava p ia ke, ke kau p ia 'i he, 'oku 'ikai ke *ex-official* e me'a ko ia, 'e kei lava p ke kau p ki he, hang p ko e K miti Tu'uma'u.

S miu Vaipulu: Ko e, ko e K miti Tu'uma'u ia, ko e K miti Fili ko u 'uhinga ki ai 'Eiki Sea 'oku tu'utu'uni he Kupu 159, Kupu si'i (1), 'oku peh hono lau, " 'E 'ikai ke ngofua ke M mipa 'a e 'Eiki Sea, Tokoni 'Eiki Sea mo e Sea 'o e K miti Kakato 'i ha K miti Fili koe'uhi p ko honau lakanga."

Veivosa Taka: Sea ki'i ...

S miu Vaipulu: 'Oku 'ikai ke 'i ai ha loto ia ki he M mipa.

'Eiki Sea: Pe 'i me'a mai, me'a mai e ...

Veivosa Taka: Tapu pea mo e ...

'Eiki Sea: 13.

Veivosa Taka: 'Eiki Sea. 'Eiki Sea 'oku ou tui ko e me'a ia ne fai ki ai 'a e alea kimu'a 'oku 'ikai 'uhinga 'eku, 'etau 'i he k miti ko hotau lakanga ka ko e 'uhinga ko e Fakafofonga N pele pea mo e Fakafofonga 'o e Kakai. 'A ia ko e 'uhinga ko kimu'a Sea na'e peh 'oku 'i ai e Sea 'o e Fale Alea pea mo e Tokoni Sea 'i he k miti kotoa p . Pea 'oku ou tui Sea ko e ki'i fakatonutonu

atu ia. Pea 'oku ou fokotu'u atu Sea, to'o mu'a 'a Vava'u 15 he 'oku teuteu fakalele vaka kae 'omi ha taha ke mau, ke *fair* 'a e taimi te mau alea ai. M I Sea.

S miu Vaipulu: K taki p , ko u 'uhinga p au ia ko e tu'utu'uni. K taki e Fakafofonga 'oku 'ikai ke u tokanga au ki he'ene M mipa, ko e lao ko e tu'utu'uni 'oku ne talamai ...

Malava ke ngaue'aki e Tu'utu'uni 182 he fili 'o ha K miti Fili

Eiki Sea: 'Uh kapau te mou vakai p ki he 182, "Kuo pau ke ng ue'aki 'a e Tu'utu'uni 159, 164 ki he 170 ki he K miti Fili 'o tatau p ki ha K miti Tu'uma'u." 'I he'ene peh Hou'eiki, tuku p e me'a ko ia kuo 'osi tau 'osi p loti'i he 'oku, koe'uh p he 'oku mou fekau'aki mo e ngaahi palopalema ko ena he ko e me'a p 'oku ou fiema'u ke mou, 'a e palopalema 'a Ha'apai, palopalema 'a Vava'u. Ko e me'a ia 'oku mou ng ue'i. 'Oku mahino p me'a na'e me'a ki ai e me'a ka koe'uh ko 'etau ng ue'aki e 182, na'a tau tali 'aki p e k miti ko ena 'oku, pea 'i he'ene peh Hou'eiki mou feng ue'aki p ko e, 'oku 'ikai ko ha me'a ia ke tau, 'oku 'i ai p e ngaahi me'a ke ... Kalake, me'a mai 12. Me'a mai.

Tokanga ki he hiki v henga p seti 5 COLA e Kapineti

Vili Hingano: 'Eiki Sea 'oku ou fakatapu atu ki he Feitu'u na. Tapu atu ki he Hou'eiki M mipa ho Fale kau puke mu'a e faingam lie ko eni ke fai atu ha fakahoha'a Sea ki he, 'oku 'i ai e *issue* lahi 'aupito 'oku lolotonga fai e hoha'a ki ai 'a e fonua. Pea nau folau atu foki au 'i he ongo uike ko eni kuo tau situ'a mei ai. Pea toki foki mai eni Sea ka ko u lave'i 'oku mahu'inga ke fai ha lave ki ai. Pea ko hono mahu'inga foki 'o e *issue* ko eni Sea ko e 'uhinga he 'oku faitu'utu'uni 'a e Pule 'uluaki ka 'oku u sia ai 'a e toenga k toa 'o e fonua. Pea 'oku fie fakahoha'a e motu'a ko eni ia 'o fekau'aki pea mo e tu'utu'uni ko ia na'e fai 'e he Pule 'uluaki p ko e Kapineti 'o e fonua ...

<009>

Taimi: 1045–1050

Vili Hingano: .. ke hiki honau v hengá 'aki e p seti 'e 5 'a eni ko 'oku 'iloa ko e COLA p ko e fakalelei v henga 'oku fai ko kiate kinautolú. Sea pea ko u fie fakahoha'a he *issue* ko iá tu'unga 'i hoku fatongia ko e Fakafofonga 'o e Kakaí, 'oku hoha'a e kakai 'o e fonuá ko e h e 'uhinga 'oku fai ai 'a e tu'utu'uni ko eni 'i he Mafai Pule 'uluaki 'o e fonuá, ko e 'uhinga ko e ngaahi tu'unga fakamolale, tu'unga faka'ekon mika mo e tu'unga fakang ue. Ko e 'ata ki tu'a 'o e pule leleí Sea 'oku fakafehu'ia 'aupito 'aupito 'i he'ene tu'u ko ia 'a e tu'utu'uni ko eni 'oku fai 'e he Kapinetí. Sea ko e 'uluaki e me'a 'oku fai ki ai e tokanga 'a e motu'a ni. Ko e tu'utu'uni ko eni 'oku fai 'e he Kapinetí, hang kiate au 'oku fepaki p 'oku ki'i fet kehekehe'aki pea mo e me'a na'a tau fakahoko 'i he patisetí. Ko e taimi ko na'e 'uluaki fatu ai 'e he 'Eiki Minisit Pa'angá pea mo 'ene timi patisetí 'a e patiseti ko ia 'o e fonuá 'o 'omai ki he Fale Alea Sea, na'e 'i loto ai 'a e hiki p seti 'e 5 p ko e COLA k toa ki he kau ng ue fakapule'anga 'o e fonuá. Pea ko e taimi ko na'e to e fai ai ko hono *revise* ko ia ko 'o e patisetí, pea na'e mahino p 'i he alea'i ko ia 'o e patisetí 'i ho Fale 'eiki Sea, na'e to'o e p seti 'e 5 ko eni. Pea ko hono 'uhingá na'e 'ikai ke

to e fakamafai'i ke fakahoko 'a e fakalelei v henga p ko e hiki v henga p seti 'e 5 ko eni ki he kau ng ue fakapule'anga. Lolotonga e hoko 'a e fo'i me'a ia ko ení Sea, ko Sune eni, Siulai kuo kamata ai 'a e fakalelei v henga.

'Eiki Minisit Fonua & Savea: Sea ki'i tokoni atu.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit .

Kole Pule'anga ke 'omai ha'anau tali fakalelei ki he hoha'a he hiki v henga kau Minisita

'Eiki Minisit Fonua & Savea: Ki'i tokoni atu ki he Fakaafongá Sea. 'Oku hang p ko ho'o me'á, na ko ha ngaahi fehu'i eni 'oku tonu ke 'ai pepa mai kae mai ke tali fakalelei Sea 'i hono fu'u, he'ene me'a peh mai p he taimi ni ke fai ha tali fakavavevave atú. Sea.

'Eiki Sea: Ko ia Fakaafongá. Hang p ko e me'á, 'e lava p ke to e tohi, 'omai e fehu'í he, koe'uhí ke toki fai e ng ue ki ai, 'a ia ko e Tu'apulelulú.

Vili Hingano: 'Eiki Sea. Ko u faka'apa'apa lahi p ki he Feitu'u na pea ko u faka'apa'apa lahi ki he 'Eiki Minisit . 'Oku 'ikai ko ha fehu'i eni ia.

'Eiki Sea: Ka ko e, 'e lava p ke fehu'i ko e h e 'uhinga e me'a na'e fai ai e fokotu'utu'u me'a ko ení 'i he ...

Vili Hingano: 'Eiki Sea ko e me'a 'oku mahu'inga, ko e ng ue ko ení ko e ng ue fakalukufua eni. Pea 'oku mahino ki ate au e me'a ko ena 'oku ke me'a mai ki aí Sea. Ka 'oku mahu'inga ke fanongo mai e kakai 'oku ou fakaafongá'í.

'Eiki Sea: Ko e me'a pango p foki Fakaafongá 'oku fai e t langa ia he me'a ko ení he kakai e fonuá ka ko e me'a pango p ko e 'ikai ke 'uluaki 'ohake he Falé ke fai e me'a ko iá.

Taukave te'eki alea'i Fale Alea hiki vahenga Kapineti

Taukave ne te'eki 'omai tu'utu'uni Kapineti ki he hiki v henga ki Fale Alea

Vili Hingano: Ko e 'uhinga ia Sea e me'a 'oku ou tu'u ai he pongipongi ní, he 'oku te'eki ai ke 'omai ki he Fale ni 'a e Tu'utu'uni ko eni 'a e Kapineti'í pea 'oku te'eki ai ke ma'u ia 'e he motu'a ni pea 'oku ou tui p 'oku te'eki ai ke ma'u ia 'e he Feitu'u na, 'a e Tu'utu'uni Kapineti ko eni ke fakahoko e me'a ko ení pea 'oku te'eki ai ke alea'i e me'a ko ení he Fale ni. Pea ko e 'uhinga ia 'oku fokoutua hake ai e motu'a ni Sea ke me'a mai e kakai e fonuá 'oku tokanga ho Fale 'eiki ki he *issue* ko ení. Pea ko e me'a ia 'oku fai ai e fakahoha'á Sea ka 'o kapau 'oku laum lie lelei p Feitu'u na ke 'oatu e ng ue ia ko ení ha Tohi Fehu'i, h e me'a te u to e fai. Ka na'a ku loto pe Sea ke

'Eiki Sea: Ko ia. Mahalo na 'oku sai ange p ia.

Vili Hingano: 'Oatu e me'a ko ení ke me'a mai e kakai e fonuá ki he me'a ko ení ko u tui 'oku mahu'inga p .

'Eiki Sea: Ko ia, ko e ngaahi, ko e laó mahalo 'oku tonu ke tau to e vakai e laó he ko e kuohilí na'e fa'a fai p foki e *ordinance* 'o fa'a fai e tu'utu'uni p ia 'oku ng ue'aki e ngaahi me'a peh he Kapinetí. Pea toki taimi ko 'oku fakaava e Falé pea 'oku tonu ke fakah mai ki he Falé. Ka ko u tui 'oku tonu p ke tau to e vakai'i e laó he 'oku mahalo 'oku 'i ai e ki'i, tonu ke fakatonutonu e ngaahi me'a ko iá. He mahalo na'e fai p tu'utu'uni ia koe'uhí he 'oku, kuo foaki 'a e mafai ko iá kae ngalo ia ke fai ha fakalelei'i e ngaahi lao ko iá. Ka ko u tui 'e Hou'eiki ke toki fai ki ai ha lave 'amui. Ka tau hoko atu mu'a ki he'etau 'asenitá, he ko e mahalo ko e me'a 'oku tonu ke tuku hifo ia ki lalo ki he K miti Kakató. Kalake, k taki 'o lau mai, 42 mo e 4, Fika 6 mo e fika 7 . Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha N iiki, 2017 mo e Lao Fakaangaanga ki he Kakai N atu 'o e Pa'anga 2017...

<001>

Taimi: 1050-1055

'Eiki Sea: K koe'uhí ko e fakatatau p ki he'etau kupu 131 'o 'etau Tu'utu'uni ko e 'osi p hono laú pea 'oku kole p mu'a ke tukuhifo ia ki he, tuku atu ki he K miti Laó ke nau toki ng ue ki ai. M l 'e Kalake.

Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha N iiki 2017

Kalake T pile: Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha N iiki 2017. Ko ha Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Tu'utu'uni ki hono Fokotu'u Laiseni, Pule'i mo e Tokanga'i 'a e Ngaahi Kautaha N iiki 'i Tongá koe'uhí ko e taumu'a ke fakafaingofua 'a e ng ue'aki 'a e ngaahi ng ue n mo t naki pa'anga mo e n iiki kehe ki he kakai mo faka'ai'ai 'a e kau 'oatu fakapa'anga 'o fakafou 'i he ngaahi kautaha ko ia mo e ngaahi me'a 'oku fel ve'i ki ai p fekau'aki mo iá.

'Oku tu'utu'uni he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tongá 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'angá 'o peh .

Konga 'uluaki: Talateu

Kupu 'uluaki: Hingoa Nounou mo e Kamata Ng ue'aki.

Kupu si'i taha. 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he Ngaahi Kautaha N iiki 2017.

'Eiki Sea: Ko ia ke loto ke tau tali 'a e lau e Lao Fakaangaanga ko ení k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Veivosa Taka, S miu Kuita Vaipulu, 'Eiki Minisit Ako, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit F fakatau'aki, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit 'o e Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki Minisit Fonua. Loto ki ai e toko 10 'Eiki Sea.

Tuku ki he K miti Lao e Lao ki he Ngaahi Kautaha N iiki 2017

Eiki Sea: M l . K taki Kalake tuku p mu'a Hou'eiki ke 'ave ia ki he K miti Lao ka tau toki fai hono lau. Ka 'oku 'i ai ha ta'eloto ki ai. Fakafofonga ...

Kalake T pile: 'Ikai ke loto ki ai 'a Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano. 'Ikai ke loto ki ai e toko taha 'Eiki Sea.

Eiki Sea: M l . Hoko atu e fika fitu Lao Fakaangaanga ki he Kakai N atu 'o e Pa'anga 2017.

Lao Fakaangaanga ki he Kakai N Atu Pa'anga 2017

Kalake T pile: Lao Fakaangaanga ki he Kakai N Atu 'o e Pa'anga 2017. Ko ha Lao Fakaangaanga ki ha Lao ki ha Lao ke Tu'utu'uni mo Pule'i 'a e Pisinisi 'o e N Atu 'o e Pa'anga ko hono malu'i 'o e ni'ihii 'oku nau n 'a e pa'anga 'i he fakahoko 'o e pisinisi ko ia pea mo e ngaahi me'a fel ve'i mo ia.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'anga 'o peh .

Konga 'uluaki: Talateu

Kupu 'uluaki: Hingoa Nounou mo e Kamata Ng ue'aki.

Kupu si'i taha. 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he Kakai N Atu 'o e Pa'anga 2017.

Eiki Sea: Ko ia 'oku ke loto ke tau tali 'a e lau 'uluaki 'o e lao ni k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a S miu Kuita Vaipulu, 'Eiki Minisit Ako, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit F fakatau'aki, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit 'o e Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki Minisit Fonua. 'Oku loto ki ai 'a e toko hiva 'Eiki Sea.

Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Oku 'ikai ha fakah loto ki ai 'Eiki Sea.

Tuku ki he K miti Lao e Lao Fakaangaanga ki he Kakai N Atu Pa'anga 2017

Eiki Sea: M l tuku atu mo ia ki he K miti Lao ke nau fai ha ng ue ki ai. K taki 'o hoko atu ki he Fakamatala Fakata'u 'a e PSC.

Fakamatala Fakata'u 'a e PSC

Kalake T pile:

'Ulu'itohi 'a e 'ofisi 'o e Komisoni Ma'a e Kau Ng ue Fakapule'anga.
Nuku'alofa.

Lord Tu'ivakan ,
Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga,
'Ofisi 'o e Fale Alea,
Nuku'alofa.

'Aho tolu 'o 'Aokosi 2017

Tatau faka-Tonga mo faka-Pilit nia 'o e Fakamatala Fakata'u Fakapa'anga 2015/2016 'Ofisi 'o e Komisoni Ma'a e kau Ng ue Fakapule'anga.

'Oku ou faka'apa'apa kae 'oatu 'i he tohi ni 'a e tatau 'e 30 'o e Fakamatala Ta'u Fakapa'anga 2015/2016 'a e 'Ofisi Komisoni Ma'a e kau Ng ue Fakapule'anga.

'I he loto faka'apa'apa mo'oni,

Fakamo'oni ki ai 'a Toket Lia Maka, 'Ofisa Pule Ng ue, Komisoni Ma'a e Kau Ng ue Fakapule'anga.

M 1 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki kole atu p ke tukuhiho ia ki he ono poini ono ke toki hoko atu ia 'i he K miti Kakato ka tau liliu 'o K miti Kakato.

(Na'e liliu 'o **K miti Kakato**.)

Me'a 'a e Sea

Sea K miti Kakato: Mou fakama'ama'a atu Hou'eiki. Tapu pea mo e Hou'eiki N pele ...

<002>

Taimi: 1055-1100

Sea K miti Kakato: ki he 'Ene 'Afió, fakatapu ki he Minisit e Kapinetí peh foki ki he kau Fakafofonga e Kakaí. Hou'eiki m 1 mu'a e kei fakalaum lie lelei ki ho tau Fale ni ki he pongipongi ni. Kimu'a iá 'oku ou fie fakahoko atu e ki'i taumu'a p ke taumu'a ki ai hotau Falé 'i he pongipongi ni. Ko ia 'e hoku k inga 'ofeina, fakalelei 'a kimoutolu ki he finangalo 'o e 'Otuá, kae 'ikai ko e loto 'o e t voló pea mo e kakanó. Pea manatu ka 'osi ho'omou fakalelei 'a kimoutolú ki he finangalo 'o e 'Otuá 'oku ngata p pe 'oku fou 'i he 'alo'ofa 'a e 'Otuá 'i ho'omou fakamo'uf. M 1 Hou'eiki ho'omou fakahoko 'etau 'asenitá ki he 6.1, Fakamatala Fakata'u e Minisit Polisi.

Fakamatala Fakata'u Potung ue Polisi

Lord Tu'iha'ateiho: Sea 'oku 'ikai ke me'a heni e Minisit Polisi ia.

Sea K miti Kakato: 'Oku h 'e

Lord Tu'iha'ateiho: K taki pe Sea, kole ke u h fanga pe he fakatapu.

Sea K miti Kakato: Me'a mai.

Lord Tu'iha'ateiho: 'Ikai ke me'a heni 'a e Minisit Polisi ia.

Sea K miti Kakato: Ke fokotu'u mai koe?

Lord Tu'iha'ateiho: 'Ikai 'oku 'i ai 'a e fanga ki'i me'a 'oku

Sea K miti Kakato: Me'a mai N pele Fika 1 'o Tongatapu.

Lord Vaea: M l e laum lie 'a e 'Eiki Sea. Sea 'oku ou kole p au neongo 'oku 'ikai ke me'a heni 'a e 'Eiki Minisit ia, Polisi, ka ko e Minisit na'e 'i ai e Potung ue, 'a e Minisit ko Leipá, 'a e *Revenue*. Kole atu pe ke hoko atu pe, ko ia pe na'e fakamo'oni mai he L pootí pea 'oku ou tui pe hang ko e laú, taha pe 'Eiki Minisit ko , lava pe ia 'o fai e fatongia ko ení. Neongo kuo 'oange e fatongiá ia ma'a e Minisit ko , ka tau hoko atu p he ko 'oku me'a mai pe 'Eiki Minisit ko he ko ia pe na'e fakamo'oni he l pootí, kae hoko atu pe mu'a ki ai Sea.

Sea K miti Kakato: N pele me'a mai. 'Oku to e ai ha me'a 'oku fie me'a ki ai ha taha he kau Hou'eiki? Me'a mai Fika 5 'o Tongatapu.

Tokanga ke hiki'i hake p seti lava 'o fua faifatongia Potung ue Polisi

Dr. 'Aisake Eke: Tapu ki he 'Eiki Sea pea peh ki he Hou'eiki K miti Kakató, kae ki'i lave atu pe Sea ki he l pooti ko ení. 'Uluaki p fakam l ki he 'Eiki Minisit mo e Potung ue m l 'aupito 'o e fai e ng ue ko ení Sea. Hang ko na'e fai ki ai e fakahoha'a ko kimu'á, ko e Potung ue foki ení talu mei 2006, ko e me'a 'oku nau taumu'a ki ai ke to e feinga'i ke to e ma'u e loto e kakaí mo e Pule'angá he'enu fakahoko fatongiá. Talu foki mei he 2006 he palopalema na'e hoko ko eni hono tutu ko 'o Nuku'alofá pea mo e faka'amu ke to e kamata fo'ou 'a hono to e uki mo hono fakam lohi'i e potung ue ko ení Sea. Ko e 'osi eni e ta'u 'e 10 'a ia ko e 15/16 mei 'osi eni e ta'u 'e 10 mei ai pea ko e fehu'i ko 'oku tau fai he 'aho ni, 'oku f f 'a e Potung ue ko ení? He 'oku mahino 'aupito na'e ai e tokanga lahi, tokoni e Pule'angá pea 'ikai ngata aí to e tokoni mo 'Aositel lia mo Nu'usila, 'ikai ngata p 'i he pa'anga, mahalo 'oku mei a'u 'o 30 miliona, na'a nau to e hanga 'o fakalelei'i fakatekinikale 'a e feinga'i ko eni, mo e liliu mo e Laó, pea ko eni ko e Komisiona ko he taimi ni ko e Komisiona ko e motu'a mei muli, 'o fai ai e ng ue ko 'o a'u ai ko ki he 'aho ni. Pea 'oku ou fakam l lahi 'aupito ki he l pooti ko ení 'oku ne feinga ke ne tali 'a e fehu'i ko , 'oku ne feinga ke fakam 'opo'opo ko e h ko 'a e me'a 'oku lavá 'o 'omai e ngaahi fika. Kuo u tui ko e me'á ia 'oku ou fakam l lahi, ko e m lohinga ia e l pooti ko ení.

Neongo pe 'oku ai p 'a e ngaahi me'a ia ke fakalelei'i 'a e fiká ka 'oku ne lava ke ne 'omai ha fa'ahinga me'afua, ko e me'a ia 'oku 'ai ai ko 'etau palani. Ko e h e palani 'a e ng ue na'e fai? Ko e h e p seti na'e lavá? Ko e h e me'a 'oku toé? ko e h hono 'uhingá? Pea 'oku ou tui 'oku ai 'a e fakam l lahi 'aupito 'i he l pooti ko ení 'ene hanga 'o 'omai ko eni 'a e mata'ifika ko iá Sea. Ka 'oku mahino 'aupito pe hang na'e fai e fakahoha'á ai he me'a kuo 'osí, ko 'ene ngaahi me'afua ko na'a ne fuá, 'a ia foki na'a ne hanga 'o fokotu'u mai ko e ngaahi me'afua 'e 53. Me'afua ai 'e 30 kuo a'u, 'a ia ko e *KPI*, ngaahi me'afua ko na'a ne peh ko na'a ne fokotu'u e t ketí, sai te mau a'u ki he me'a ko pea ko e 'osi ko 'a e ta'u ko 'e 15/16 lava 'a e p seti 'e 57. 'A ia ko e fo'i me'afua 'e 53 na'a nau fokotu'ú, lava e 30 'ikai ke lava 'e 23. 'A ia 'oku ne 'omai e fakat t kiate kitautolu, p seti pe 57 'e me'a kuo ne a'u ki aí. 'A ia ko e 'osi eni e ta'u 'e 10, 'a ia, 'osi e polokalama ko ia 'a 'Aositel lia mo Nu'usila he 2019. Toe pe ta'u kaha'ú mo e toe hoko maí. 'A ia ko e faka'amu ko he taimi ni, sai ko e 'Eiki Minisit eni, 'e anga f f hano feinga'i ke toe vave ange 'a e p seti ko ení? Pe ko e h ha toe talanoa mo 'Aositel lia mo Nu'usila? Koe'uhí 'oku kei 'i he tu'unga p eni ia 'oku 'ikai ke to e m lohi ange 'a e tu'unga ko ia ... 'a ia ko e pole ia ki he Minisit ko ení, to e fai ang ha sio ki hení, p seti p 'e 57 'a e mafua, lava e fatongia.

Tokanga ki he savea na'e fai fekau'aki mo e tu'unga falala'anga Potung ue Polisi

Ko e me'a 'e tahá Sea, ko e falalá, ko e *trust*, Potung ue kotoa p 'oku ha'u ki he me'a ko e falala, pea 'oku ou tui ko e me'afua lelei eni ki he Potung ue ko ení ke nau hanga 'o vakai ko e h 'a e ongo'i ko 'a e kakai ko 'o e fonuá, 'enau feng ue'aki mo e Potung ue ko ení, tautefito ko e feng ue'aki mo e Potung ue ko ení, he ko e fatongia foki e Potung ue ko ení, 'uluaki, feinga'i ke ta'ota'ofi e faihalá. Ko hono ua, hono kumi 'a kinautolu ko 'oku ma'u 'oku faihalá, ke 'omai ki he Fakamaau 'angá. Pea ko hono tolú, ko e feinga'i ke ma'uma'uluta e melinó mo e nongá he fonua ni. Fo'i taumu'a lalahi ia 'e 3. 'A ia ko e me'a ia ko na'e fai ai e ki'i savea he Potung ue ko ení, ko 'enau falala ange ko 'a e kakai na'e fai ki hení na'e p seti 'e 55.3 he ta'u fakapa'anga ko 14/15. 'Oku hiki'aki e p seti 'e 5, p seti 'e 60.3 Sea. 'A e ki'i hiki p seti 'e 5. 'Ai ke u 'eke ange ki he Minisit pea na'e anga f f e fo'i savea ko ení? Ko e toko fiha na'e fai e savea ko ení? Pea na'e fai 'i f 'ia?

Sea K miti Kakato: Hou'eiki tau ki'i m l l ai.

(Na'e ki'i m l l heni 'a e Fale)

<003>

Taimi: 1120-1125

S tini Le'o : Me'a mai e Sea 'o e K miti Kakató. (Veivosa *Light of Life* Taka).

Sea K miti Kakato : Tapu ki he Hou'eiki...

<006>

Taimi: 1125-1130

Sea K miti Kakato: ...Hou'eiki N pele 'o 'Ene 'Afio fakatapu ki he Minisit e Kapineti kae peh foki ki he kau Fakafongia e Kakai m l mu'a e fakalaum lie lelei Hou'eiki e Fale ni ka tau hoko atu ki hotau fatongia me'a mai, faka'osi mai 'a 5 ka ke toki me'a mai Minisit , Tongatapu 5

Tokanga ke fakalalakala ange tu'unga falala'anga Potung ue Polisi

Dr. 'Aisake Eke: Tapu ki he 'Eiki Sea kae peh ki he Hou'eiki K miti Kakato Sea ko e 'a ia ko e tu'unga ia ko falala 'oku hiki hake eni p seti 'e 5 ko e 6o kai kehe ko e me'a ia na'e fai ai 'a e fehu'i p na'e anga f f hono 'ai he koe'uh ko e fika kapau 'oku 60 'a Tonga ni 'i heni 'oku tau tui 'oku fie ma'u ia ke to e taha hake ki 'olunga 'osi e ta'u 'e 10 'oku ou tui 'oku kei mahu'inga ke fai ha to e vakai ia ki he potung ue ko eni, koe'uh ke fakalalakala, tonu ke p seti ia 'e 99 p fiha ofi he 90 p me'a 'a e anga ko 'a e lahi.

Fokotu'u ke 'i ai ha founga ke foki ki he kakai fekau'aki mo 'enau l unga

Kai kehe 'oku ou tui ko e pole eni ia ki he potung ue tau feinga atu ke to e fakalalakala ange. Sea na'e 'i ai foki ...ko e taha e me'a ia na'e 'omai 'i he l pooti ko eni p seti 'e 40 ki he 55 na'a nau 'omai talamai 'oku nau kei ongo'i p 'enautolu 'oku 'ikai ke nau fu'u falala ki he Potung ue Polisi 'a ia foki ko e taha p ia e ngaahi fehu'i na'e fehu'i, mou falala ki homou... tautefito ki he 'omai e l unga, pea 'oku 'i ai 'a e me'a 'oku fa'a 'omai e l unga pea 'osi ko ia pea nau tali e kakai ia p ko e h e me'a ne hoko ki he fo'i l unga 'oku 'i ai 'a e ni'ih i 'oku nau 'ilo 'oku 'i ai 'a e ni'ih i to e foki mai nautolu ia 'o vakai 'enau l unga kuo ka'iloa e l unga ia mei he l kooti, 'a ia ko e kongia ia 'e taha 'oku fai ai 'enau hoha'a ki ai. 'Oku mahu'inga ke 'i ai ha fa'ahinga *system* 'i loto 'i he potung ue ke 'ilo pea foki ki he kakai ko e h e me'a 'oku hoko ki ho'o l unga.

Ko e l pooti ia ko eni 'oku 'ikai ke ne 'omai 'e ia ko e me'a p 'oku 'omai ia he l pooti ia ko eni ko e h e tokolahi 'a e l unga 'i he ta'u takitaha Sea. Pea 'oku ne 'omai mo e fika ai, 'oku ne 'omai mo e fika ai fel ve'i pea mo e kapau te mou me'a ki he t pile 11 'oku ne hanga 'o 'omai ai ko e h 'a e lahi ko 'o e ngaahi keisi ko mo e ngaahi l unga kuo lava hono ng ue ki ai kuo lava, peesi 33 ko 'o e l pooti Sea, ko e ki'i t pile 11 ko e lahi ko 'o e ngaahi keisi ko mo e ngaahi me'a lava 'o fai ki ai 'a e ng ue ko 'a e Potung ue Polisi ne hiki hake p 'e ia 'a e p seti 'e 22 'i he ta'u fakapa'anga 15/16. Na'e hiki hake ia na'e p seti 'e 58 'a ia ko e fo'i keisi ko na'e 'omai fakalukufua ko 'i he ta'u ko ia ko e fel ve'i mo e hia pea mo e fika 'anautolu ko na'e puke. 'A ia ko e a'u ko ki he 15/16 kuo holo e p seti toko 638 p Sea na'e fe'unga pea mo e 1017 k ko hono 'omai p me'a ko eni ko e tali ko 'a e potung ue nau peh 'oku fakatefito 'a e ' keisi ko mo e ' l unga 'oku nau ng ue ko ki ai 'o fakahoko fakatatau mo e natula 'o e me'a ko , keisi ko ia mo e tokolahi ko 'o e kau fakatotolo, 'a ia kapau ko e tokolahi 'a e kau fakatotolo ko e 'elia eni ia ke fakatokolahi'i nautolu, ko ia 'oku mahino ko e 'elia eni 'oku hoha'a ki ai 'a e kakai ko e h ha'anau l unga 'oku fai 'a e ng ue kua nautolu, 'a ia ko e me'a eni ia to e fai mu'a ha tokanga ki ai, koe'uh ko e fel ve'i ko 'a e kakai 'a ia ko e ngaahi fika ko eni 'oku fepoupouaki 'i he fiema'u ke 'i ai ha tokangaekina 'o e tafa'aki ko eni Sea.

Tokanga ki he tafa'aki fakapa'anga Potung ue Polisi

Sea 'oku 'omai foki pea mo e tokangaekina ki he tu'unga fakapa'anga 'oku 'i ai 'a e ...ko e taha ia he me'a 'oku 'omai he potung ue ko eni nau peh ko e fatongia ko 'oku nau fai 'e tatau p mo e tu'unga fakapa'anga ko 'oku 'omai Sea pea kapau te mou mea'i hifo Sea ko e kapau 'e fai ha

me'a ko e 'Esitimeti ko eni 17/18 na'e toki 'osi, *Vote* ko 'a e potung ue, *vote* 14 ko e vakai hifo au ki ai ko e 1 pooti ko ia ko 'enau fakamole ko nau peh he 'osi ko 'i he ta'u fakapa'anga ko eni kou'osi Sune 'aho 30 fakatatau mo e pa'anga ko na'e 'oatu 'oku to e ai mei pa'anga ia 'e 6 kilu kei toe 6 kilu ia ai, 'a ia 'oku toe p silini ia pea ko e taimi 'oku ou to e vakai ai ki he fika ko 15/16 taimi foki ko eni na'e kei fakataha'i 'a e potung ue ko eni mo e Pil sone meimei ko e 1 kilu ia 'oku kei toe p ia 'i he vouti ko eni, 'a ia 'oku tonu ke fai e tokanga ia ki he tafa'aki fakapa'anga ko 'a e potung ue ko eni Sea.

'Oku ou lave'i p au Sea ko e palopalema eni na'e fa'a hoko kimu'a, 'alu e motu'a polisi, motu'a 'osi 'ene ako pea 'alu 'o ako tauhitohi pea ko 'ene foki mai p pea 'alu ia 'o 'alu ia 'o polisi fakatoto, kae tuku ai p si'i m tu'a ia ko e meimei ko e ng ue p ko 'oku nau 'i ai, ko e me'a ia na'e hoko, 'oku ou tui 'oku tonu ke tokanga lahi ia ki heni, koe'uh he 'oku mahino tautefito 'i he lele 1 ua ko eni mo e polokalama mo Nu'usila mo 'Aositel lia he 'e 'osi, he kapau te mou me'a hifo ki he ' fika ' peesi ki mui 'o e ' 1 pooti ko eni meimei ko e 6 kilu ia ngaahi ng ue ko na'a nau palani ko ki he 15/16 'i he me'a ko 'a Nu'usila mo 'Aositel lia 'oku te'eki ke fakahoko ia, 'a ia ko e ...

<007>

Taimi: 1130-1135 Pongipongi

Dr. 'Aisake Eke:.....ko e 'elia eni ia ke tokanga ki ai koe'uhi kae lava feinga'i, 'osi 'a e *project* ko eni, tau lava 'o ma'u mai 'a e ngaahi tokoni ko ia 'o ng ue'i 'aki 'a e fakam lohi'i 'a e Potung ue ko eni Sea. 'A ia 'oku mahino 'oku ma'u p 'a e me'a ia. Ko e palani p 'a e ng ue mo e feinga'i ke muimui'i ko e lava ke fakahoko 'a e fu'u Potung ue mahu'inga ko eni, 'oku tau tokanga ki ai k toa mo e kakai 'o e fonua Sea.

Tokanga ki he 'ikai lave lipooti ki he founa ke mapule'i 'aki me'a fakapa'anga

Sea, ko e lave faka'osi p ki he.. 'a ia mahalo 'oku toe fai 'a e tokanga 'a e Potung ue ko eni ki he'enau palani. 'Oku ou fiefia lahi au ia 'oku kau he m lohinga 'o e Potung ue ko eni, 'enau tokangaekina 'a e kakai. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi L pooti ko 'oku fou mai, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau fu'u tokanga mavahe 'anautolu ki he kakai, 'Oku tonu foki ke 'i ai 'a e tokanga ki he kakai, mo e me'a fakapa'anga, kae 'ikai ke ngata ai, hono fakahoko ko ia hono fatongia ko ia 'oku 'i he Lao. Si'isi'i 'aupito 'a e tokanga ki he kakai, ka 'oku ou fakam l 'ia ki heni. 'Oku mahu'inga p ke toe fai ha sio ia ki he'ene palani ko eni ne 'omai he 'esitimeti 17/18. Kapau te ke ki'i me'a p ki ai, 'oku 'ikai ke 'i ai ha fu'u fakatokanga ia ki ai, ki he'ene me'a fakapa'anga. 'Oku 'ikai ha me'afua mo ha'ane tuhu'i mai, ke fai ha tokanga ki ai, koe'uhi he 'oku mahino ko e *project* mahu'inga 'a e mei 'osi ko eni 'a e 2019. Pea 'ikai ke ngata ai ka 'oku 'i ai p 'a e pa'anga ki ai, koe'uhí kae 'omai 'a e ngaahi pa'anga ko ia 'o fakam lohi'i 'aki 'a e Potung ue, koe'uhi ka ne lava fakahoko hono ngaahi fatongia Sea. He 'oku mahino mei ai, he 'oku 'ikai ha'ane me'a 'a'ana ia ai ki he tafa'aki *Financial Management* ko e me'a ki he pa'anga. 'Oku 'ikai ngata ai, 'oku 'ikai ke hanga 'e he L pooti ko eni 'o fakatokanga'i, he na'e 'i ai 'a e palopalema na'e 'omai 'e he 'Atita, ki he'ene ' koloa pea 'ikai ngata ai ka ko e ' pa'anga na'e totonu ke ne t naki 'oku te'eki ai ke t naki ai. Tukehe ange 'ene l sisita ko 'ene ' koloa. 'Oku 'ikai ke fai mai ha lave

'a e L pooti ia ko ení ki ai Sea. 'Oku ou tui kapau 'e fakam lohi'i 'a e tafa'aki ko fakapa'angá, te nau lava leva 'o mahino 'oku fai 'a e tokangaekina 'a e tafa'aki ko ení Sea.

Tokanga ki he palani 'a e potung ue ke a'usia t keti p seti pe 'e 50

Sea, ko e fakahoha'a p ia ki he... Pea 'ikai ke ngata aí, ka ko e ' t keti ko ia na'a nau 'omai, 'a e me'a ko ia 'oku nau fua 'a ia te u kole p ki he 'Eiki Minisit ke to e fai mu'a ha sio ki he' enau palani. Ko e k toa 'a e lahi ko ia 'enau ' me'a 17/18 l mai p ia 'a e p seti 'e 50 ke ma'u. Mau t keti p seti p 'e 50 pea 'oku meimei tofou eni ia, ka ko e kolé ia ke fai ha to e talanoa pea mo e Komisioná pea mo e Potung ué, ke sio p ko e f 'a e p seti 'oku ma'u he ivi ko ia 'o e me'á ke toe 'omai, kae 'oua na'a .. k taki p pe ko e anga ha me'a, ka 'oku hang 'oku te peh ..fakatonulea'i. Manatu'i ko e taimi ko ia 'oku fua ai tautefito fou atu eni ke fua 'a e ng ue. Koe'uhi pea fai ai ko 'a e 'oatu ki'i 'inasi *reward* 'a ko eni 'o fua 'o 'alu ko eni 'o 5.. 1,2,3,4,5 kapau 'e lahi ho'o fai fatongia. Kapau ko e peseta ko ho'o 3 kapau kuo 'osi p seti 'e 100 lava e fatongia, pea kapau leva 'e 'al hake 'a e fua ho'o ng ue 'o 4 mo e 5 ke hulu atu koe ia, faka- maile 'e 2 ho'o ng ue. 'Oku ou sio hifo ki he t keti ko ia 'oku 'omai 'e he ngaahi Potung ue ko ení p seti p ia 'e 50 , 'a ia 'oku li p ia 'i loto. '

'Oku 'i ai foki 'a e taimi 'e taha foki 'oku fa'a li p 'etautolu 'a e faingofuá koe'uhi ka tau lava 'o puna 'o lava'i. Ko e 'uhí foki 'oku mahino. Li p 'a e fuka. Ko e taimi foki Sea mahino p na'e 'ikai te ke puna h tolo.

Sea K miti Kakato : Ko ia.

Tokanga ke hiki'i tu'unga falala'anga kakai ki 'olunga

Dr. 'Aisake Eke: Ka ko e taimi ko ia 'oku te puna h tolo 'oku 'ai 'a e lii'i ki 'olunga 'a e h toló, ka te puna fakalalakaka. 'Ilo p 'e au na'a ke 'akapulu talifaki. Ka 'oku mahu'inga ke taha'i hake 'a e p ia ki 'olunga, kae feinga hake ke 'alu hake ki 'olunga 'a e falala ia 'a e kakai mei he 60 ki he 80, 90.

Sea K miti Kakato : M l .

Dr. 'Aisake Eke: Ko e anga ia 'o e h toló 'oku fakalalakaka. Ko e 'osi 'a e ta'u 'e 10 'oku ke kei puna p koe ia he *midget*? 'Oku ke kei puna p koe he *midget*? 'Oku ke 'osi ta'u motu'a koe Sea.

Sea K miti Kakato : Ko ia.

Dr. 'Aisake Eke: Ka ko e faka'amú 'alu 'a e tupu ko ia 'a e taukeí mo 'e te lahi 'oku te lava 'o puna he h toló ki 'olunga. 'Oku ou tui ko e me'a ia 'oku faka'amu ke fai ha sio ki heni, na 'oku seti p 'e he kakai. Ko e fakak toa, fakam l 'aupito ki he Potung ue ko ení, ko e m lohinga ia 'oku ne feinga ke fua mo fakak inga'i 'a e palani ko 'oku ne 'omá, *corporate plan* pea mo e ola ko 'ene *Annual Report*. Ko u peh ko e m lohinga ia, neongo 'oku 'i ai 'a e ngaahi fakalelei ko ia 'e fai, ka 'oku 'i ai 'a e 'amanaki lelei ia ki he hoko atu. 'Oku 'i ai p 'a e talamon ki he 'Eiki Minisit mo e Potung ue ko ení, ko e ngaahi ng ue ko eni mo 'etau 'amanaki lelei ..

Mahu'inga 'asi holo kau polisi he feitu'u kakai'ia

'Io ki'i me'a p 'e taha ke faka'osi 'aki. 'Oku 'i ai 'enau tokanga mai ki heni ki he me'a ko e *visibility* 'a e 'asi holo ko 'a e kau Polisi. 'Oku 'asi mai heni, 'oku ou 'ilo na'e 'i ai 'a e ki'i *case* 'i Talamahu. Na'e 'ohovale p ko e 'aho meili na'e ha'u, na'e 'ohovale p 'a e motu'a fine'eiki ia, mo 'ene ki'i kato, kuo lele 'a e tamasi'í ia mo 'ene kato. Ka 'oku mahu'inga foki ke 'i ai p ha taha ke 'asi holo. Ko muli 'oku te fakatokanga'i Sea, ko 'ete 'alu ko ia he me'á'oku meimei tautau toko 2 holo 'a e kau tama ia tautautefito ki he ngaahi feitu'u ko ia 'o e kakai. Ko m keti 'oku 'i ai p 'a e kalasi 'oku nau luelue holo p ai, koe'uhi ke mahino p 'oku nau 'i ai. 'Oku 'iai 'a e mahino 'oku 'i ai 'a e tokanga mai 'a e L pooti ia ko ení, 'oku 'i ai 'a e tokanga mai ki he to e lahi ange 'a e 'asi mai 'a e kau polisi 'i he ngaahi feitu'u. Ko e 400 tupu 'a e tokolahi 'a e kau Polisi ko eni 15/16. Na'a ku 'ilo na'e 'i ai 'a e to e fakalahi mai 'a e Potung ue ko eni. 'Oku mahu'inga 'enau 'asi hono he ngaahi feitu'u kakai tautefito...

<008>

Taimi: 1135-1140

Dr. 'Aisake Eke: ngaahi 'aho meili, koe'uh ke mahino p ke 'oua 'e fai 'e ha m tu'a Tonga ha fa'ahinga 'ulungaanga te tau m ai Sea. Kai kehe fakam l mo e talamon p ki he Potung ue ko eni Sea, m l .

Sea K miti Kakato: Hou'eiki ko e ngaahi me'a eni kuo 'omai, ko e me'a p 'oku ou ki'i kole atu Hou'eiki ke mou mea'i p ko e l pooti ko eni kuo tau 'osi s tu'a mei ai, ka mou me'a mai p 'o fakatokoni mai p ki he 'uhinga 'o hang ko e me'a ko eni ko u tui ko e, ko e me'a ia te tau lava ka tau teuteu ki he l pooti fakata'u hoko mai h kuo hang ko u vakai hifo 'e to e l loa ange eni ia he'etau patiseti hono feinga'i. Ka mou me'a mai p kuo mahino ia ki he motu'a ni e, 'a e ngaahi fakamatala ko 'eni ka 'oku ou faka'amu p ke mou me'a lelei p 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'uhinga ke tau fakal loa'i 'etau, hotau Fale ni ka tau 'unu ki mu'a ke fakakakato hotau ngaahi fatongia. Me'a mai Tongatapu l.

Lord Vaea: Fakam l atu 'Eiki Sea. Pea 'oku ou lave'i p na'e 'ai ke me'a atu 'a e 'Eiki Minisit . Pea 'oku ou kole p ke tuku p ke t t naki p he 'Eiki Minisit kae toki me'a faka'aufuli mai p 'a mui ange. Sea 'oku ou fakam l atu au he l pooti ko eni 'a e Potung ue Polisi pea 'oku 'ikai ke u tui pea mo e me'a ko 'oku ke me'a mai 'aki ko hono 'uhinga he ko e l pooti ko eni kuo 'osi hono taimi, 'ikai Sea, ko e, ko hono 'uhinga 'oku t mui mai ai e l pooti ko eni ko e toki lava p eni 'e he Potung ue 'o fakatahataha'i 'enau ngaahi kupu fekau'aki 'o lava leva 'o 'omai 'aki pea 'oku ou lave'i atu 'oku 'i ai ho'o me'a na'e peh 'oku to e 'i ai mo e l pooti ko e *corporate plan* ia mo e *budget summary* ko ko 'a e Potung ue Polisi 'oku hanga mai he 2017 ki he 2018 ki he 2021 ki he 2022 ka 'oku ou tui ko e mahu'inga 'o e l pooti ko eni 'e Sea ko e 'uluaki, kuo liliu e 'ulung anga 'o e fonua pea mo e fatongia 'oku fai 'e he Potung ue Polisi, T mate Afi kae peh foki ki he tokangaekina ko ia 'o e, 'o e ngaahi vaka p ko e ngaahi me'a peh 'oku 'i ai e fakatamaki. Ko e tefito'i fatongia ko 'o e Polisi 'aneafi 'Eiki Sea 'oku ke manatu ki ai na'e pehe ni, te ke Polisi, me'a mai e Sea, Sea mou mai ki heni.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Vaea: Te ke Polisi p 'ikai? Te ke 'i Ha'apai p te ke 'i Vava'u? Ko e founa ia na'e ng ue'aki 'aneafi.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Mahu'inga fakafoki ng ue kau polisi ki he ngaahi kolo

Lord Vaea: Sea, 'oku a'u mai ki he 'aho ni 'oku 'ikai ke to e peh ko hono 'uhinga he 'oku 'ikai tuha mo taau 'a e v henga ke ke kei ng ue koe ki Vava'u mo Ha'apai kae 'uma' 'a e ongo Niua. Pea 'i he'ene peh 'oku kaungat maki ai e Potung ue ko eni. 'Oku ou tokanga lahi mo hoha'a ki he Potung ue ko eni ko e 'uluaki ko e fakafeangai fekau'aki mo e maumau lao 'a e kakai 'oku mai mei tu'apule'anga ki he fonua ni hono tipota'i mai, 'uluaki ia. Ua, ko e poto fe'unga ko 'o e Potung ue ke ne lava 'o fai e fatongia tuha pea mo e taau mo e kakai 'o e fonua. Ko ia ai 'oku t e fakamamafa 'e Sea ki he fatongia ko eni 'oku peh , fakafoki 'a e ng ue 'a e kau polisi ki he ng ue fakakolo. 'Oua te nau nofo ma'u p nautolu ko e fo'i tefito'i fatongia ki he lao pea mo e Fakamaau'anga ka nau foki ki honau tefito'i fatongia ko 'enau nofo ki he kolo, ngaahi v henga, ko hono 'uhinga ko e tefito'i fatongia ke nau v ofi pea mo e kakai Tonga kae peh foki ki he ngaahi hia 'oku hoko 'i he ngaahi feitu'u ko ia. 'Oku ke me'a hifo 'e Sea ki he peesi 38 'oku 'i ai 'a e, 'a e 'ofisa ia 'oku ne tauhi e v fekau'aki pea mo e kau Asia, 'ofisa 'e 6.9, 'Ofisa Fetu'utaki mo e kau Asia. Ko e h hono 'uhinga? Ko hono 'uhinga ko e fiema'u ke tauhi honau v pea mo e kakai Asia 'oku nau nofo 'i he fonua ni ka 'oku nau tokolahi ke fai e fatongia ko 'eni ko e fefakatau'aki pea mo e falekoloa. Pea 'oku mahino mai leva ai ko e kakai ko 'eni 'oku hulu ange 'a 'enau ma'u 'a e pa'anga 'i he kakai Tonga. 'Oku 'i ai e faingata'a ia ai. Pea 'oku 'i ai leva ai 'a e fakakaukau ko eni 'i he tafa'aki ko eni ke 'ave ki ai ha 'Ofisa Fetu'utaki ke nau v ofi mo e k inga ko 'eni. 'I he ngaahi me'a kuo fai ki ai e tokanga 'oku ou tokanga p au ki he fo'i me'a 'e taha 'oku 'asi he peesi 10 ...

<009>

Taimi: 1140– 1145

Lord Vaea: .. h ai ko e fika ko eni, Fika 26 'i he peesi 10, konga lotó. 'Oku h ai e fakalea ko ení. Fakatotolo 'i he ngaahi *issue* fekau'aki pea mo e paasipooti. Pea 'oku h ai 'oku peh ni e fakalea e me'a ko ení. 'Ofisi 'o e Pal mia, ma'u 'a e fakamatala ki he tu'unga fakamuimitaha 'i he 'aho 18 'Akosi, 2016. A'u mai ki he 'aho ni, ko e toko 12 kuo puke, faka'ilo, tali hopo he Fakamaau'angá, toko 46 'i he fuakava loi mo e tohinima loi. Sea, ko e kau eni ia 'i he hia mamafa 'aupito 'oku hoko pea tautautefito ki he potung ue 'a e Pule'angá. Pea ko u 'oatu eni ko hono 'uhingá, na'e 'oange 'e he 'Ofisi Pal miá 'a e mafai ki he Potung ue Polisi ke nau fai e fakatotolo pea tu'unga ai e fo'i me'a ko ení ko u lave atu ko ki aí. F f kakai ko ia 'oku 'ikai ha'anau mafai p ko ha'anau poto p ko ha'anau pa'anga ke fai ha ng ue fakalao ki hano fakatotolo'i ki he'enau ngaahi me'a ko 'a kinautolú. Ko e h e me'a 'oku hokó? 'Oku 'ikai ke lava fai ha tokoni ia ki ai. 'Oku fai e hoha'a lahi ki ai ko e 'uhingá ko e konga lahi 'o e kakai 'oku nofo 'i muli pea tokanga mai mei tu'apule'anga ki he me'a fakakelekele kae 'uma' foki 'a e paasipooti. 'Oku tu'unga ai 'a e hulu 'a e fet 'aki 'i he me'a ko ení ko e liliu ko ia 'o e paasipootí kae peh foki ki he'ete mafai

ki he kelekelé. Pea 'oku fai e hoha'a ki ai ko hono 'uhingá ko e kaha'u ko eni 'o e fonuá mo e tu'unga 'oku 'i ai 'o e fonuá 'oku 'i ai 'a e vivili ke tokanga'i ia ko hono 'uhingá 'oku 'i he potung ue ia ia ko eni ko 'a e Polisi. Faka'osi p'au Sea. 'Oku ou pou pou lahi atu, 'oku h' 'i he peesi 66 'a e feng ue'aki pea mo e *community*, h'ia 'i he peesi 66, 2.4.1 pea peh' foki ki he 2.4.3, Ke hiki hake 'a e fika 'o e ngaahi alea 'oku fai pea mo e *community*. Mahu'inga eni Sea. Mahu'inga 'aupito ke fakafoki e kau polisi ke nau 'o ng ue ki he ngaahi koló. Tuku e nofo holo 'i kolo ni. Ko e taimi 'oku lahi ai 'a e, 'omi p'eku fakat t p' eni Sea. Pea tapu ange mo e Potung ue Polisi kae 'uma' e 'Eiki Minisit . Ko e hulu 'o e kakaí he me'alelé, hulu po'ulí. 'Oku 'ikai to e hulu holo ha feitu'u, hulu holo p' he ve'e *bar*. Ko e tu'u hake p' tama ia ko iá, hulu'i atu p' ia ai, 'osi, faka'uli kon . 'Oku fai e tokangá ko e 'uhingá he ko e taimi ko 'oku fai ai e pekiá ia, 'i he foki ko 'a e kakaí ki honau ngaahi koló, mo e lele lahi, 'oku 'ikai ke 'i ai e kau polisi ia ke fai 'a e tokanga ko iá. Ko f' me'a 'oku totonu ke faí, ko hono ako'i 'o e kakaí 'i ha ngaahi polokalama 'i he ma'u kava m' lohí ke fakasi'isi' mo e taimi 'oku nau faka'uli aí. Ko e tokoni p' ia 'oku ou 'oatu ki he Minisit Polisi kae peh' foki ki he fakam l' ki he Komisiona Polisi. Sea mou me'a hifo ki he l'pooti 'a e pap langi ko ení, faka'ofu'ofa e faka'ofu'ofa. Faka'ofu'ofa hono lea mo hono teuteu'i. Pea 'oku 'i ai 'a e tui pea mo e fakam l' atu ki ai. 'Oku ivi kehe 'a e 'i heni 'a e Komisioná ko hono 'uhingá ko 'ene kupu fekau'aki pea mo e polisi ko ia 'a 'Aositel Ijá kae 'uma' foki 'a e polisi ko ia 'a Nu'usilá 'i he ngaahi hia lalahi mo fakalilifu 'oku hoko 'i tu'a 'i hotau potu tahí 'oku ng ue ki ai 'a e Komisioná. Ka 'oku 'oatu e fakam l' ki he 'Eiki Minisit . Fakafiefia 'aupito 'a e potung ue ko ení neongo na'e 'i ai 'a e ni'ihí na'e tuku kitu'a, tokolahi. Pea 'oku 'i ai 'a e tokanga lahi ki ai ko hono 'uhingá ko e faka'amú ke fakafoki 'a e kau polisi ki he ngaahi v' hengá. Mou ng ue ki ai ke fai e mahení mei ai. 'I hono fakatokolahi ko eni ko 'oku nofo ko 'i kolo ní, 'oku mo'oni 'oku lahi e hiá heni. Ka 'oku kei fiema'u p' 'a e ngaahi v' henga ko ia ki 'uta kae peh' ki tahí ke fakatokolahi ke tokoni'i kinautolu. Ka 'oku 'i ai e fakam l' atu e ma'u faingam lie, m l' 'aupito Sea.

Sea K miti Kakato: M l' . Me'a mai 'e 'Eiki N' pele Fika 2 'o Ha'apaí.

Lord Tu'iha'ateiho: Tapu mo e Seá. Fakatapu atu ki he Hou'eiki

<001>

Taimi: 1145-1150

Lord Tu'iha'ateiho: ... K miti Kakató kae 'at' ki he motu'a ni ke fai atu ha ki'i fakahoha'a 'o fekau'aki pea mo e L'pooti 'a e kau Polisi. Sea 'oku 'uluaki 'oange p' 'a e fakam l' ki he Komisiona kae 'uma' 'a e Minisit 'i he pukepuke 'a fufula 'i he ng ue 'i he potung ue ko ení 'o a'u mai ki he m' meniti ko eni.

Tokanga ki he taimi fakahoko ai hulu kau polisi

Sea 'oku 'i ai p' fanga ki'i me'a 'oku fie fakahoha'a ki ai e motu'a ni 'o fekau'aki p' ia pea mo e hang' ko e hulu ko 'o e *traffic*. 'Oku 'i ai e taimi lelei ke hang' ko e 'ai ko 'kuata mo e me'á. Ko 'enua me'a 'anautolu 'oku faí he taimi 'e ni'ihí he pongipongi 'o hulu e si'i f' nau ko eni ko 'a e kakaí ko eni ko 'oku omi ki he ako. Pea ko e kolé p' p' 'e lava 'o ki'i fetongi e taimi ko iá ke toki h' he taimi ko 'oku nau foki ai 'oku fa'a t' mui 'a e f' nau ako ki he ako.

Tokanga ki ha polokalama tu'uaki ki he uesia faka'uli kon

Pea ko e me'a 'e taha 'o fekau'aki pea mo e faka'uli kon . Kau ia he me'a 'oku ki'i lahilahi pea na'e 'i ai 'a e toko f' na'a nau si'i lavea he hala pule'anga fekau'aki p' mo e inu e *alcohol* ke 'oatu ha ngaahi ' kam siolo ko u 'ilo ki mu'a na'e fa'a fai e fanga ki'i kam siolo ko u 'ilo kimu'a na'e fa'a fai e ngaahi kom siolofekau'aki mo e faka'uli kon he ko e fu'u ukamea 'oku nau heka ai pea 'e lava p' ke mate p' lavea lahi ha taha kapau te nau lele lahi.

Sea ko e me'a faka'osi ko ko u fie fakahoha'a ki ai fekau'aki mo e faito'o konatapu. Na'e 'i 'Aokosi 'aho ua na'e puke ai hotau potutahi Tonga he kau Falanis 'a e vaka na'e peh 'oku 'i ai 'a e faito'o konatapu. 'Oku kau ia he faito'o konatapu lahi taha 'i he Pasifiki hono ma'u. Pea ko e kole p' ki he kau polisi mo e kau pule p' 'e lava ke nau *negotiate* he 'oku, 'i 'Amelika mo e ngaahi ' fonua lalahi 'oku nau *negotiate* 'a e, he 'oku ma'u foki 'enau *bounty* p' ko ha s' niti 'i he taimi ko 'oku nau fai ai ha ng' ue lelei peh . Pea ko e kolé p' p' 'e, na'e 'omai he vaka 'a e fu'u koloa ko eni. 'I he taimi 'e ni' ihi 'oku fa'a to'o 'a e vaka ko ia 'o ng' ue'aki ia 'e he kau polisi p' ko ha me'alele p' ko ha fale. Pea kapau 'oku 'i ai ha me'a peh' ke ki'i 'omai ha ki'i momo ki Tonga ni he ko e 'uhinga ko e fu'u koloa lahi ena na'e ma'u.

Tokanga ki he hia fekau'aki mo e kakai fefine

Pea, Sea ko u sio hifo ki he peesi 34 'o fekau'aki eni pea mo e hia ko eni ko ki he kakai fefine. 'A ia ko e 13/14 na'e 915 pea holo he 15/17 'o 792. Pea ko e ki'i me'a 'oku fakaloloma ka 'oku hoko he ko eni 'oku tohi'i 'a e ngaahi hia ko eni ko fekau'aki mo e kakai fefine. 'Oku kau heni 'a e ala kovi mo e tohotoho Sea. 'A ia 'oku peh' ko e p' seti 'o e me'a ko eni he 15/16 ko e p' seti 'e 55 h' fanga p' he fakatapu pea ko e tohotoho ko e p' seti 'e 23. Pea 'oku ou fakam 1 p' ki he potung' ue 'enau hanga 'o fakafefeka mai 'a e ' tafa'aki peh' he 'oku mahu'inga 'aupito ki he lelei fakalukufua 'a e s' saieti ke ma'u k' toa 'a e ngaahi ' *crime* kehekehe 'o a'u ai ki he me'a ko eni Sea. Mahalo ko ia p' 'a e ki'i fakahoha'a m 1 'aupito Sea e ma'u taimi.

Sea K' miti Kakato: Ki'i me'a mai p' Tongatapu fika tolu.

Tokanga ke mahino t' kunga ki he fakatotolo fakatau paasipooti

Lord Tu'ivakan : M 1 Sea. 'Ikai ke fakal' a ka ko e fehu'i p' ki he Minisit' kapau 'e toki, koe'uhí p' he na'e, 'i hono taimi. Koe'uhí p' na'e 'ohake he Fakafofonga Tongatapu N' pele fika 'uluaki 'a e me'a fekau'aki ko mo e ...

<002>

Taimi: 1150-1155

Lord Tu'ivakan : paasipootí. He koe'uhí 'i ho taimí. He ko u lave'i p' na'e ai e ngaahi ... 'i he me'a ko ena fekau'aki pea mo e fakatau paasipootí, ka ko 'etau 'ai pe ke mahino, na'e kau ai hono fakatotolo'i e motu'á ko ení. Neongo na'e 'ikai ke 'omai ha tohi ka 'oku 'ikai ke u 'ilo pe na'e 'i ai ha Tu'utu'uni Kapineti ka ko e pa'anga 'e 3 kilu tukuhau e fonuá na'e mole 'i he fakatotolo'i e me'a ko ení. Pe 'oku mahinó pe ko e pa'angá 'oku ha'u mei Fale Pa'anga pe ko e

mou vouti 'a moutolú. 'Ikai ke ngata aí, na'e kei a'u pe ki he ta'u ni hono fai e fakatotolo ko iá, ka 'oku ou 'ilo 'oku te'eki ai ke fakafoki 'a e komipiuta 'a e Fale Aleá na'e mai 'o to'o he kau polisí. Pea na'e 'osi ai pe tu'utu'uni mei he Fakamaau Polisí ke fakafoki e me'a ko ení, ka 'oku 'ikai ke u 'ilo pe na'e fakafoki pe 'ikai. Ka koe'uhí, na'a ku toki lave'i hake pe na'a ku sio pe he feisipuká 'oku kei fai pe me'a 'a e Pal mǎ 'oku ai 'ene faile 'oku kau ai e motu'a ni 'i he fakatotoló'i e me'a ko iá. Ka 'oku ou fiema'ú ke 'ilo pe 'oku 'i ai ha tohi koe'uhí ke u kau ... kapau 'oku fai ha hopó pea fai mo fai ha hopo. Ka ko u 'ilo 'oku mole 3 kilu mei he pa'anga tukuhau e fonuá hono fakatotolo e me'a ko ení, pea 'oku kei fai pe fakatotoló. Ka 'oku ou fiema'ú ke fai mo faka'osi e me'a ko ení, pea kapau 'oku tau iku ki Fale hopo pea fai mo fai e me'a ko iá. M 1 .

Sea K miti Kakato: M 1 . 'Eiki Minisit T naki Pa'angá, ki'i me'a mai pe.

'Eiki Minisit T naki Pa'anga Hu Mai (Minisita Polisi M 1 1): Tapu atu ki he Feitu'u na Sea, pea fakatapu ki he Fakafofonga e Hou'eiki N pelé. Tapu foki ki he Hou'eiki Minisit peh e fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaá. Fakam 1 'aupito he ma'u e faingam lie Sea, fakafofonga'i atu e 'Eiki Minisit lolotongá, neongo pe 'oku lahi e ngaahi me'a eni ia 'oku ki'i melemo 'i he manatu 'a e motu'a ni, ka 'oku ou fakam 1 'aupito ki he Hou'eiki, tautautefito ki he motu'á ko eni kuo me'a hake 'o fakamatala mai 'a e ngaahi me'a fel ve'i pea mo e L pooti ko eni 'a e Minisit Polisí, he ko e fai foki eni he taimi na'a ku kei Minisit Polisi aí. Pea 'i he anga e fakalukufuá 'oku ou fakam 1 atu, ki he ...hang pe 'oku ai 'a e fakam 1 mai, 'oku ai e fakalalakala ki 'olunga 'a e ng ue'aki ko ia 'a e Potung ué. Fatongia tefito foki 'a e Potung ue ni pea hang ko e me'a 'oku ke mea'í Sea, kau eni he ngaahi Potung ue mahu'inga he fonuá, hono tauhi 'etau melinó mo 'etau maaú. Pea 'oku fiema'ú 'aupito 'a e falala ko ia 'a e kakaá, ki he ng ue ko ia 'oku faí, fai fakatatau ki he laó pea fai fakam atoato, 'ikai ha filifilim nako. Pea neongo p 'oku kei to e pe me'a ke fai, ka ki he motu'a ni ko u fakam 1 'aupito ki he ng ue 'a e Komisioná mo e kau ng ué. Ko e kau ng ué 'oku nau 'i he meimei toko 400, nau tokanga'i 'a Tongá ni k toa, pea ko e ngaahi me'a ko eni 'oku mou me'a maí Hou'eiki Fakafofonga Fika 5 'o Tongatapu, kae 'uma' e Fakafofonga N pele Fika 1 'o Tongatapu, N pele Fika 3 'o Tongatapu kae 'uma' e N pele Fika 2 'o Ha'apaá, ko eni 'oku ou nouti lelei pe heni ke tuku ki he 'Eiki Minisit ha'ane me'a mai ke tokanga atu ki ai. Ka 'oku ou fakam 1 atu ki ho'omou poupu mai ki he L pooti ko ení. Me'a fel ve'i mo e paasipootí, mo'oni 'aupito pe me'a 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki N pele Fika 3 'o Tongatapu, ka ko 'eku lave'i vaivai ki he me'a ko iá 'i he taimi ni 'oku kei fai pe 'a e ng ue ki ai, mahalo ko e me'a ia 'oku te'eki 'omai ai 'a e komipiutá, ko e me'a foki ko ení, mahalo 'oku mou mea'i pe 'e Hou'eiki, kuo u fa'a lave pe ki ai he taimi na'a ku kei Minisit aí, ko e ngaahi me'a faka-operational, 'ikai ke ai ha fu'u lave'i he motu'a ni. He 'oku 'ikai ke l pooti mai ia 'o fakaikiiki, 'oku peh mai pe ia 'oku kei fai pe ng ué. Ko ia ko 'eku tali pe ia ki aí, k taki pe kapau 'oku ngali h atu ha ngaahi me'a 'e ngali h fakam tatu'a kiate kimoutolu Hou'eiki, ka ko u tui 'i he fa'ahinga ng ue ...

<003>

Taimi: 1155-1200

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai: ...Ko hono natula p 'ona ia, kae 'oleva kuo maa u 'a e ng ue kuo fai ki ai, ko ia p 'a e ki'i lea atu mei he motu'a ni 'oku ou kole atu laum lie lelei mu'a 'a e Fale ni kae tali 'a e l pooti m 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 , kuo tau a'u mai ki he ngaahi l pooti pea 'oku ou tui 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a ia 'oku fiema'u ke fakamahino e ngaahi hoha'a ko eni pea pea 'oku ou tui te u 'oange e ki'i faingam lie ko eni miniti 10 ko eni ma'a Tongatapu 15, Vava'u 15.

Fiema'u e poto fakaetangata ki he fatongia polisi

S miu Vaipulu: M 1 Sea kole ke u h fanga he fakatapu. Sea 'oku ou ou fie lave p ki he peesi 41 ki he poto fakang ue 'oku fakafehoanaki mai ia ki he me'a ko eni na'e me'a ai 'a e N pele Fika 3 'o Tongatapu fekau'aki mo e paasipooti Sea.

Sea ko e me'a eni ia na'e hoko tonu p ia he 'api e motu'a ni, pea 'oku ou tuku atu p au ia ke vakai ki ai 'a e potung ue ki he poto fakaetangata ko 'a e kau ng ue. 'Eiki Sea ko e fai e hiki fakamatala 'i he ' fakatotolo p ko eni ko me'a, na'e 'uluaki ange 'a e ongo 'ofisa 'e ua 'o faka'eke au fakamatala atu 'oku kehe atu 'oku kehe atu p 'ena me'a 'anaua, to e me'a ia ki mui he motu'a hoku 'uhiki 'Eiki Sea fakamatala e me'a kehe, hiki mai he polisi ia e me'a kehe. Pea ko e peh atu ko he 'ikai fakamo'oni kuo ia ke l unga kuo fakafaingata'a'ia 'enau ng ue. Ko e me'a ia 'oku fiema'u ai 'a e poto fakaetangata ke fai'aki honau fatongia kae 'oua 'e kumi lakanga 'i he founga 'oku hala.

Ko ia 'Eiki Sea 'oku ou fakatokanga p ki he kau 'ofisa ko eni, 'oku ta'efe'unga ia mo e ta'u ng ue kuo ng ue mai ai 'i he potung ue p ko e toko fiha kuo ng ue p pula 'i he founga ng ue ko ia, 'ikai ko ha me'a ia 'oku sai ke feinga'i ke te hiki hiki lakanga koe'uh ko 'ete ng ue ka t ko 'oku fa'u kakaa'i e ' fakamatala ke fihia ai ha taha.

Ko e ngaahi me'a ia 'oku 'ikai ke falala ai kei falala ai e kakai 'Eiki Sea ki he me'a ko eni 'oku fai he koe'uh ko e 'oatu e l unga ko , ta ko ko e tama ia ko 'oku ha'u 'oku 'i ai 'ene ki'i kaunga 'a'ana ia he koe'uh 'oku ma'u mai 'a e ngaahi fakamo'oni 'Eiki Sea pea 'oku tali he te u hanga 'o toki, ko e taimi 'e kakato mai ai te u 'oatu leva mo e ' t ke fakamahino'aki e me'a ko 'oku ou 'uhinga ki ai 'i he potung ue ko eni 'Eiki Sea. 'Oku mahu'inga 'a e potung ue ke fai 'a 'enau ng ue 'i he mo'oni mo e totonu. 'Oku 'ikai mahu'inga ke feinga'i ke lava 'e hono fatongia koe'uh mo hiki ai 'a 'ene tu'unga ng ue ko e lahi e kakai kuo ne fakang ue p pula'i 'aki 'a 'ene fa'u fakamatala 'oku ta'emo'oni. Ko ia 'Eiki Sea ko e, ko e kole p ia ki he, ko u tui p au 'oku fanongo mai p e potung ue ke nau vakai'i e tafa'aki ko eni he ko e taha ia e me'a 'oku 'ikai ke kei falala ai 'a e kakai 'o e fonua ki he potung ue koe'uhi ko e ngaahi tunga'i me'a motu'a ko eni 'Eiki Sea 'oku kei 'i he potung ue, kuo taimi ke nau 'alu ki 'api 'o ma'u ha penisoni kae, kae 'oatu e tamaiki fo'ou 'oku nau ma'u e poto fakaetangata ke fakahoko'aki e fatongia kae 'oua 'e pehe'i 'e Sea. M 1 'aupito 'Eiki Sea e ma'u faingam lie.

Sea K miti Kakato: M 1 , Hou'eiki tau liliu 'o Fale Alea.

(Pea na'e liliu 'o Fale Alea pea me'a hake ai p 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki, m 1 'aupito e feme'a'aki, tau toki hoko atu he 2:00 'a ho'at . M 1 .

(Na'e break heni 'a e Fale)

<009>

Taimi: 1400-1405

S tini Le'o : Me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá. (Lord Tu'ivakan .)

'Eiki Sea : Hou'eiki, tau liliu ai p 'o K miti Kakato.

Sea K miti Kakato : Faka'apa'apa atu, Hou'eiki. Tapu pea mo e Hou'eiki N pele 'a 'Ene 'Afió. Fakatapu ki he Hou'eiki Minisit e Kapinetí, peh foki ki he kau Fakafofonga e Kakaí. Hou'eiki, m l mu'a e kei fakalaum lie lelei, ke kei hoko atu e fatongia ki hotau Fale ni. Me'a mai, Hou'eiki, pe 'oku 'i ai ha Hou'eiki 'e fie me'a mai, pea ka 'ikai, pea tau p loti. Kalake, tau p loti. Ko kimoutolu 'oku mou loto ke tau tali e 6.1, Fakamatala Fakata'u 'a e Polisi Tongá, 2015/2016, fakah 'aki e hiki homou nima ki 'olunga.

P loti'i 'o tali Fakamatala Fakata'u 'a e Polisi Tongá 2015/2016,

Kalake T pile : Sea 'oku loto ki ai a 'Aisake Valu. Eke, S miu Kuita. Vaipulu, 'Akosita Havili Lavulavu, 'Eiki Minisit Ako & Akong ue, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisita Fefakatau'aki, 'Eiki Minisit Fonua, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Tu'íha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'íha'angana, 'Eiki N pele Vaea. Sea, 'oku loto ki ai e toko 12.

Sea K miti Kakato : Ko kimoutolu 'oku 'ikai ke laum lie lelei ki ai fakah mai homou lotó.

Kalake T pile : 'Oku 'ikai ha fakah loto ki ai, Sea.

Fakamatala Fakata'u Potung ue Fakamaau'anga, 2015/2016

Sea K miti Kakato : Sai, tau tali e lipooti 'a e Polisi, tau hiki hifo ki he 6.2 Potung ue Fakamaau'anga, 2015/2016. Me'a mai 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Lao : H fanga atu p he fakatapu na'e fakahoko 'e he Seá, he pongipongi ni. Kapau p te mou me'a hifo ki hena 'oku 2 e ongo lipooti, ko e 15 pea mo e 16. Ka 'oku sai p e 15 ia kuo fuoloa 'etau paasi mai mei ai. Te u ki'i lavelave atu p 'i he 16.

Ko e Potung ue ko ení 'oku 'i he toko 98. Ko e ...

<006>

Taimi: 1405-1410

'Eiki Minisit Lao: ...Taha ia 'o e kau ng ue tu'uma'u kau ng ue lau 'aho kau ai 'a e kau ng ue 'a e Fakamaau'anga. Ko e me'a mahu'inga taha ke tau sio ki he potung ue ko eni ko e ngaahi fatongia. 'A ia 'oku 'i he peesi 5,6,7 pea 'i he fakap p langi ko e 4,5,6.

Ko e ngaahi polokalama ko ia, ko e pule'i, 'a ia ko e *leadership* mo e *policy advice*, ua ko e ngaahi fatongia 'oku tuku atu mei he Fakamaau'anga ko e *judicial services*, tolu ko e fakahoko fatongia 'oku tuku atu ko e *enforcement services*, pea mo e fail sisita, *civil registry*.

Tokanga kuo taimi ke 'i ai ha Fakamaau'anga ma'a e f nau

Ko e ngaahi fatongia 'o e potung ue, 'a ia 'oku 'asi ia 'i he peesi 1, ko e ngaahi Fakamaau'anga, 'a ia 'oku 'i ai 'a e Fakamaau Tangi, Fakamaau Lahi, Fakamaau Polisi, pea mo e Va'a Malu'i Angalelei mo e *bailiff*. 'I ai foki mo e Fakamaau'anga Kelekele, peh ki he f nau iiki, ko e me'a ko eni ki he f nau iiki, ko e *juvenile* na'e toki lava atu ai 'a e fakamaau lahi 'a eni he taimi ni *Owen Paulsen* ko 'emau fiema'u kuo taimi p ke 'omai ha fakamaau'anga peh , lahi 'a e 'asi mai 'a e f nau, tatau p 'a e ngaahi ako mo e f nau iiki 'i he ngaahi fakamaau'anga pea kuo 'osi taimi p ke 'i ai, pea na'e me'a atu ai 'a e Fakamaau Lahi ki Nu'usila pea tau fakapa'anga p 'etautolu ke sio ki he founga ke fakahoko ai 'a e Fakamaau'anga ko eni 'i Tonga ni.

Tokanga ke 'i ai ha fakamaau Tonga he Fakamaau'anga Lahi

Ko e me'a mahu'inga foki 'i hotau ngaahi kaung 'api ko eni hoko mai 'atautolu 'a Fisi mo Ha'amo'a, kuo 'i ai 'a e...kuo fuoloa mai 'a e 'i ai 'ena ... fakamaau lahi *Chief Justices*, ko Tonga ni 'oku fai atu 'a e ng ue ki ai, na'e 'i ai 'eku fetaulaki 'e taha mo e Tokoni Pal mia M 1 1 'o Tonga ni nau fou mai au mei Kilipati, ko Kilipati kuo 'osi 'i ai p 'enau fakamaau p 'anautolu, pea u fou mai 'o ma fetaulaki 'i Fisi pea ko 'ene fokotu'u mai, k na'e Tokoni Pal mia p ia, 'ikai ke ne 'ilo p ko e h 'oku fuoloa ai 'a e ta'e'i ai ha fakamaau Tonga 'i he *Supreme Court*. Pea u ha'u p he 'aho ko ia, 'o fai 'emau fakataha ko e K miti Lao 'a e Pule'anga, pea na'e 'i ai 'a e Tokoni Pal mia 'o e 'aho ko ia pea ko 'ene 'eke mai na'a ke foki fakak mai mei Kilipati pea u talaange na'a ku toki foki mai au k ko u 'amanaki p ko e taimi ia na'a ku kei *CEO* ai he Fakamaau'anga, k ko 'eku 'amanaki p 'oku te'eki ke 'osi hoku taimi 'i ai, peh mai 'e he Tokoni Pal mia 'oua Vuna te ke fai e me'a ko ia, 'a ia ko e *attitude* eni 'oku 'i he fonua ni hang hang 'oku te'eki ke tau lelei tautolu ke tau hanga 'o fakamaau'i hotau kakai.

'I he'ene tu'u ko 'a e Pule'anga he taimi ni 'oku kau eni ia 'i he faka'amu ke 'i ai ha taha Tonga 'i he Fakamaau'anga 'i he *Supreme Court* 'oku 'osi 'i ai 'a e ko tautolu ia 'i he Fakamaau Polisi, ko e Fakamaau Polisi ko 'etau toko fitu eni 'oku 'i ai, 'oku mau lolotonga tu'uaki atu 'a e toko tolu fo'ou pea ko e taha 'o e palopalema 'o e Fakamaau Polisi ko e *qualification...*'oku mau fiema'u ke hiki ke ma'ulalo taha ko e paasi lao, 'oku 'i ai hono 'uhinga ko hono 'uhinga ke tohi mai e tamaiki kuo paasi lao ke nau ako hake kamata mei he Fakamaau Polisi ke 'i ai ha 'aho kuo nau 'alu hake ai ki he Fakamaau Lahi te u fakat t 'aki eni na'e 'i ai 'a e Fakamaau Lahi na'e 'i Tonga ni ko *Ford ko Justice Ford* mei Nu'usila na'e hoko...

<007>

Taimi: 1410-1415

Eiki Minisit Lao : .. ha'u 'a *Ford* ko ia mei Nu'usila 'o fakamaau heni o fakamaau 'i he Fakamaau'anga Lahi heni, ko 'ene ha'u ia mei he *Magistrate* 'a Nu'usila. Ha'u heni 'o hoko ko e Fakamaau Lahi, pea faka'osi'osi 'ene ng ue 'i Tonga ni, ko ia na'e hoko ko e *Chief Justice*. Ko ia 'oku 'i ai 'a e 'amanaki pea mo e tui lahi, 'e ngalingali p .. Mou manatu'i ko e liliu ko ia 'o e Laó

'i he 2010 na'e to'o ai mei he Pule'angá, mei he *Executive*, ke *involve* 'a e Pule'angá hono fili 'o e kau Fakamaau, Na'e to'o ia ki he *panel*. Kapau ko kimoutolu 'oku *interested* aí, ko e Kupu 83(c) 'o 'e Konisit toné, 'oku ne fokotu'u ai 'a e ki'i fo'i K miti ko eni. Ko e K miti ko ení ko 'enau me'a 'oku faí, ko 'enau hanga 'o fili ha kakai lelei, ke hoko ko e kau Fakamaau. 'A ia 'oku 'ikai 'ia mautolu ia 'i he Pule'anga. Ko e K miti eni 'oku ne hanga 'o fili 'a e kau Fakamaau, pea 'oku faka'amu p na'a lava ha taimi 'i ha 'aho, te nau lava ai 'o fili mai ha Tonga ki he Fakamaau Lahi. 'I he Fakamaau Lahí 'oku 'i ai 'a e toko 2 ai, tu'uma'u, ko e ongo Fakamaau ko ení mei Nu'usila p , pea 'oku 'i ai ai pea mo e Fakamaau fakataimi ko *Scott*. Ko *Scott* na'e Fakamaau Lahi p ia heni, ka ko ia 'oku lahi 'a e ng ue, 'oku to e foki mai ai ki Tonga ni 'o hoko ko e Fakamaau Talifaki. 'A ia ko hono lea totonú Hou'eiki, 'oku hanga 'e he to e fili mai ko eni 'o *Scott* 'o talamai ki he fonua ni, kuo 'osi taimi p ke 'i ai ha taha Tonga, ke hoko ko ha Fakamaau. Hang ko e me'a na'a ku lave ki aí, 'oku 'ikai 'ia mautolu ia, 'oku 'i he *panel* ia ko eni 'a e Fakataha Tokoni.

Fakama'ala'ala he e K miti Tu'uma'u 'a e Fakataha Tokoni

Mahalo ko mautolu te mou .. ko e *panel* 'oku ou fie lave p ki ai, he 'oku ou 'ilo'i, 'oku 'i ai 'a e tokanga mai ki ai 'a e fonua. Ko e *panel* ko e taha p ia 'o e K miti Tu'uma'u 'a e Fakataha Tokoni. 'Oku 2 'a e ongo K miti, ko e K miti ko ení 'a e *Judicial Appointment* mo e *Discipline Panel* ko e K miti ia 'e taha. Ko e K miti 'e tahá, 'oku 'iloa ia ko e *Judicial Committee*. Ko e K miti ia 'oku ne hanga, 'oku nau fai hono fafale ki he Tu'í 'a e ngaahi Lao kuo 'osi paasi atu mei he Fale Alea. Ko e ngaahi Lao ko eni 'oku paasi atu mei he Fale Aleá, ko e ki'i K miti eni ko e *Judicial*, 'a ia ko hono lea mahalo ko hono lea faka-Tongá, ko e K miti 'oku nau fale'i 'a e Tu'í 'i he ' Lao 'o e fonua. Pea ko e ongo me'a lalahi 'e 2, 'oku nau sio ki ai. Ko e K miti ko ení 'oku Sea ai 'a e taula'eiki ko *Dalgety* pea mo e kau *Law Lord*. Ko e me'a 'uluaki 'oku nau sio ki aí, 'uluaki ko e fakapotopoto 'o e ' Lao ko ia 'oku tau paasi heni. Mou hanga 'o tokanga'i ko e me'a 'oku nau sio ki aí, 'oku sai p 'oku kovi ki he fonuá, pea nau toki hanga leva ai 'o fai 'a hono fale'i 'o e Tu'í, ke ne tali 'a e Laó, p 'ikai ke ne tali 'a e Lao. Me'a hono uá, ko 'enau sio ki ai p 'oku faka-Konisit tone. Hou'eiki, me'a p 'oku 'llo'i 'e he fonuá, 'i he taimi 'oku 'ikai ke tali mai ai 'etau ' Laó, 'oku tau hanga taha p ki he Tu'i. Ka 'oku ou fiema'u ke to'o 'a e tokanga 'a e fonuá, ko e K miti eni ia 'oku hanga ko e K miti eni 'oku iloa ko e *Standing Committee*. Ko e K miti Tu'uma'u 'a e Fakataha Tokoni, ko e *Judicial Committee* ko ia 'oku nau hanga'o fai 'a hono fale'i 'o e Tu'í ke ne tali p 'ikai ke ne tali 'a e ongo me'a 'e 2 hang na'a ku lave ki mai. 'Oku fakapotopoto nai? 2 'oku faka-Konisit tone nai?

Kaikehe, ko e 'uhinga p 'eku lave ki aí 'oku 'ikai ke kau ia 'i he L pooti 'a e Fakamaau'angá, ka koe'uhi p , ko e Fakamaau'angá 'oku kau ai 'a e fili mai 'a e kau Fakamaau'angá, ka 'oku 'ikai ke fai ia 'e he Fakamaau'anga. 'Oku fai ia 'e he K miti Tu'uma'u 'e taha 'a e Fakataha Tokoni, ko e *panel* 'oku 'iloa ko e *panel*.

Ng ue faka-Fakamaau'anga 'i Tonga ni

'I he lolotonga ní, ko e ngaahi fale hopo...

Taimi: 1415-1420

Eiki Minisit Lao: 'Oku 'ikai ke, ko e motu 'e tolu ko 'o tautolu takatakai, kau ai p 'a 'Eua, Ha'apai pea mo e ongo Niua. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha Fakamaau Polisi tu'uma'u ai ko Niua, toki 'alu atu p 'a Vava'u. Pea ko Ha'apai, toki 'alu atu p mei heni, pea taimi 'e taha 'oku ha'u p 'a e Fakamaau ko 'i Vava'u. Ko 'Eua 'oku fakam hina atu p ki ai 'a e Fakamaau'anga Polisi 'i Tonga ni. Ko e me'a 'e taha 'oku fakatokanga'i 'e he Potung ue hang ko e hia 'i he ongo Niua. Ko e me'a fakafiefia 'oku 'ikai ke ha'u e l pooti 'oku toki tu'o taha fakakuata pea 'i ai p 'a e taimi 'e ni'ihii 'oku l loa ange he kuata. 'Oku hangehang ko 'enau nofo ko 'i motu 'a kinautolu 'oku 'ikai ke 'i ai ha Fakamaau'anga, hang 'oku nau lava p 'o fep talanoa'aki, fofola 'a e fala ka nau p talanoa melino ai. Hang kiate au ko e taha eni ia 'i he founa 'oku l loa ange, 'e lava p foki ia ke tau peh ko e founa pea 'e lava p ia ke tau to e peh ko e 'uhinga p 'oku 'ikai ke fai ha l unga he kuo 'osi 'ilo 'e he m tu'a 'e tuai atu 'a e 'alu atu 'a e Fakamaau, kai kehe ko e tu'unga ia 'oku 'i ai 'a e ongo Niua 'oku 'ikai ke 'i ai ha Fakamaau tu'uma'u ai, 'oku 'i ai e sio p ko e, ko e founa na'a tau fai mai 'aki he kuohili ko e Fakamaau, ko e Fakafofonga Pule'anga ai ko e Fakamaau, 'oku 'i ai p mo e to e sio ki ai na'a faifai ange, 'oku 'i ai 'a e Fakamaau ia, 'a e Fakafofonga ia ai he taimi ni ka 'oku 'i ai 'a e sio na'a to e, na'a to e fakamo'ui p 'a e founa ko ia ko e kau, ko e Fakafofonga Pule'anga ko ki he ongo Niua tatau p mo 'Eua ko e taha te ne lava 'o fai e fatongia faka-Fakamaau'anga.

Ko e ngaahi fale hopo, mahalo p 'oku mou hanga 'o mea'i ko Ha'apai na'e ue'i ia 'e *Ian* pea ko e me'a fakafiefia ia kuo hanga he *ADB* 'o tali mai 'a e kole pea 'oku lolotonga fai atu e ng ue ki hono langa 'o e fale hopo fo'ou 'o Ha'apai pea ko 'ene lava ia 'e kau lelei ia ki he teuteu langa ko eni 'o e, 'o e falemahaki. Ko Ha'apai 'i he'ene tu'u ko eni ki he kaha'u vave mai 'e lahi 'aupito e ngaahi fale lelei faka-Pule'anga pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha, ko e l pooti p ia 'o e Fakamaau'anga ki he'ene tu'u lolotonga mo 'ene tu'u ki he kaha'u. 'Oku tau faka'amu p , 'a ia ko e me'a lahi p na'a ku lave au ki ai na'e 'i ai, vave ni mai ha taimi 'e 'i ai ai ha'atau kakai, 'oku 'i ai foki, 'i he Fakamaau'anga Tangi, 'oku mou hanga p 'o mea'i 'oku 'i ai 'a e toko ono ai ka ko e 'i he Fakamaau'anga Tangi kuo pau p he 'ikai to e si'i he toko tolu pea ko e, ko e ha'u k toa ia mei muli tuku kehe p ko e Fakamaau'anga Tangi 'oku 'i ai e toko taha ai ko *Lord* Tupou ka 'oku hang p ko e me'a 'oku mou hanga 'o mea'i, ki'i mahamahaki pea 'oku lahi e taimi 'oku 'ikai ke ne lava 'i he hopo *appeal* ko eni he tangi ko eni, me'a na'e, na'e 'i Nu'usila ka ko e tokotaha Tonga p ia 'oku 'i he Fakamaau'anga k 'oku 'i he Fakamaau'anga Tangi p ia. Ko e faka'amu na'a 'i ai, vave ni mai ha 'i ai ha Tonga 'e 'i he Fakamaau, Fakamaau Lahi ke ne kamata atu mei he'ene hoko ko e, ko e fo'i 'umosi 'o hoko atu ai p , ke hoko ko e fo'i t puni.

Tokanga ki ha taimi kuo a'usia 'e ha Tonga e lakanga Fakamaau Lahi

Ko e v henga foki 'e taha Hou'eiki ko e me'a ia 'e taha 'oku ou tui p 'oku, 'oua ... te mou 'ilo, te mou fie mea'i, ko e v henga ko 'a e Fakamaau Lahi 'oku tau vahe ...

Taimi: 1420– 1425

Eiki Minisit Lao: ia 'e tautolu, 'a e Fakamaau Lahí, *Chief Justice*, ko e ono kilu. Ko e fa'a talanoa ko pea mo e loea 'a Tonga ní, nau faka'amu p ke nau lave he mei pata ko ení. Kaekehe, 'e fai atu p ng ue ko u tui au, ka 'oku tonu p ke mahino. Ko u tui au ka 'i ai ha 'aho 'e 'i ai ai ha taha 'i he Fakamaau'anga Lahí he 'ikai ke fu'u a'u ia ki ai. Ko e 'uhinga p 'o e l volo ko , 'ikai ko ha'atau sio lalo ki hotau k ingá, ko e tu'unga p ia 'oku 'i ai 'a e Fakamaau 'i Nu'usilá, 'a eni 'oku ha'u ki Tonga ní, ko e tu'unga p 'oku 'i aí. 'Ikai ko e 'uhinga ia, ko 'etau tui ka 'i ai ha 'aho, tau faka'amu p 'e vave ni mai 'i ai ha taha ai, he 'ikai ke fu'u a'u ia ki ai ka 'oku fanongo mai 'etau kau loea, mou mai p , na'a mo e vaeuá, 'osi faka'ofa'ofa p . Ka ko e tu'unga ia 'oku 'i ai faka-Fakamaau. Pea mahalo ko 'ene kakato ia 'a e ki'i puipuitu'a ki he Fakamaau'angá. Pea kapau p 'oku 'i ai ha taha 'oku ne fie fehu'i ha me'a 'oku ou 'at p au 'i 'ofisi ke ke toki me'a ange ki ai ka ko u fokotu'u atu ai leva. M l Sea.

Sea K miti Kakato: M l . Hou'eiki, ko 'etau l pooti eni ko e 2015, 2016 ka ke me'a mai he ngaahi l pooti ke tau feinga'i e 15 ke to'o atu ia. Ka mou me'a mai 'i he 16. Ko 'etau p lotu te tau p loti fakalukufua p ongo l pooti. Ka mou me'a mai p pea ke fakahoko mai he 'oku malanga fakalukufua mai e Hou'eiki. Tau, mou me'a fakalukufua mai p . Me'a mai Tongatapu l.

Poupou ki ha Fakamaau Tonga he Fakamaau'anga Lahi

Lord Vaea: M l Sea e ma'u faingam lie. Ko u fakam l atu ki he 'Eiki Minisit Laó 'i he puipuitu'a fekau'aki pea mo e Fakamaau'angá kae 'uma' foki 'a e fatongia ko ia 'oku fai e hoha'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit fekau'aki mo e kau Fakamaau ma'olunga 'aupitó p ko e Fakamaau Tangí. Sea 'oku fai e tokanga lahi ki ai ko hono 'uhingá ko e kau Fakamaau ko ia na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit 'oku fe'unga mo e Fakamaau 'e 3, Fakamaau Lahí. Pea ko e kau Fakamaau foki ko ení, ko honau v henga 'o nautolu ia 'oku fakapa'anga p 'e Nu'usila. 'A ia ko e me'a 'oku fakahoha'a mai ki ai 'a e 'Eiki Minisit , na'a 'i ai ha taimi 'oku 'i ai ha kakai Tonga 'e lava ke nau a'usia e tu'unga ko ení. 'Oku 'i ai e poupou lahi ki ai. Pea ko u fie tokoni p au ki he 'Eiki Minisit ke u 'oatu mu'a ha hingoa Sea ke me'a ki ai. Ko hono 'uhingá he 'oku faingata'a'ia ia 'i he'ene faka'amú 'oku 'ikai ke 'i ai ha Tonga 'oku taau pea mo e lakanga ko ení ka 'oku ou loto au ke u 'oatu e hingoa. 'Oku 'i ai e m mipa 'i he Fakamaau'angá ko e loea, me'a pango p te nau t kehekehe mo e Pule'angá, ka te u 'oatu pe ke u poupou atu p ki he 'Eiki Minisit . Ko e hingoa 'o e tokotaha ko ení ko *Clive Edwards*. Pea 'oku 'i ai 'a e fakalangilangi na'e foaki 'e he Pule'angá Pilit nia ki ai ko e *OBE*. Ko hono 'uhingá ko e fatongia na'a ne fai ma'a e kakai Tongá 'i he funga ko ia 'o e Laó Pea ko u 'oate ke me'a ki ai e 'Eiki Minisit Laó, na'e 'i ai e taimi ia na'e fokotu'u ai 'a e m mipa ko ení ke hoko ko ha Fakamaau p Fakamaau Polisi p ko e *Magistrate* 'i Nu'usila. Ko e valungofulu tupu eni 'Eiki Sea. Pea na'e 'ikai ke to'o ia 'e he m mipa ko eni 'o e Fakamaau'angá ka na'e loto p ke hoko atu p 'i hono fatongia ko ia ko e loea. Pea na'e hoko mai p 'o foki mai ki Tonga ni 'o hoko atu ai 'ene ng ue. Ka ko e me'a p 'oku ou loto ke u 'oatu ke me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit , 'oku 'i ai 'a e m mipa ko iá. Pea 'oku ou poupou atu p ki he'ene me'a, kapau 'oku 'i ai ha t nounou 'a e fatongia 'oku fai 'i he k miti ko eni ko e *penalist*, ko koe

te nau feme'a'aki p ki ai he Kapineti' pea nau fakahoko ki he 'Ene 'Afió. He ko e laini ko 'oku nau me'a a'í, ko e laini ia 'oku nau lava p ke nau fefolofolai mo 'Ene 'Afió 'o fakafou 'i he Pal miá, pea 'oku 'at p ki ai. Ko e taha foki eni 'o e

<001>

Taimi: 1425-1430

Lord Vaea: ... 'o e M mipa na'e mahalo ko e fika ua eni 'o e Pule'anga 'i he'ene lava ko 'ene ako lao 'i he 60 tupu hono 'ave p he 'e Pule'anga pea 'oku foki mai pea 'oku hokohoko atu p 'ene ng ue he Pule'anga kae 'uma' foki e 'aho ni 'o ne a'usia ai 'a e tu'unga ma'olunga ko eni ko e Palesitani *in presiding panelist* ko ia 'a e Pule'anga. 'Oku 'ikai ke u fa'a m fana 'e Sea ki he me'a 'oku fa'a me'a mai 'aki 'a e 'Eiki Minisit Lao 'oku 'i ai 'a e t nounou 'i he faifatongia. 'Oku ou tui kau eni ia 'i he potung ue faingata'a hono fakaili.

Ko e 'uluaki ko hono 'omai ha kakai lelei mei tu'apule'anga mo e tu'unga ma'olunga 'enau ako pea 'omai ki ha v henga si'isi'i pea ko hono 'uhinga ia 'oku 'auhia ai 'a e ki'i tafa'aki ko eni. Kapau 'e lava 'o to e hiki hake honau v henga 'a e f nau ko eni ko u tui 'e lava ke nau nofo ai 'i he Pule'anga 'o fuoloa. Ko e taha foki eni 'a e ngaahi 'uhinga 'oku ke me'a ki ai Sea tokolahi 'a e kau loea 'i he Fale Alea ko e 'uhinga ko e ki'i v henga 'oku lelei. Pea 'oku ou tui ko e taha ia 'o e ngaahi faka'ai'ai 'e tokoni ki he 'Eiki Minisit 'i he tu'unga ko eni 'oku 'i ai 'a e Fakamaau'anga kae peh foki ki ha kakai tuha mo taau. 'Oku 'i ai p 'etau kakai 'atautolu ia 'oku 'i tu'apule'anga 'oku nau 'i he tu'unga ma'olunga 'aupito kinautolu ka 'oku nau faifatongia p nautolu ia ai. Ko e ' lito 'o e l pooti ko eni 'o hang ko ia ko e me'a 'a e 'Eiki Minisit mei he 'aho 'uluaki 'o Sanuali ki he 'aho faka'osi ko ia 'o T sema 2015 'oku 'i ai 'a e fakam l atu ai ki he 'Eiki Minisit ko e 'uhinga ko e fakamatata lelei. Ko e ngaahi l pooti eni fekau'aki mo e tu'unga 'oku 'i ai 'a e Fakamaau'anga.

Poupou ki ha Fakamaau'anga ma'a e f nau

Pea 'oku 'i ai 'a e poupou ki he fo'i me'a na'a ne me'a 'aki Sea. Fekau'aki pea mo e Fakamaau'anga ko ia ki he hako tupu 'o e fonuá mo e f mili kae 'uma' foki 'a e f nau. 'Oku 'i ai poupou lahi ki he tafa'aki ko eni ko hono 'uhinga 'oku fu'u lahi 'aupito hono p usi'i 'o e fanga ki'i f nau kae tautaut fito kia kinautolu 'oku 'ikai ke 'i ai hano fakafongia'i 'i he taimi na'e Fakamaau'angá ai. Pea 'oku 'i ai 'a e poupou ko e 'uhinga ke 'omai 'a e tu'unga ko ia ko Fakamaau'anga ki he f nau hako tupu 'o e fonuá ke fai hono vakai'i kinautolu pea peh foki ki hono akonekina kinautolu. 'Oku tokolahi hotau kakai 'oku si'i hifo honau ta'u motu'a 'i he ta'u 30 pea to e lahi mo e f nau fefine 'oku nau h fanga he fakatapu 'oku 'ikai ke ma'u hoa ka 'oku 'i ai 'a e f nau. Pea 'i he'ene peh 'oku fa'a faingata'a'ia 'a e kakai ko eni 'i he taimi 'oku nau 'i he s saietai ai. Ko e 'uluaki ko e f nau pea ua foki 'oku 'ikai ha husep niti ke nau tokanga ki ai pea 'i he'ene peh 'oku fa'a h ai 'a e f nau ka 'e lava 'e he Fakamaau'anga ko eni 'i he f nau kae 'uma' 'a e to'utupu 'o fai hono tokoni'i makehe kinautolu. Pea 'oku 'i ai 'a e poupou atu ki ai ko hono 'uhinga 'oku fu'u lahi 'aupito e h mai hotau k inga mei Tokelau pea 'oku li'ekina kinautolu ko e 'uhinga ko e 'ikai ke 'i ai ha'anau 'api tonu mo honau f mili tonu ke nau nofo ai 'o

u sia kinautolu 'i he ' takai ko ia 'o e fakalalakaka 'o e fonua ni 'e he kava m lohi kae 'uma' foki 'a e ngaahi faito' o konatapu 'oku ta'ofi 'i he Potung ue Polisi.

Ka ko hono fakalukufua 'e Sea ko u fakam l atu ai ki he 'Eiki Minisit pea 'oku 'i ai 'a e fiefia ko e kau Fakamaau ko eni ko 'oku nautolu nau fetongi mai neongo 'oku nau *retire* 'oku 'i ai 'a e fiefia ai. Ko e faka'amu ki he kaha'u 'e Sea pea 'oku 'ikai ke 'asi heni ko e fa'a taimi lahi foki 'o e fa'a 'ave 'a e ngaahi ' Fakamaau'anga lalahi 'o tu'u 'i motu pea tapu ange mo e 'Eiki Minisit si'isi'i e ngaahi hopo ia. Ka mou me'a p ki ai pea 'oku m hino p kiate au ko e fuofua fokotu'u ko ia 'o e lao na'e fai 'i Vava'u pea 'oku 'i ai 'a e fu'u Fakamaau'anga lahi ai. Fakamaau'anga lahi faka'ofa'ofa ia Sea. Ka ko u lave'i atu na'e mei 'aonga ange kapau na'e tu'u 'a e fo'i Fakamaau lahi ko ia ...

<002>

Taimi: 1430-1435

Lord Vaea: 'i Tongá ni ko hono 'uhingá ko e tokolahi 'o e kakai 'oku nau ng ue'aki e Fakamaau'angá. Pea 'oku ai e fiefia mo e fakam l atu heni 'ikai ke u to e lave atu au ki he ngaahi *statistics*, 'oku 'ikai ke u to e lave ki aí ko hono 'uhingá ko e tu'unga ko ko 'oku 'i ai 'a e Fakamaau'angá pea mo e ng ue 'oku nau fai 'oku lahi ange 'a e ng ue 'oku fai 'i he Fakamaau'angá 'i he taimi ni 'i ha to e kuonga. Pea 'oku mahino mai p 'i he kongá lahi 'o e fatongia 'oku fiema'u 'e he 'Eiki Minisit fiema'u ha tokoni ke to e fakalahi 'a e tu'unga pa'angá, ko hono 'uhingá ko hono teuteu'i 'a e kau ng ue ko ia 'a e Fakamaau'angá ke to e lelei ange pea peh foki ki he me'ang ué kae 'uma' foki 'a e tu'unga 'oku fiema'u ki aí. Ko ia 'oku ou fie talaloto atu pe ke ke vakai ki ai, ko e motu'a ni foki na'e fai fatongia 'i he Fakamaau'angá 'i tu'apule'anga 'i he fakatonuleá, kae 'uma' foki 'a e sikalaipé. Pea na'e ma'u e ki'i tikite ng ue ai, kae 'uma' foki 'a e faka'at ke fai ha ng ue fekau'aki pea mo e Fakamaau'angá, *Magistrate* kae 'uma' e Fakamaau'anga Lahí, pea 'at ki 'Aositel lia ke u fai ha ngaahi ng ue ki ai 'o kapau 'oku fiema'u. 'Oku 'at e motu'a ni Sea, kapau 'oku fie ma'u he 'Eiki Minisit ki he *rate* ko 'a tu'apule'angá ke u lava 'o tokoni atu ki ai, kuo u lave'i atú 'oku ... ko e ngaahi 'aho ni foki kapau 'oku 'ikai ke ui maí, pea te hiki hake hoto nimá hei'ilo na'a ne fakatokanga'i mai. Ka 'oku ai 'a e poupuu atu ki he Fakamatala Fakata'u ko eni 'o e 2015 mo e fakam l atu ki he 'Eiki Minisit 'a e fakamatala lelei. M l 'aupito Sea.

Sea K miti Kakato: M l . 'Eiki Minisit me'a mai.

Tokanga ki he ta'u motu'a ngata fakahoko fatongia he Fakamaau

'Eiki Minisit Lao: M l Sea. Ka u ki'i tali atu ai leva. 'Uluakí pe ki he 'Eiki N pelé, ko e Fakamaau Lahí 'oku vahe ia 'i Tongá ni. Ko e ono kilu ko ení, 'a e Fakamaau Lahí, vahe pe 'i Tongá ni. Ko e Fakamaau 'e tahá 'oku vahe ia mei muli, Nu'usila ia, 'a *Gato*. Ka ko *Paulsen Tongá* ni pe ia. 'I he l pooti 'a e Fakamaau Lahí 'i he 'ene foki mai mei he'ene 'alu ko ki he *Juvenile Court* ko 'a Nu'usila na'e 'ikai ke u hanga 'o fakah atu, na'e 'i ai 'a e kau Fakamaau Tonga 'e toko 3. Na'e te'eki ke u ... lolotonga ng ue 'i Nu'usila, ka ko 'ene *mention* mai ia 'oku 'i ai pe 'a e tamaiki 'e lava ke ... 'oku nau lea he leá. Mahu'inga 'aupito 'aupito Hou'eiki 'a e leá ia. Ko mautolu ko eni fa'a 'o fakakaungat maki aí, pea ko e fielau e 'ita atu e kau loeá ki he kau

Fakatonuleá, ko 'ena ' tungá maí , fakatonu mai , ko e tupú p ko e 'ikai ke nau lava 'i he'etau leá. Ko e fo'i toko 3 ko eni 'i Nu'usila 'e fai pe ha feng ue'aki na'a lava pe ke nau ha'u. Na'e me'a 'a e Fakafofonga N pele ko e mo'oni ia, 'i he kau loea k toa 'i Tongá ni, ko e *most senior* pe ia 'a *Clive*, kae tapu pe mo ia, ko e anga e ta'u e tangatá 'i he'etau ng ué, 'i he kau Fakamaau Polisi, ko e ta'u 'oku nau ngata aí ko e ta'u 72. Pea ko e mahalo ko e Fakamaau 'e taha 'oku 'osi 'ova ia ai ko Folau Lokotui, kae toki fakasiosio atu p mahalo kae toki me'a. Ka ko e Fakamaau Polisi, ngata he 72. Kuo 'osi mahino pe kiate au, mahalo pe ko e taimi kehe eni, ka 'oku mahino ia. Ko e *most senior* ia 'i Tongá ni na'e ... ka ko e hala ia, ko hono lea totonú ko e hala ia 'oku ng ue ki ai 'a e *profession* ko eni, hei'ilo na'a 'i ai ha 'aho 'i he tokolahi. 'Ikai ko e k toa 'o nautolú 'oku peh , na'a 'i ai ha 'aho kuo nau hoko ko e Fakamaau Lahí 'o ha fonua. Pea te u hanga 'o fakah atu kia moutolu Hou'eiki, 'oku faingofua 'etau talanoa ki aí, ka ko e ng ue'i já, taimi te mou lau ai 'a e ngaahi Tu'utu'uní pea te mou hanga leva 'o 'ilo'i 'oku 'ikai ko e loea kotoa pe ia 'oku fie 'alu 'o Fakamaau. Ko e taimi 'oku nau tangutu hifo ai 'o fai 'enau ngaahi tu'utu'uní mo 'enau ...

<003>

Taimi: 1435-1440

'Eiki Minisit Lao: 'o fekumi 'ikai ko ha ng ue si'isi'i ia. Ko ia 'oku 'at p 'a e hala ia ki he Fakamaau, ka 'oku hang ko e me'a 'oku ou lau ki ai ki he 'Eiki N pele. 'Oku 'i he fo'i ko e fili 'o e kau Fakamaau ko ia, 'oku 'i he p nolo ia. Pea kapau 'oku hanga p 'o fie lave atu ke mou hanga 'o mea'i, 'a e fa'ahinga 'oku nau 'i he p nolo. Ko e p nolo 'oku 'i ai 'a e *Lord Chancellor*, 'i ai ai 'a e Fakamaau Lahi, 'i ai ai 'a e 'Ateni Seniale pea mo e kau *Law Lords*. Ko nautolu eni 'oku 'i he Konsit tone 'oku nau 'i he K miti ko eni. Ko e K miti eni 'a e Fakataha Tokoni, pea ko nautolu eni ko e fu'u kau loea k toa eni, 'oku nau 'i he p nolo. Ko nautolu 'oku nau fai 'a hono *recommendation* ko hono fokotu'u atu ki he Tu'i, ki he Fakataha Tokoni ha kau Fakamaau. Pea faka'amu p 'e 'Eiki N pele, te u kau eni 'i he 'eku foki atu p 'o ka ke ka tuku ange 'e koe 'a 'eta fanga ki'i tohi fakamo'oni ako, he 'oku ou tui au 'oku 'ikai ke nau hanga 'o mea'i. 'Oku 'at p he taimi ni, he 'oku lolotonga tu'uaki he taimi ni, ha kau, ka tau ki'i kamata atu 'i he *Magistrate*, he 'oku ava 'a e fo'i tu'unga ia 'e tolu, ke ta kamata atu ai 'o ta *side-step* hake ai p 'o 'alu ki 'olungá. Ka 'oku 'i ai p 'a e faingamalíe.

Fokotu'utu'u Fakamaau'anga ke 'i ai ha Fakamaau'anga e F nau

Ko e *Juvenile Court* pea 'oku mo'oni ia he 'oku kau eni ia 'i he polokalama 'oku hanga atu 'a e Fakamaau'anga na'a lava p he ta'u ni. Ko e taha foki eni ha faingamalíe ia ke to e fakalahi ange 'a e kau Fakamaau 'e 'i he Fakamaau'anga. Ko e me'a 'e taha ko e tafa'aki fakapa'anga, pea 'oku tokolahi p 'a e tamaiki. Ko e Tokoni Pal mia, ko e taha ia he tangata m taotao 'i he kumi tokoni. Na'a ne lava 'o kumi ke tokoni'i ha Fakamaau ki he *Juvenile Court*, ka 'e lava p . 'Oku lava p ke tau kole 'i he taimi 'oku tau faingatamaki ai ki he kakai ko eni, 'a eni 'oku ou fakah atu. Kapau 'e ha'u ia mei muli 'e lele ia 'i he 6 mano 6 kilu ko 'a 'Aositel lia,'a Nu'usila. Pea kapau p te tau ma'u 'i Tonga ni, 'e lele p 'i he 'etau, tukukehe kapau kuo hanga 'e ha fonua.

Poupou ka ma'u 'e ha Tonga lakanga Fakamaau pea 'oange v henga 'omai mei muli

Te u hanga 'o talaatu kia kimoutolu 'a e kehekehe. Na'a mau hanga 'i he'eku *CEO* 'i he Fakamaau'anga 'o tu'u'aki 'a e *Anti-Corruption Commissioner for Anti-Corruption*. Ko e tokoni ia 'a 'Aositel lia ko e pa'anga 'e 6 kilu, pa'anga 'e 3 kilu 'Aositel lia, pea lolotonga 'a e fai 'emau *interview*, 'osi ma'u 'e he...na'e te'eki ma'u kae lolotonga ia ko e muli p 'e taha na'e ha'u 'o hoko ko e 'Ateni Seniale, pea na'a ne peh mai. Kapau 'e ma'u 'e ha Tonga, pea nofo p 'i he v henga ofiofi p 'o e kau Tonga. Pea peh mai leva 'e he Fakamaau Lahi ko *Ford* he 'aho ko ia. Ko e h 'a e me'a ka ma'u ai p ha Tonga pea 'ikai ke 'oange ki ai 'a e v henga na'e 'omai 'e 'Aositel lia ke 'ave ki ai. 'Oku ou kau au 'i he poupou ki ai. Kapau 'oku 'omai 'e ha fonua, ha v henga ia 'oku ne 'omai ki ha tu'unga, kapau 'oku ma'u 'e ha Tonga. Ko e h 'oku 'ikai ke 'oange ai ki ai? Pea kapau 'oku ma'u 'e ha muli, ka 'oku 'ikai fiema'u ke 'omai p ki he Tonga, pea tau tuku hifo. Ko ia ko e ngaahi v henga 'oku 'omai 'e he ngaahi Pule'anga muli ma'a hotau k inga, 'Oku ou kau au he tui 'oku tonu ke 'oange kia nautolu 'a e v henga ko ia.

Kae mahalo ko e me'a p ia 'e N pele Fika 1 'o Tonga ni, kuo tali atu 'aki ho'o 'u fehu'i. Kae hang ko e lau. Talitali p hena ka ta toki feinga'i 'a e *Magistrate* hoko mai na'a ke lava ai. M 1 .

Sea K miti Kakato: Me'a mai Vava'u 15.

Tokanga ki he kovi v henga kau Fakamaau

S miu Vaipulu: M 1 Sea. Kole p ke u h fanga p he fakatapu. 'Eiki Sea, ko e me'a ko eni 'oku pal palema he taimi ni. 'Oku 'osi mahino 'aupito mei he me'a mai 'a e 'Eiki Minisit Lao, pea mo e Fale ni. Ko e pal palemá ko e v henga. Ko e fakat t ki heni Sea. Ko e kau Fakamaau Polisi. Talu p eni 'eku feinga 'o 'ai 'a e ki'i p seti 'e 25 'i he ngaahi ta'u ko 'o e 2009, 2010. Talu mei ai, ka na'a ku 'uhinga 'Eiki Sea, ke hikihiki m m lie, kae lava he 'oku lahi 'etau fanau kuo nau akó. Lava 'etau fanau ke 'alu hake mei he Loeá ke 'alu hake 'o Fakamaau Polisi, pea 'alu ai 'o hoko ko e *career path* 'o e kau.....

<004>

Taimi: 1440-1445

S miu Vaipulu : .. mei he Fakamaau 'o a'uki he Fakamaau'anga Lahí. Ka 'oku te'eki ai p ke fai, 'Eiki Sea. Neongo 'etau hanu, 'oku 'ikai ke u tui au, 'Eiki Sea, ki he hanu peh , 'oku 'i ai e p nolo ke nau fili mo me'a. Ko e me'a lahí ia, ko e fie 'alu ki af, 'o kapau 'e sia'a e vahé. 'Oku lolotonga kovi, kovi 'aupito 'aupito. Laka ange e Loeá ia 'i he Fakamaau. Manatu'i p ia 'e he 'Eiki Minisit , 'Eiki Sea.

Ko e ta'u e taha, he taimi ko na'a ku Minisit af. Fai 'emau 'akau kilisimasi, 'a e Potung ue Laó. Pea ko e 'ai ko ke 'ai e efiáf, 'oku 'ikai ke 'i ai ha fo'i pia ia. Pea u lele atu ki he 'ofisi na'e 'i ai 'a e Minisit 'o talaange. 'Omai ha ki'i me'a hena, ko ena 'oku 'asi mai mei ho kató, ke 'ai'aki he 'oku 'ikai ke 'i ai ha silini ia 'a e Potung ué. Talamai 'e ia, ko e me'a ia e ki'i hopo. Toki fakakaukau'i 'e koe e ki'i hopó 'apongipongi, kae 'omai ia he 'aho ni, ke lava e me'a ko .

Ko e tu'unga ia ko 'oku 'i ai, 'Eiki Sea. Ko e makatu'unga ha 'unu mai 'a ha taha, mei he ng ue ko 'oku ne fai, ki ha ng ue fo'ou, ko e vahe. Ko e h e 'uhinga 'oku tau lava 'etautolu ia 'o 'oange ai 'a e vahe 'oku sai ange ki ha taha muli, kae 'ikai ke 'oange ia ki he'etau m tu'a Tonga?

Ko e me'a 'e taha, 'Eiki Sea, hang ko ení. Tau peh ko e pailate vakapuna. Ko e pailate 'e taha he taimi ni, ko 'ene vahé, ko e 170,000 he ta'u. Laka mama'o ia he Hou'eiki ko . Na'e ue'i 'anenai. 'Oku ou faka'apa'apa 'aupito au ki hono ue'i 'o e ' me'a ko iá, ka ko e me'a ia ko 'oku hokó. Ko 'ene hiki hake ko ha vahe 'a ha tahá, 'oku tau mamae ko e peh 'oku fu'u lahi e fakamolé. 'Eiki Sea, ko e me'a ko e v henga, 'oku totonu ke tau sio ki ai 'aki 'a e *responsibility* 'a e tokotaha. 'Oku 'ikai ko e sino 'o e tokotaha ko iá. Ko 'ene ng ue ko 'oku ne fakahokó. Pea ko e me'a ia 'e fiu feinga'i ai ke 'ai ha Fakamaau Polisi, he toko 3 ko ení. Ko e talu p eni e *recruit* mai he ' ta'u ko , koe'uhí p ko e v hengá, 'Eiki Sea.

Manatu'i ko e Fakamaau. Taimi te ne fai ai hono fatongiá, kuo pau ke tau'at ina, mo loto 'ata'at ke ne fakahoko e fatongiá. He kapau 'e peh 'e ha tama ia 'oku teu hopo. Te u laka au ia ki h , he te u totongi'aki p 'e au e ki'i s niti 'oku lahiange he v henga ko 'a e Fakamaau. Lava, lava noa p ia, 'Eiki Sea. Pea 'e lava p ia ke maliu ai 'a e fakakaukaú. Ka ko e taimi lahi 'oku tau tukuaki'i 'a e ngaah tapa kehekehe, ka 'oku 'i ai e tui, 'Eiki Sea, ki he me'a ko ení.

'Oku ou manatu, hang ko e 'Ateni Seniale Le'ole'o 'o e 'aho ni. 'Eiki Sea, ko e taimi ko na'a ku kei fai fatongia ai 'i he Pule'angá, na'e fehu'i mei he *Lord Chancellor* 'o e 'aho ko iá, kiate au. H 'eku fakakaukau ki he tokotaha lolotonga? Pea u talaange, kapau 'oku tali ia 'e he p noló, ko e h hono kovi, pea 'oange ki ai mo e v henga totonú, he ko 'ene toki lava e ke mavahe 'a e fatongia ko iá, 'Eiki Sea. Ko e me'a lahi p ia, hang ko ia kuo u fakahoha'a ki ai, 'Eiki Sea, ko e 'ai hake p e me'a kuo tau tukuaki'i, fu'u lahi e vahé. Pea 'ikai ke tau vakai, 'Eiki Sea, ki he fatongia ko 'oku fuesiá, mo e me'a 'oku ne tokanga'í. Ko e Fakamaau, 'oku ne tokanga'i 'e ia 'a e tau'at ina, mo e malu, mo e hao 'a e tangata Tongá, pea mo 'ene koloá, mo e me'a ko 'oku tu'utu'uni 'e he Konisit toné, 'oku fatongia'aki ia 'a e tangata Fakamaau. Pea 'oku mahu'inga ia, 'Eiki Sea. Tokolahi 'a e ...

<006>

Taimi: 1445-1450

S miu Vaipulu: ...'a e tamaiki ia, mo'oni ia pea 'oku tokolahi ange, ko Tonga ni na'e fuoloa ko e kuohili na'e 'i ai p 'a e kau fakamaau ia Fakamaau Lahi mo e me'a ko ia, na'e Tonga p ia, ko 'etau toki 'ai p 'e tautolu ia ki mui ke tau faingata'a'ia hotau kakai 'i he'etau fokotu'utu'u p 'atautolu lolotonga ko ia 'oku 'i ai 'enau totonu ke fakahoko 'a e fatongia ko ia, pea 'oku lava p ia.

Ko e taha e me'a 'Eiki Sea 'oku ou manatu ko e he taimi p ko na'a ku 'i ai, ko e tu'utu'uni ko *policy* 'a e Pule'anga kapau 'e 'i ai ha taha 'e 'alu 'o ako, pea m hina 12 'uluaki m hina 'e 12 'e kei ma'u kakato p 'ene vahe, ka 'ova ia m hina 'e 13 'e vahe vaeaua ko e fo'i *scholarship* ko na'e 'ai ia ko e 'alu ia mahina 13 ko e me'a ko na'e fai na'a ku 'eke ki he tokotaha ko 'oku 'alu, 'e lava 'o ako'i 'e koe ia ho'o me'a ko eni mahina p 'e 12 kae ma'u kakato p vahe, he ko e

fo'i mahina 'e taha 'oku fai kehekehe'aki 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke ...kae to'o ai 'ene totonu mo 'ene vahe na'e pal mesi mai 'a e tokotaha ko eni ki mu'a he m hina 12 ku lava, ko e taimi ni 'oku 'i heni 'a e tokotaha ko ia, pea 'oku ne fa'a tokoni ki he Fakamaau'anga Lahi ke fakahoko e ngaahi fatongia 'i he Fakamaau'anga Lahi, faka-fakamaau, 'a ia 'oku mahu'inga kuo 'osi ako p hotau kakai, k 'oku mahu'inga kia kinautolu ke tau fakahoko. Ko e me'a p ko 'a Folau Lokotui hang ko e kuo me'a 'a e Sea ia ki he Fakamaau Polisi Pule kuo fu'u lahi ia 'ia au, lahi'aki p he Fakamaau Polisi Pule 'a e ta'u 'e taha 'iate au. K 'oku te'eki ke a'u ia ki he fitungofulu, hang ko me'a ko kuo a'u ki ai mahalo 'oku kei 64 p , 'oku kei fe'unga p 'a e Fakamaau Polisi Pule 'Eiki Sea 'oku kei si'i p , kei taimi p ia ke hoko atu 'a e fatongia, k ko 'eku tui 'Eiki Sea ko e me'a ke fakakaukau'i, ke tau fakakaukau'i ko e v henga mo e fatongia 'o e kakai ko ia ke 'oange 'a e me'a totonu 'oku totonu ke 'oange kiate kinautolu ka peh 'Eiki Sea Fakamaau Lahi Tonga he na'e finangalo 'a Siaoisi V he taimi ko na'e fakatonutonu ai e lao ke 'ai e Fakamaau'anga ia ko e ngaahi mo'ua k toa p mo e me'a ko 'i he Fakamaau'anga t naki p ia he Fakamaau'anga koe'uh kae tukuange 'enau vahe ke 'alu hake ki he'ene tu'unga totonu, k ko e tu'u ko ia 'Eiki Sea 'e fepaki foki ia, pea mo e tu'utu'uni 'o e ngaahi founa tauhi 'o 'etau pa'anga he taimi ni, k ko e taha ia he ngaahi fakakaukau ko na'e 'uhinga ke lava ke 'alu hake pea 'oku ou tui 'oku ou poupu 'aupito au 'Eiki Sea 'e lava p pea 'oku 'i ai p f nau 'atautolu ke fakahoko e fatongia ko eni m l 'aupito 'Eiki Sea.

Sea K miti Kakato: Me'a mai 'Eiki N pele Tongatapu 3

Fehu'ia e polokalama tokoni'i fakaloea ta'etotongi e kakai

Lord Tu'ivakan : Tapu p mo e Feitu'u na kae 'uma' 'a e K miti Kakato, 'ikai ke 'i ai ha me'a lahi ko e taha foki e ngaahi fokotu'u 'i he kuohili koe'uh ko kinautolu hotau kakai 'oku masivesiva 'oku 'ikai ke nau lava ke nau *afford* p te nau lava 'o totongi ha'anau loea ka ko e 'ai p ke 'eke ki he Minisit p 'oku kei lele ko eni 'a e *legal aid* ko e taha foki e ngaahi founa 'oku fa'a ng ue'aki 'i muli pea ko e taha p ia e ngaahi founa 'e lava ke tokoni ai ki hotau kakai 'a kinautolu ko 'oku 'ikai ke malava ke kumi ha loea p 'oku hang p mahalo ko e fiema'u ko ena 'a e *juvenile* ki he f nau pea ko e to e taha p foki ia 'a e ngaahi potung ue mahu'inga 'a e tafa'aki ko ki he *institution* ke lava ke nau tokanga makehe ki he f nau ki he hako tupu taimi 'oku ...

<007>

Taimi: 1450-1455

Lord Tu'ivakan : ... 'oku nau 'omai 'e nautolu ki he Fakamaau'anga.

Tokanga pe ko hai 'oku ne fale'i fakalao e Pule'anga

Ko e me'a p 'e taha mahalo ko e kole ko eni 'a e 'Eiki N pele 'e Minisit , koe'uhi kapau 'oku 'i ai ha ng ue koe'uh' ko 'ene *experience* ko eni he Fakamaau'anga. Ka ko e fakahoko atu p , ko e kui 'a e motu'a ni, ko e Fakamaau Lahi fakamuimui tahá ia pea tau liliu ko ia ki he kau p langi. Koe'uh'he ko e fatongia foki manatu'i ko e fatongia ia mafatukituki, pea ko e me'a 'oku fie ma'ú, ko e faitotonu. Kapau 'oku ke fiema'u 'a e faitotonu, 'e lava ke u 'alu atu 'o tokoni atu ki ho'o Potung ue ki he tafa'aki ko ia. kapau 'oku .. Ka ko e me'a lahi ko e me'a ia 'a e Pal *miá* ke maau

ho'omou fakakaukau, he koe'uhi 'oku tonu ke uike 'e taha uike 'e ua, 'oku ne fale'i 'Ene 'Afió, pea fakahoko ki ai 'a e ngaahi *policy* 'a e Pule'angá, pea mo e ngaahi fiema'u 'a e Pule'anga.

'Oku ou tui ko e me'a ia 'oku lava ke fai 'a e fefolofolai mo 'Ene 'Afió, ke femahino'aki 'a e ngaahi fokotu'utu'u 'a e Pule'angá, pea 'oku ou tui 'oku hangehang ho'o me'á 'oku 'ikai ke 'i ai a falala'anga ki he K miti ko eni 'oku fai 'a e me'a ko ia. Pea ko e to e me'a p 'e taha ke u to e 'eké, 'oku hang ko e 'u tohi ko eni fakalao 'oku 'omai, 'oku 'ikai ke to e fakamo'oni mai ai 'a e 'Ateni Senialé, ko e *Solicitor* Senialé eni ia 'oku fakamo'oni mai. 'A ia ko hai 'oku fale'i ki he Pule'angá, ko e 'Ateni Senialé p ko e *Solicitor* Seniale, koe'uhi ko e Potung ue ia 'oku *under* 'i he 'Ateni Seniale. 'Ai p ke tali mai ki ai m l .

Sea K miti Kakato : M l . Me'a mai 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Lao : Uluaki ko e legal aid, 'oku mau kei feinga,. Ko e fo'i totonu foki ia 'e taha *right to be represented* 'oku kei fai 'a e ng ue ki ai 'e Hou'eiki. Ko e pa'angá ko e me'a ia 'oku fai ki ai, pea 'oku sai p , 'oku fanongo atu p 'a e Minisit Pa'anga. 'Oku 'ikai ko ha me'a lahi eni ia. Ko e ki'i silini si'isi'i ka 'e lava. Ko e fakataumu'a foki 'o e *legal aid* ki he kakai 'oku 'ikai ke nau hanga 'o malava 'a e totongi. 'Oku ou tui p ki he Hou'eiki ke mou loto p . 'I he ngaahi uike mai ko , ko e vaka ko eni ko 'iote na'e tukuatu 'i Vava'ú, 'ohovale p kuo 'alú, pea kuo fai 'a e feng ue'aki ke fakafoki mai ki Tonga ni. Ko e taha 'o e me'a na'a nau hanga 'o fokotu'u maí, ke hanga 'e ha taha 'i Tonga ni 'o *defend*. Pea ko e tali 'a e Pule'angá ki ai, 'ikai, 'oku 'i ai ho'o 'iote, ko e h 'a e 'uhinga e me'a, 'oku 'ikai ke mau lava 'o 'oange ki he kakai Tongá ke mau hanga 'o Fakafongá'i ta'etotongi, ko e h 'a e me'a te mau 'ave ai ki ha muli? 'A eni hang ko e me'a 'oku ou lave ki aí, 'oku fai 'a e ng ue ki ai, he ko e me'a totonu ia, ko e fo'i totonu faka-e-tangata ko e *right to be represented*. Ko e *juvenal* hang ko e me'a na'a ku lave ki aí, 'oku mau lolotonga ng ue atu ma'utolu ki ai na'a lava p ia he ta'u ni, ka ko e tafa'aki faka-Fakamaau'angá ia 'oku mau lolotonga ng ue atu ki ai. Ka 'oku hang ko me'a na'a ku lave ki aí, ko hono fili mai k toa 'a e kau Fakamaau ko ení, 'oku 'i he *panel* ia. Ke me'a mai foki ki he Pal mia ke me'a atu ki he Tu'í, ko e me'a ia, mahalo ko e taha eni ia ha Pal mia 'oku lahi ange 'ene me'a atu mo fefolofolai mo e Tu'í ha to e Pal mia. 'Oku 'ikai ko ha'atau lau ng ue eni, ka 'oku ou tui ko e Pal mia eni ia, 'oku lahi ange 'ene me'a atu 'o fefolofolai mo e Tu'i. 'Oku 'ikai ha me'a 'e f fuu'i ia, 'oku 'ave atu ma'u p 'a e fie ma'u ia 'a e Pule'angá ki he Tu'í pea 'oku fai 'a e feng ue'aki. Ko e me'a ko ia ki he ...'oku mau lolotonga, ou tui p 'oku totonu ke mou hanga 'o mea'i. 'Oku mau lolotonga ng ue mai ki he fakatonutonu ki he Konisit tone. Pea 'oku kau ai.. 'oku ou tui p te mou loto p ke mou hanga 'o mea'i, 'oku kau ai pea mo e Fakataha Tokoni. Ka u ki'i lave nounou atu p ki ai Sea 'oku ou tui p 'oku fiema'u ke fanongo ki ai 'a e kakai. 'I he 'aho 'aneafí, ko e taha 'o e me'a mahu'inga taha, ko e totonu 'a ha Tu'i..

Sea K miti Kakato : 'Eiki Minisit 'oku 'i he L pooti p ?

'Eiki Minisit Lao : 'Ikai 'oku ou fie lave atu p he'etau 'iai 'Eiki Sea, kapau p te u lave atu ki ai he lolotonga 'o e ki'i toe ko eni. Ko 'ene 'osi p 'a'ana ia pea tau hikinima tautolu.

Sea K miti Kakato : 'Eiki Minisit 'oku ou kole, atu p ke ke me'a mai p he'etau L pootí.. he te tau l loa.

Eiki Minisit Lao : Kaikehe ko e 'uhinga p na'a ku tali atu a' 'e Sea, koe'uhi ko e me'a 'a e Fakafofonga ki he Pal mia, ka 'oku ou fokotu'u atu ai leva...

Sea K miti Kakato : Hou'eiki tau m l l ai, ka tau toki foki mai.

(Na'e m l l heni 'a e Fale)

<008>

Taimi: 1515–1520

S tini Le'o: Me'a mai e Eiki Sea K miti Kakato.

Sea K miti Kakato: Tapu pea mo e 'Eiki Tokoni Pal mia kae 'uma' e Hou'eiki Minisit e Kapineti. Fakatapu ki he Hou'eiki N pele 'Ene 'Afió, kae peh foki ki he Kau Fakafofonga e Kakaí. Hou'eiki, m l ho'omou kei ma'u taimi ke fakahoko hotau fatongia. Me'a mai 'Eiki Minisit Polisi.

Ngaahi ng ue kuo fakahoko Potungaue Polisi fekau'aki mo e fakatotolo paasipooti

Eiki Minisit Polisi: Tapu pea mo e Feitu'u na Sea pea peh ki he 'Eiki Tokoni Pal miá, Hou'eiki M mipa e Kapineti pea mo e faka'apa'apa lahi ki he Kau Fofonga 'o e Hou'eiki N pele pea peh ki hoku kaung Fakafofonga 'o e Kakaí Sea. Tu'u p motu'a ni ke kole fakamolemole atu 'i he t mui maí Sea. 'I ai e tokanga 'a e motu'a ni ki he fakakakato e fanga ki'i me'a p 'i tu'a 'i he kosilio kae peh ki he 'api p motu'a ni mo e potung ue 'oku 'i ai e ki'i, 'amanaki ke folau, poaki atu e motu'a ni mo e muimui atu he 'Eiki Tokoni Pal mia he ki'i fakahoko fatongia ki muli 'apongipongi pea ko e 'uhinga ia e ki'i feinga 'aneuhu ke fakakakato e fanga ki'i me'a ko ía Sea. Ka ko e fie tokoni atu p Sea ki he me'a na'e tokanga ki ai ho Falé ko hono 'uhingá ko e fai fatongia fakalukufuá neongo p kuo mou paasi pea ko u fakam l atu ki he Hou'eiki M mipa ho'o k mití Sea. Ko u fie tokoni atu p ko e hoha'a ko ki he *traffic* he pongipongi kuo ta'ofi ia. Ka ko hono 'uhingá ke 'ata'at e tulituli mai ki he ng ué, ka kuo mou tau'at ina ke fiemalie p Hou'eiki Sea. Ko e anga p 'a e fie tokoni atu. Pea mo e fai fatongia p ko eni ki he fakatotolo e paasipooti 'ikai ke u to e lave ki ai Sea ka ko u fie fakahoko atu p , ko e toko 15 eni kuo 'osi faka'ilo 'o halaia ai. Puke toko 25 pea ko e toko 11 'oku kei toe ke fai 'a e faka'iló. *Search Warrant* eni 'e 73, *statement* 'e 495, ko e faka'ilo 'e 75, fakahoko. Ko e ng ue ko ia 'oku hoko atu p Sea ka 'oku 'ikai ke u to e fie lave ki ai, tukuange p ki he kau polisi ke nau fakahoko 'a e ng ue mahu'inga ko ía ko hono pukepuke 'a e paasipooti ka ko e *identity* hotau fonua ni ke fakapapau'i 'oku 'ikai ke p 'usi'i Sea. Sea ko u fie hoko atu pea mo e fakam l ki hono tali e l pooti e motu'a ni Sea ko u fakam l atu ki he Hou'eiki, m l 'aupito.

Tokanga ki he tau'ataina e ng ue 'a e Fakamaau'anga

Ka ko u fie hoko atu p Sea 'i he fakamatala ko eni e Fakamatala Fakata'u ki he Fakamaau'anga ki he 'aho 1 'o Sanuali, 31 T sema 2015. Sea ko u mahu'inga'ia 'aupito 'i he me'a na'e me'a ki ai e 'Eiki Minisit pea ko u kole fakamolemole p ki ai kae 'oatu p mu'a 'a e ki'i pou pou p mo e tokoni ko eni. Na'e kamata me'a ki ai 'anenai pea tuku ho'o k mití Se a ko u fie lave au ki ai. 'Oku h eni 'i he peesi 2 mo e peesi 3. Ko e Fakamaau'anga mo e 'Ofisi 'o e 'Eiki *Chancellor*. Ka ko u

loto p Sea ke u ki'i fakalavelave atu eni, ko u tokanga Sea ki he me'a ko e tau'at ina kakato 'a e Fakamaau'angá. Ko e 'uhinga ia 'oku fie lave ai e motu'a ni ki he kaveinga ko ení. Ka u ki'i lau atu...

<001>

Taimi: 1520-1525

'Eiki Minisit Polisi: ... p peesi ua Sea talu mei he fakalelei ki he Konisit tone 'i he ta'u 2010 ko e potung ue mo e Kapineti mo e Fale Alea 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha'anau kaunga ki he ngaahi me'a 'o fel ve'i mo hono tu'uaki, fakanofa ke ng ue tu'uma'u, fokotu'utu'u 'o e ngaahi aleapau ng ue 'a e kau M mipa 'o e Fakamaau'anga p ko hono fokotu'utu'u 'o e Fakamaau'anga ka 'oku kei tokanga'i p 'e he potung ue 'a hono fakalele mo hono vahevahe 'o e kau ng ue 'a ia ko e *operational matters* p ia 'e Sea.

Ngaahi fakalelei ki he Konisitutone he'ene fekau'aki mo e Fakamaau'anga

Hoko hifo ai ki he ua poini taha 'i he peesi uá ai p ko e ngaahi fakalelei ki he Konisit tone 'o fekau'aki mo e Fakamaau'anga. 'I he malumalu 'o e kupu 84 kupu si'i 'o e Konisit tone 'o Tonga 'oku faka'uhinga'i ai 'a e Fakamaau'anga ko e:

- a. 'Eiki Palesiteni mo e kau Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Tangi
- e. Ko e Tu'i Fakamaau Lahi 'a ia 'oku hoko ia ko e 'ulu fakapolofesinale (*professional head*) 'o e Fakamaau'anga pea mo e kau Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Lahi.
- f. Ko e 'Eiki Palesiteni 'o e Fakamaau'anga Kelekele pea mo e kau Fakamaau 'o e Fakamaau'anga Kelekele pea mo e
- h. Ko e Fakamaau Polisi Lahi pea mo e kau Fakamaau Polisi.

Tokanga ki he fepaki ngaahi kupu nau pule'i Fakamaau'anga mo e Konisit tone

'Oku to e fakamatala'i mai hena 'a e kupu 83 b 'o e Konisit tone 'a ia 'oku ne fokotu'u ai 'a e 'Eiki *Chancellor*. Sea ko e me'a ko ko u fie lave ki ai ko e, ko hono fakamatala'i mai eni 'a e fa'unga faka-Konisit tone 'oku ne hanga ko 'o pule'i 'a e Fakamaau'anga mo e founa mo e ngaahi k miti ko 'oku nau fili mai ko 'a e kau Fakamaau Sea. Ko e me'a ko 'oku tokanga ki ai e motu'a ni Sea na'e fakahoko 'i he pule'anga motu'a pea mo e pule'anga p ko eni ha kumi tokoni ki he Kominiueli 'o 'omai ai ha Loea Kominiueli ke ne hanga 'o *review* 'a e Konisit tone 'o Tonga ni ke fakapapau'i 'a e tu'unga 'oku 'i ai mo 'ene taau mo hono fakatauhua ki he ngaahi Konisit tone 'o e ngaahi fonua Kominiueli kehe. Ko e l pooti ko ia 'oku 'omai Sea 'oku ne hanga 'o fokotu'u mai 'oku f paki 'a e ngaahi kupu ko 'oku fokotu'u ai 'a e ni'ihi ko eni 'oku nau pule'i 'a e Fakamaau'anga pea mo e laum lie p 'o 'etau Konisit tone Sea.

Ko e l pooti ko ia 'oku 'omai 'oku talamai 'i Pilit nia ko e *Chancellor* 'oku fakanofa ia 'e he Kuini 'o hono fokotu'u atu 'e he Pal mia. Ko hono 'uhinga p ke 'i ai ha fa'ahinga tali ui 'e iku mai ki he Fale Alea 'o Tonga. Pea neongo p Sea 'oku ui 'i he Fale Alea 'o Tonga ko e pule ua ka 'i he lau 'a e motu'a ni ko eni 'a e sino mahu'inga taha 'i he fonua ni ke fai mai ki ai 'a e taliui he 'oku tali ui mai 'a e pule 'uluaki ki he Fale Alea 'o Tonga kau ai e m tu'a ni Sea. Pea 'oku totonu ke taliui peh mo ha ngaahi kupu p 'oku fakahoko fatongia ki he kakai totongi tukuhau 'o e fonua.

Ko e me'a p 'oku tokanga ki ai 'a e motu'a ni ke ki'i tokoni mai angé 'a e Minisit Lao Sea ko hono teke'i ko ke fili ha ki'i k miti 'i tu'a pea 'oku ou fai eni 'i he loto faka'apa'apa Sea 'o hang ha ki'i motu 'oku 'ikai ke to e kaunga ki ai 'a e Fale Alea 'o Tonga.

Fehu'ia ki he 'ikai taliui mai kupu 'oku nau fili kau Fakamaau ki Fale Alea

'Oku lava nai Sea ke kei pukepuke ai 'a e tu'unga tau'at ina mo e taau mo e maau mo e pau 'o e Fakamaau'anga 'o Tonga. He ko e fokotu'u ko 'oku 'omai Sea 'oku 'i, tu'u lavea ngofua he ko hono 'uhinga ko e mafai fa'u lao mo fa'u tu'utu'uni 'i he Konisit tone 'oku 'osi m moa ia ki he Fale Alea 'o Tonga mo e Kapineti. Ka ko 'ene tu'u ko eni 'a e kupu ko eni 'i he anga hono 'omai 'i he l pooti peesi ua mo e peesi tolu 'oku iku fa'u 'e he ni'ihi ko eni 'enau tu'utu'uni p ia 'anautolu kau ki he v henga pea mo e ngaahi founga kehe p ia 'anautolu. Pea 'oku fehu'ia ai p ko e fa'u tu'utu'uni ko ia 'oku fakam nava'i 'e he Konisit tone p 'ikai he ko e fokotu'u na'e 'omai mei he kau loa he Kominiueli Sea 'oku void pea 'oku 'ikai totonu 'a e fa'u tu'utu'uni ko ia. Ko ia ko u fehu'i p 'a'aku ki he 'Eiki Minisit ke tokoni mai ange p 'oku 'i ai ha fakakaukau ke 'i ai hano ng ue'aki 'a e l pooti mo e fale'i kuo 'omai mei he Loea Kominiueli 'o fekau'aki mo e tu'u ko eni 'a e Fakamaau'anga 'i he lele ki he kaha'u Sea...

<002>

Taimi: 1525-1530

'Eiki Minisit Polisi: ko hono 'uhingá p ko e fakamatala kuo 'omai he kupu 2 mo e kupu 3 Sea. Ko e ni'ihi ko eni ko 'oku nau hanga 'o fili mai 'etau kau Fakamaau 'oku 'ikai ha'anau taliui 'a nautolu 'e taha ki he Kapineti pe ko e Fale Alea 'o Tonga Sea. Pea 'oku 'ikai ke tau 'ilo 'e tautolu 'a e ni'ihi ko ení ka 'oku nau pule'i 'e kinautolu ia. 'A e kau Fakamaau mo 'enau vahé mo e taimi penisoní. Pea ko e fehu'ia leva, ko hai 'e taliui ki ai 'a e kau Fakamaau 'i he'ene tu'u peh Sea? Ko e anga ia 'a e fakakaukau Sea, toki tokoni mai p 'a e 'Eiki Minisit Lao pe ko e h 'a e tu'u ko ia 'i he kaha'ú 'i he anga 'a e fakamatala 'oku 'omai he peesi 2 mo e peesi 3 Sea. Ko e ki'i fehu'í pe ia Sea. M l 'aupito.

Sea K miti Kakato: Minisit Lao me'a mai.

Teu Pule'anga ke fakah mai monomono ki he Konisit tone

'Eiki Minisit Lao: M l Sea. Na'e 'ikai ke u 'amanaki au 'e to e ... kai kehe, sai pe ke u hanga 'o tali atu. Ko e Konisit toné , fakalao ia. Me'a ko 'oku 'i he Konisit toné ko e Lao ia. Ko e tali atu ko ení, ki he'ene fakapotopoto pe 'oku 'ikai ke fakapotopotó. Hang ko e me'a na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit Polisi, fokotu'u mai 'oku matu'aki tau'at ina 'aupito. K miti ko ení, nau hanga 'o fili 'a e kau Fakamaau, hang ko e me'a na'e me'a kia i 'a e Minisit Polisi, me'a 'oku fai ki ai e sió, nau hanga 'o fokotu'u mai e kakai, 'ikai ngata aí, nau to e fokotu'u mai mo honau v henga, tolu, to e fokotu'u mai mo 'enau penisoni. 'Oku sio ki ai e Pule'anga ko ení pea 'oku 'ikai ke tui ki ai e Pule'anga ko ení, 'oku kau ia Hou'eiki 'i he ha'u ko eni 'a e 'u fakalelei ki he Konisit toné. Pea 'oku kau ia 'i he ngaahi kupu 'o e Konisit toné 'oku ha'u hono fakalelei'í.

Me'a 'e taha 'oku ou tui pe 'oku 'i ai ka u lave atu pe ki ai, 'i he Konisit toné kapau ko e totonu, ka ai ha Tu'i 'i he *Constitutional Monarchy* ai 'ene fo'i totonu fakapolitikale 'e 3. 'Uluaki ke ne hanga 'o 'afio'i 'a e me'a 'oku hoko 'i he fonuá, *Be consulted*. Ua, ke ne hanga 'o poupou'i ha me'a 'oku lelei ki he fonuá, *encourage*, pea ko e 3, *warn*. Ke fai, ke ne hanga 'o talamai ko e me'a 'oku 'ikai ke sai. 'E lava p , ko e me'a 'e toki lava ai e 3 ko ení, ka foki e Pule'anga ko ení, ki he me'a pe ko na'e fononga mai ai 'a e Pule'anga Faka-Tu'i ko 'o tautolú. Ko e Pule'anga Fakatu'i eni, *Constitutional Monarchy* ke foki e kau Minisit ke nau 'i he Tu'í, 'i he Fakataha Tokoní. Me'a p ia 'e taha 'e lava ai ke hanga 'e he kau Minisit he taimi kotoa p 'oku nau fefolofolai ai 'o fakah ki he Tu'í e me'a 'oku hokó, pea ke hanga 'e he Tu'í 'o fakalotolahi'i kinautolu ke fai e ng ue lelei pea ka ai leva ha ki'i kongá lao 'oku teuteu ke fokotu'u atu he kaká 'oku 'ikai ke finangalo lelei ki ai, pea ne hanga foki 'o fale'i kinautolu. Ko e me'a ko he taimi ni 'e Hou'eiki, fa'a lea mai 'a e Pal mia kiate au, ke 'omai ang 'a e ki'i m mipa ko eni, 'a e Fakataha Tokoní, 'oku 'iloa ko e ki'i K miti Fakalao, *Judicial Committee* ke mau p talanoa kimu'a 'oku te'eki ke fakah ha lao. Mou hanga 'o tokanga'i ange ia, ka hoko ha me'a peh ni, ko tautolu eni ia 'oku hala ia. 'Oku fakalele e me'á mei he feitu'u ko iá. Pea na'a ku talaange ki he Pal miá 'oku 'ikai ke u tui peh au, ka ko e taha ia 'i he ngaahi me'a 'oku ha'u ko ení, ke to'o 'a e ki'i ... He ko hono 'uhinga 'a e k miti ko iá, ko e k miti eni 'a e kakai 'ikai ke tau fili, 'ikai ke ai ha'a tau kaunga ki ai, ka 'oku nau pukepuke 'a e lelei mo e kovi 'a e fonuá. He ko e lelei mo e kovi 'a e fonuá 'e fakatefito pea mei hono ngaahi Lao. Ko 'ene 'alu hake ha Lao, me'a 'uluaki 'oku nau sio ki aí, ki'i k miti ko ení, *Judicial Committee*. 'Uluaki 'oku fakapotopoto nai eni pe 'ikai? 'I kai ke u 'ai atu ke tau ... 'E ha'u ha muli 'o taki koe, 'oku Sea 'i he K miti ko ení 'o talamai 'a e lelei kia tautolu Tongá? Ko e h 'ene 'ilo ki he'etau tukufakaholó? H 'ene 'ilo ki he lelei 'etau nofo faka-Tongá? Ko ia 'oku Seá. Me'a 'uluaki 'oku sio ki aí, 'ene fale'i e Tu'í. Mou fakatokanga'i angé 'oku *subjective*. H e me'a 'oku lelei kiate kitalutolú? 'Oku 'osi paasi atu 'i he Fale Aleá ...

<003>

Taimi: 1530-1535

'Eiki Minisit Lao: ...Sea 'a e 'u lao.

Lord Tu'ihangana: Tokoni atu Sea

Sea K miti Kakato: Ko e tokoni eni mei he 'Eiki N pele! 'Eiki Minisit .

Fakamahino ko e fale'i tatau pe na'e 'omai ki he fiema'u 'oua ue'i Konisit tone

Lord Tu'ihangana: Tapu mo e Feitu'u na. 'Eiki Sea. Mo'oni p 'a eki he 'Eiki Minisit Lao, ka 'oku sai p 'e toki fakah mai 'a e 'u fakatonutonu ko eni he 'oku t langa'i neongo 'a e ngaahi fokotu'utu'u ko eni, ka kuo 'osi fai hono t langa'i 'i tu'a, pea 'oku 'i ai p mo e ngaahi vakai ki ai 'a e kau m taotao 'i he lao 'i he fonua ni. 'Oku 'ikai ke nau tui tatau mo e fokotu'utu'u ko eni 'oku tui 'a e Pule'anga. Ko 'eku tokoni p ki he 'Eiki Minisit Lao, pea 'oku tatau tofu p mo e tafa'aki 'e taha ko e muli ena na'e ha'u 'o fai 'a e fale'i ko eni 'a e loea Komiuniueli ko ena 'oku mou lau. Na'e ha'u meihe fonua 'oku 'ikai ha'anau Konisit tone 'anautolu, ka na'e ha'u 'o

fale'i kitautolu ki he ngaahi liliu faka-Konisit tone ko e muli mo ia, pea 'oku tau faka'apa'apa ki ai ka ko u tui Sea, ko e me'a ko eni ke toki 'omai 'i he taimi 'oku fakah mai ai. M 1 .

'Eiki Minisit Lao: Fakatonutonu p au ka ko u tali lelei p ia 'e au 'a e tokoni 'a e 'Eiki Minisit .

Lord Tu'iha'angana: Ka ke hoko atu koe 'Eiki Minisita ko e anga pe ia e fie tokoni atu

'Eiki Minisita Lao: Ko 'eku fakatonutonu p ke mea'i mu'a 'e he Hou'eiki. Ko e Konisit tone 'a Pilit nia 'oku tohi'i ia ko e *unwritten*. Ka 'oku 'i ai 'a e Konisit tone 'a Pilit nia. Lele ia kamata mei he *Magnacarta* ...

Lord Tu'iha'angana: Ka u tokoni atu Sea, ke tau foki mai tautolu ia he ko u tui ko e *issue* lahi eni. Ko e kaveinga lahi eni 'a e liliu Konisit tone ko eni 'oku fokotu'utu'u mai.

'Eiki Minisit Lao: Ke u faka'osi atu au pea u lava au.

Lord Tu'iha'angana: Kae lava ke fai ha feme'a'aki ki ai he ko eni kuo kamata hoko atu 'a e feme'a'aki ia ai. Ka tau toki hoko atu ki ai. M 1 Sea.

'Eiki Minisit Lao: Ko u tali 'e au 'a e kole 'a e Hou'eiki. 'Eiki Minisit Polisi! Toki tali atu 'a ho'o fehu'i 'a e me'a. Tuku ko u fokotu'u atu tau tali 'a e L pooti ko eni 'a e 2015 mo e 16, ka tau hiki atu ki ha Potung ue 'e taha. Ngalingali p kuo melie hotau kava 'Eiki Sea. M 1 .

Sea K miti Kakato: 'Eiki Minisit Polisi faka'osi mai!

'Eiki Minisit Polisi: Sea, ko u fakam l p au ki he 'Eiki Minisit ki he fakamatala ko 'oku 'omai. Ko 'eku 'uhinga p 'a'aku ia p 'oku lava 'o *incorporate* he 'oku 'ikai lave'i ia 'e he motu'a ni, 'a e fale'i fakalao ko eni na'e 'omai, he 'oku 'osi 'i ai foki 'a e L pooti ia heni. 'I he Pule'anga motu'a, na'e 'ikai ke u lave'i 'e au ko 'eku toki lau ia 'e au 'a e L pooti pea 'oku kau eni ia 'i he L pooti faka'ofa'ofa, pea to e fai p 'a e L pooti hono savea'i hono to e 'analaiso 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e Konisit tone, tefito p ki he tafa'aki Fakamaau'anga 'i he kimui ni mai p ia. Toe tatau p mo ia Sea, ka ko 'eku 'uhinga p ko 'eku *incorporate* ki ai 'i he tu'u ko ki he kaha'u. Ka ko u tali 'e au ia 'a e me'a ko eni 'a e 'Eiki N pele, ko e kaveinga lahi eni pea ko u tui p mahalo 'e 'i ai hano taimi 'e fakah mai Sea, ke fai ha feme'a'aki ki ai 'a e K miti Kakato Sea.

Tokanga ki he 'uhinga fuoloa ngaahi hopo 'e ni'ihhi talu mei he 1999

Ko e ki'i faka'osi atu p ia Sea. 'Oku ha 'i he peesi 53, kamata p 'i he 52, 53, 54, mo e 55 'a e me'a ko 'oku 'asi ai ko 'a e ngaahi toenga hopo. Ko 'eku fie lave p 'a'aku ki he taimi 'oku *que* ai 'a e ngaahi hopo Sea. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi hopo ia. Ko e talu eni ia mei he 1999 ko e 2017 eni ia 'oku te'eki p ke fai ia, 'oku toloi mai p 'o a'u mai. Pea ko e h nai 'a e 'uhinga 'oku toloi fuoloa peh ai Sea? 'Oku 'i ai nai ha fa'ahinga p p fa'ahinga *criteria* 'e lava ke ki'i tulituli ki ai 'a e ngaahi hopo, ke fakapapau'i 'oku 'osi atu ha meimei kuata ha senituli pea tuku ange atu 'a e 'u hopo ko eni. Ko e hopo ia 'e ni'ihhi fu'u fuoloa Sea, ko e vakai'i p 'oku f f 'a e founa hono *handle* ko kapau a'u 'o fu'u fuoloa. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 'Eiki Minisit !

'Eiki Minisit Lao: Ko e tali nounou atu p ki ai ko e taha ia 'Eiki Minisit 'a e me'a 'oku mau hanga ai he 'oku 'i ai 'a e toko tolu fo'ou 'oku mau hanga he taimi ni 'o tuku atu ke tohi mai ki ai ha fa'ahinga 'i he Fakamaau Polisi. Pea mou hanga 'o manatu'i 'e kimoutolu ko eni 'oku fa'a me'a atu ki he hopó 'i he Fakamaau Polisi. 'Oku lolotonga feinga 'a e Fakamaau Lahi, ke ki'i fakao fiofi ai 'a e Fakamaau Polisi. Te u talaatu 'e au, ko e Fakamaau Polisi ia 'oku 'ikai ke fakafiem lie. Ko e atu ko e loea ia mo'ua ia he me'a 'a e me'a Fakamaau Lahi. Ko 'ene taimi p 'oku ke fihia ai ha loea 'i he me'a Fakamaau Lahi, kuo toloi 'a e Fakamaau Polisi ia. To e hoko ia ki he me'a 'e taha.

Me'a hono uá. Omai 'a e kau loea ia talamai mei he kau polisi te'eki ke maau 'enau fakatotolo. 'Oku 'ikai...

<004>

Taimi: 1535-1540

'Eiki Minisit Lao : ... pe ko e 'isiu 'oku si'isi'i pe 'oku taha p , ka ko e ' me'a ia, 'Eiki Minisit , ke tau ta'utu ki lalo 'o tau fep talanoa'aki ki ha me'a 'e ki'i lilililiu ai e Fakamaau Polisi ke ofiofi mai 'i he ng ue Fakamaau Lahí. Ka 'oku hang ko e me'a 'oku ou talaatú, 'oku kei tu'uaki e fo'i post 'e 3 ke mai ke tokoni ke *dispose off* 'a e ngaahi cases ko 'i he Fakamaau Polisi. 'Oku ou tui p ...

Sea K miti Kakato : Fokotu'u eni. Me'a mai, Fakafofonga Tongatapu 5.

Dr. 'Aisake Eke : M l Sea. Fakam l p . Tapu mo e Feitu'u na mo e K miti Kakató, ko ia ko e ki'i fakahoha'a atu p eni. Fakam l 'aupito p ki he Minisit he 'omai e me'a ko ení. Fakam l ki he kau ng ue. Sea, ko e 'uluakí p , fakatokanga'i p ko e li pooti ko eni 'oku kamata ia mei Sanuali ki T sema. 'Oku ki'i t kehekehe e ' lipooti ko 'a e Pule'angá. Ko e l pooti 'oku 'osi ha'u, hang kiate au na'e peh 'e he Pule'angá 'oku nau mafuli. 'I ai foki e fo'i kongá Lao ki he l pootí, 'o nau ha'u ta'u fakapa'anga. Ha'u ko eni 'a e Minisit Laó, mahalo 'oku te'eki ai ke liliu e Lao ia ki he me'a. 'Oku ha'u fakata'u. Peh ko e kole p ia koe'uhí ko f e feitu'u ke tau faaitaha ki aí, koe'uhí ko e anga ko ia e li pooti, Sea.

Tokanga ke fakafetaulaki'i e palani ngaue mo e l pooti 'a e Potung ue Lao

Ko hono uá, p , Sea, m l 'aupito e ng ue ia ko ení, ka ko e fel ve'i ko , pe ko e *link* 'a e palani ng ue, ko e tupu p eni mei he *annual report* ko ení, 'oku ou kole p ki he 'Eiki Minisit Laó, ke to e ki'i fakalelei'i ange he ngaahi l pooti ka hokó. 'Oku 'ikai ke nau fu'u fetaulaki 'aupito heni. 'Oku 'i ai e ngaahi ng ue ia, 'oku mahino 'aupito, ngaahi ng ue lelei 'oku ne 'omaí. Ka ko e taimi ko 'oku ne fakafehoanaki ai ko ko e h e ngaahi ng ue na'e faí, mo e ngaahi me'a 'oku faí, 'oku 'ikai ke na fel ve'i kinaua. 'A ia ko e kole p ia ki he 'Eiki Minisit Laó, ki he ngaahi l pooti hoko maí, feinga'i ke fakav ofi 'aupito. He koe'uhí ko e ngaahi 'siu p ko e ngaahi me'a ko 'oku fai ai 'a e hoha'á, 'oku ou tui 'oku kau ia 'i he li pooti ko palani fakang ue, ka ko e me'a mahu'inga ia ko ke na fakafel ve'í. Koe'uhí 'oku mahino 'a e ngaahi ng ue mahu'inga ki he Potung ue ko 'a e Fakamaau'angá, pea mo e ngaahi ng ue ko 'oku fai atu ki aí, koe'uhí ke muimui ofi 'a e fel ve'í, Sea. Ko e kongá ia 'oku ou lave ki he me'a ko ení, Sea, 'a e l pooti ko ení, Sea.

Tokanga ke faka'asi he l pooti e ngaahi me'a fekau'aki mo e 'atita

Ko hono hokó, 'oku 'i ai e ngaahi fakamatata pa'anga heni, 'oku 'ikai ke lave e l pooti ia ki he ngaahi me'a fel ve'i mo e ' titá. Kole p ki he 'Eiki Minisit , e ngaahi l pooti ka hokó. Feinga'i 'aupito, 'oku ne 'omai p e lipooti o e ngaahi me'a fakapa'angá, t naki maí, mo e h atu, ka 'oku 'ikai ke 'asi mai heni 'a e ngaahi kole ko 'o e ngaahi me'a, ne mou mea'i p he l pooti ko 'a e ' titá. 'Oku 'i ai e ngaahi me'a lalahi ai 'oku fiema'u e Potung ue ke nau tokanga leva ki ai. 'A ia, ko e kole p ia ki he 'Eiki Minisit Laó, 'i he' enau hoko atú, koe'uhí ke lava 'o fai ha feme'a'aki ki ai, mo fakalelei'i mai 'i he me'a ka hokó.

Ko hono hokó foki, Sea, na'e 'ohake heni, 'a hono ' management ko ' cases. Me'a lahi ia na'e 'ohake ai, na'e fai e me'a ki ai 'a e Minisit Polisi, pea 'ai ki ai e Minisit Laó. He koe'uhí ko e ta'u fakapa'anga ko 13/14, 'a e 14/15, na'e 'ohake eni ko e kongá lahi ia e palopalema ko ení. Fiema'u e pa'anga lahi ia ke lava 'o fakatokolahi e kaungaué, pea 'ikai ngata aí, pea kamata lea ke 'ai 'o *digidized* e Potung ue ko ení.

Tokanga ki he tuai e ngaahi hopo mo e t mui l kooti tohi ta'u

Sea, ko e 15/16 eni, 'a ia 'oku mahino 'oku kei tu'u p 'a e ' me'a ko , tu'unga ai ko 'a e tafe ko 'a e ngaahi ng ue. Ka 'oku mahino kiate au, ko na'e me'a mai e 'Eiki Minisit Laó 'oku 'i ai p 'a e ngaahi 'uhinga kehekehe. Ko e kau loea, pea peh ko e anga ia ko e toko si'i 'a e kau ngaué. Ka ko e me'a lahi ia, 'a ia na'e fa'a me'a p e Hou'eikí. Ko e *justice delayed*, 'a ia ko e t mui ko 'a e ngaahi ala ko , 'a e fai e ng ue ko ki he ngaahi *case* ko me'á, 'oku ne hanga ai p 'o e toe to' 'a e mahu'inga ko ki he kakaí, ke ma'u 'enau totonú. 'A ia ko e *justice delayed*, *justice denied*. 'Oku ou tui 'oku kei hoko e keisi ko eni, pea 'oku ou tui ko e me'a eni ia ke fai he vave taha ha ng ue, 'oku ou 'ilo p 'oku nau kamata ng ue mo e 'ai ko 'enau l kooti. 'Asi heni 'oku 'i ai e ngaahi l kooti heni 'oku t mui, tautautefito ki he 'alu ki he ngaahi l kooti he kuo hilí, ka 'oku mahino mai 'oku 'i ai 'enau ng ue ke lava 'o fakah ki he komipiuta mo fotokopi p 'a e ngaahi me'a ko ení, tautautefito he me'a 'i he tafa'aki ko eni, 'i he lesisita 'a e f nau'i ko , 'a e lesisita ko eni ki he f naú. 'A 'enau tohi ta'ú, mo e ngaahi me'a peh , 'oku mahino 'oku 'i ai 'a e tokanga mai ia ki he ngaahi tafa'aki ko ení, Sea. 'A ia oku ou tui p , ko e pou pou ki he 'Eiki Minisit Laó, koe'uhí ko e ngaahi me'a ko eni 'oku 'i ai 'a e mahu'inga ke fai ha tokanga ki ai.

Tokanga ki he tafa'aki ki he Bailiff

Ko e kongá hono hokó, 'oku 'i ai 'a e peesi ko eni fel ve'i mo e, peesi 19. Ka na'e 'i ai e fokotu'utu'u mai heni ke 'ai e Lao ko eni ki he fakamafai'i ko ha taha 'i he ngaue'anga. Ka 'i ai ha taha ai 'oku ne 'ilo ha me'a 'oku hoko, pea lea mai ia 'o talamai ko e h e me'a 'oku hoko ko íá, pea malu'i p 'a hono ongoongó. 'A ia ko e *whistle blower*...

<006>

Taimi: 1540-1545

Dr. 'Aisake Eke: ...'Oku 'ohake ko e me'a ia ke fai ha tokanga ki ai, 'a ia ko e peesi 19, 19 Tonga, sai ko e kongā faka'osi p 'a e kongā ko eni 'a e kau *bailiff*, 'asi he l pooti ko e kongā lahi foki e koloa ko 'oku 'osi e ngaahi hopo pea 'oatu ki he *bailiff* ke nau fakam 'opo'opo, ko e fu'u kongā lahi eni ko 'a e tuai ko hono feinga'i ko ke fakatau atu pea ma'u atu mo e ngaahi koloa, mahino p heni 'enau taufetuli mo nautolu 'oku 'i ai p 'a e ngaahi mo'ua ke 'omai e mo'ua ke lava 'o fai ha ng ue ki ai mo e ngaahi l kooti Sea k ko e kongā eni ia, 'ikai ko ha palopalema fo'u eni 'oku fai p tokangaekina ke to e fai ha sio ki ai 'a e 'Eiki Minisit Lao 'oku ou tui m l e ng ue kuo lava k 'oku mahu'inga ke to e fai ha tokangaekina 'o e ngaahi tafa'aki ko ia, kai kehe ko e fakalukufua fakam l p ki he 'Eiki Minisit Lao koe'uh ko e ngaahi ng ue ko eni kuo 'omai, pea peh 'oku ou tui 'e fakalalakala ai p ki he kaha'u m l .

Sea K miti Kakato: Me'a mai

'Eiki Minisit Lao: M l Sea ko e *veto* 'oku kau ia 'i he'ene ha'u 'a'ana ko eni ki he fokotu'u mai ko eni ki he *amendment* ki he Konisit tone 'oku 'ikai ko e 'uhinga ia ka na'e fokotu'u ai ko 'ene tu'o tolu, mou hanga 'o manatu'i ko e ki'i fo'i me'ang ue eni 'e tafetafe ai 'a e ta'efiem lie 'oku 'ikai ke 'i ai ha fepaki 'a e fo'i tolu ko eni ko 'Ene 'Afio, Ko e Fale Alea, ko e Kapineta k ko e fokotu'u mai ia Fakafongā ke ne tu'o tolu p pea paasi kai kehe ko e me'a ia 'oku toki ha'u k 'oku fai 'a e ng ue ki ai.

Ko e ua ko e *whistle-blower* 'oku lolotonga fai p 'a e ng ue k ko e 'uhinga 'oku mau to e ki'i *drag* ai eni ko e *anti-corruption* fiema'u ke fua 'i h 'a e *anti-corruption* fiema'u ke 'i ai ha *safeguard* 'o e me'a k 'oku kau ia he ' me'a ka u hanga ai p 'o fakahoko atu kia moutolu 'oku 'ai ke mau fokotu'u ki he Tu'i ke tali 'a e fokotu'u atu ia na'e fokotu'u atu ke hoko 'a e *Ombudsman* ke ha'u kamata 'a e fo'i ng ue kae hokohoko atu 'a e ng ue ki he me'a ke to e foki p ki he Fakataha Tokoni k ko e 'uhinga ia 'o e *whistle blowers*.

Ko e *vital statistic* hang ko e me'a 'oku ke me'a ki ai, taha eni 'i he kongā lahi 'o e ng ue 'a e potung ue 'oku 'i ai ko e ...ko e va'a eni ngalingali na'a mau ng ue p mautolu ki ai ki mu'a 'i he'eku kei *CEO* ke hoko 'o huka k toa mai ki ai 'a e Polisi, 'a e *Foreign Affairs*, ke taimi p kuo h ha taha he mala'e vakapuna 'o 'alu kuo 'osi 'i he *system* ko hai 'oku 'alu ki tu'a, ko hai 'oku ha'u ki loto 'e tokoni ia ki he *national census* ko 'a e fonua. 'A ia ko e me'a ia na'a ku fokotu'u ia 'i he taimi p ko na'a ku kei *CEO* ai ko eni 'oku ou foki mai ko eni 'o fai 'a e ng ue, ko e ng ue lahi k ko e ng ue mahu'inga 'oku fai atu 'a e ng ue ki ai he 'oku mou hanga 'o 'ilo'i ko e Va'a ko eni ko e *birth, death and marriages* pea 'oku k toa k toa mei ho'o mo'ui p na'e anga f f ho'o tokanga'i ho'o mo'ui 'o a'u ki ho'o mate 'e ma'u k toa ia heni.

Ko e me'a fekau'aki pea mo e mo'oni hang ko e me'a na'a ku lave atu ki ai, 'oku fai e ng ue lahi ke fakavavevave e *dispose* 'a e ' keisi, 'oku 'ikai ko ha ki'i me'a Fakafongā Tongatapu 5 ko ha ki'i me'a si'isi'eni, ko e ng ue lahi 'a e potung ue hang p ko e me'a na'a ku lave ki ai taha ia e'uhinga 'oku 'omai ai 'a e to e tu'uaki ai 'a e tolu ko 'a e kau *Magistrate* pea mo e ko e taimi ni 'oku taha p 'a e *relieving supreme court judge* ko *Scott* 'e lava p ke ua, k mahalo na ko ha toki lava ia ha Tonga ke h atu ai 'o f , k 'oku fai 'a e ng ue ki ai hang ko e me'a na'a ke lave ki ai ko e taha ia 'i he lea mahu'inga hang kiate au ko *Martin Luther King* ko e *justice delayed is justice denied*.

Ko e l pooti 'a e 'atita 'e Fakafofonga 'osi kei ma'uloto p 'e au k na'a ku kole ange p ki he 'Atita 'oku lahi 'a e t nounou kae ki'i mu'omu'a atu ha *ministry* mu'omu'a p 'a e 'Ofisi 'a e Potung ue Lao he t nounou 'ai mu'a ke mau ki'i fika tolu, k 'oku fai 'a e tokanga ki ai pea 'oku 'osi fai 'a e talanoa pea mo e ...

<007>

Taimi: 1545-1550

'Eiki Minisit Lao : .. mo e f na'í ke a'u ki he ta'u kaha'ú, hang ko e me'á kuo lanu mata mai 'a e L pooti 'a e Fakamaau'anga. M l e tokoní pea m l e pou pou mai ki he ng ue 'a e Fakamaau'angá, ka 'oku ou fokotu'u atu ai p Hou'eiki. Ta ko eni ko e Fakafofonga Ha'apai eni ia.

Sea K miti Kakato : M l 'Eiki Minisit . Me'a mai 'a e Fakafofonga N pele Fika 2 'o Ha'apai.

Tokanga ki ha polokalama ke tokoni'i hako tupu e fonua

Lord Tu'iha'ateiho : M l 'aupito Sea, 'oku ou kole ke u h fanga he fakatapu kuo 'osi hono aofakí kae 'at ki he motu'a ni ke fai atu ha ki'i fakahoha'a fekau'aki pea mo e L pooti 'a e Potung ue Fakamaau'anga. 'Uluaki 'o Sanuali ki he 31 T sema, 2015. Sea, 'oku mahu'inga'ia 'aupito p 'a e motu'a ni ia 'i he'eku fanongo ko ia ko ki he fokotu'u ko eni ko 'a e *Youth Corrections* p ko e Fakamaau'anga 'a e F nau Hako tupu. Sea, 'oku kau eni he me'a lahi, pea 'oku mahu'inga 'aupito kapau 'oku 'i ai ha s niti, ke fakahoko 'aki 'a e ng ue ko eni. Sea 'oku mou mea'i p 'a muli, ko e hako tupú te nau motu ha taimi, te nau lalahi ha taimi ke nau fakalele 'a e fonua. Mahalo te u fakat t 'aki p 'a 'Amelika. Ko 'enau *youth* 'oku 'ikai ke u hanga 'o 'ilo'i p ko e ta'u fiha 'o a'u ki he ta'u 18, pea 'oku hanga 'e he Pule'angá ia 'o *protect* nautolu. Kapau te nau fai 'e nautolu ha fa'ahinga ki'i hia iiki, p ko ha fanga ki'i hia, 'oku nau hanga p 'o 'oange 'a e faingam lie ki he *rehabilitation*. Ke to e lava ke to e ako, p h ki ha fa'ahinga *trade* te ne lava, p ko e 'alu he sotia. Ko e tokolahi 'ia nautolu, na'a nau faikovi 'i he'enau kamata', pea fakah kinautolu 'e he Pule'angá, ke nau 'alu he s tiá, pea nau kau nautolu he s tia lelei 'o a'u ki he *Seal Team*, ko e ni'ihia tokolahi 'o kinautolu mei he fa'ahinga *broken family* peh ni. Pea mahu'inga 'a e *Rehabilitation* 'i Tonga ni, ke 'omai 'a e f nau ko iá, ke ako'i p te nau hoko atu p te nau lava 'o 'alu he hala ko leleí, ke nau to e foki mai 'o ng ue ma'a e fonua.

Pea ko e me'a faka'osí p Sea, 'oku ou fie fakahoha'a ki ai fekau'aki pea mo e L pooti ko eni, na'e 'asi na'e fai 'a e 'A'ahi 'a e Potung ué ki Ha'apai, pea na'e peh he 2015. 'Oku peh ko e toki 'A'ahi ki ai 'osi 'a e ta'u 'e 5.

Sea K miti Kakato : Peesi fihá ia?

Lord Tu'iha'ateiho : Peesi 41 Sea. Pea mahu'inga 'aupito 'a e ngaahi me'a ko ení, 'asi ai 'a e ngaahi hia, f mili vete ko eni 'asi ai ko e taha (1), pea na'e fakahoko 'a e fatongia ko ia. 'I he 9.12.2 Sea. Pea ko e fakalukufuá, ko e fo'i *case* mahalo 'e '10. Pea 'oku 'oatu p 'a e talamon 'a e motu'a ni, ki he Potung ue ko ení, ke hokohoko atu p 'a e ng ue leleí, mo feinga ke ki'i *up-*

to-date 'etau fakamatalá, mo tokoni ki he k inga 'o e fonuá, ke nau 'ilo'i 'a e ngaahi me'a ko eni 'oku hoko fekau'aki mo e Fakamaau'anga. M 1 'aupito Sea ma'u taimi.

Sea K miti Kakato: M 1 . Me'a mai Fakafofonga N pele Fika 1 'o Tongatapu.

Lord Vaea: M 1 . 'Eiki Sea na'a ku fokoutua hake p ke u fakahoha'a atu fekau'ai mo e fehu'i ko ia 'a Tongatapu 5. Ko e fakatokanga na'e fai fekau'aki pea mo e tu'unga ko ia 'oku 'i ai 'a e pa'anga ko ia ko 'a e Fakamaau'anga. 'Oku ou fie tokoni p foki ki ai neongo 'e toki fakatonutonu mai p 'a e 'Eiki Minisit . Ko e pa'anga 'oku 'i ai 'a e pa'anga 'oku nau tauhi 'i he taimi ko ko 'oku 'i ai 'a e totongi mo'uá, ha taha 'oku 'i ai hano mo'ua...

<008>

Taimi: 1550-1555

Lord Vaea: 'Oku 'i ai, pea 'oku tauhi p ia he Fakamaau'anga ko hono 'uhinga he ko e silini ko ia 'e to e foki p , 'oku 'ikai ke foki mai ia ki he Minisit Pa'anga, ki he'enua, ki he'enua lepa, 'oku nofo p ia 'i he 'Eiki Minisit mo e Fakamaau'anga he ko e silini ko ia 'e to e foki p ia ki loto 'e kinautolu. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 . Minisit ...

'Eiki Minisit Lao: ... (kovi 'a e ongo) ...

Sea K miti Kakato: 'O ... Kuo fokotu'u mai eni, 'oku 'i ai ha poupou? Kalake ... Me'a mai koe 15.

S miu Vaipulu: Sea ko e fakahoha'a, tapu mo e Feitu'u na Sea. Ko u fakahoha'a p au he, he kupu ko eni ke, ke to'o e fakamo'oni huafa 'a e Tu'i ki he ' lao. 'Eiki Sea 'oku lolotonga 'i he'etau Konisit tone p pea ko e founga ko eni 'oku fai p ia 'i m mani. 'Oku 'ave 'a e me'a, 'oku 'i ai e fo'i me'a sivi fakamuimui, na'e 'i ai e taimi 'Eiki Sea na'e tali 'e he Fale ni ke to'o 'a e ' 'api 'o e kau Tonga ko 'oku nofo muli ko e taimi ko na'e 'ave ai ki he 'Ene 'Afio na'e 'ikai ke ne tali, 'e Tupou IV. Ko e me'a ia Sea 'oku mahu'inga ai ke 'i ai p 'a e me'a ko eni, ko u tui p 'oku tonu p ke, ke to e fakakaukau'i lelei he 'oku 'ikai ko ha me'a ka ko e founga fa'u lao p ia 'oku ng ue'aki fakam mani lahi Sea. 'Oku mahu'inga ke kei 'i ai ha me'asivi 'i he lao kotoa p ke a'u ki ha taimi 'oku 'i ai, kapau na'e 'ikai 'Eiki Sea 'osi movete e fonua ni ke to'o 'a e ' kelekele. Kapau 'oku k p he taimi ni uanoa kapau 'e faai atu 'o tau iku tautolu ki ha me'a 'oku faikehe. Ko ia p 'Eiki Sea e fokotu'u.

P loti'i 'o tali Fakamatala Fakata'u 'a e Potung ue Fakamaau'anga 2015/2016

Sea K miti Kakato: M 1 . Kalake, tau p loti. Ko kimoutolu 'oku loto ke tau tali e Fakamatala Fakata'u 'a e Potung ue Fakamaau'anga 2015/2016, fakah 'aki e hiki hake ho'omou nima ki 'olunga.

Kalake T pile: Sea 'oku loto ki ai 'a 'Aisake Valu Eke, 'Akosita Havili Lavulavu, S miu Kuita, Vili Manu'opangai Faka'osiula Hingano, 'Eiki Minisit Polisi, 'Eiki Minisit Ako, 'Eiki Minisit

'o e Ngaahi Ng ue Lalahi, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki. Sea, loto ki ai e toko 14.

Sea K miti Kakato: Ko kimoutolu 'oku 'ikai laum lie lelei ki ai, fakah mai ia.

Kalake T pile: 'Ikai ha fakah loto ki ai Sea.

Sea K miti Kakato: Hou'eiki, tui ho'omou kote, fakam l atu he lava 'etau Fale ni, tau liliu 'o **Fale Alea.**

(Pea na'e liliu 'o Fale Alea pea me'a hake ai p 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Hou'eiki m l 'aupito e feme'a'aki, ka tau toki hoko atu ki he 10:00 'aahu ka tau kelesi.

Kelesi

(Na'e fakahoko ai p ia 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan)

<009>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga

'Aho M nite, 21 Aokosi 2017, 10:00am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu

2. Ui 'o e Fale Alea

3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

Me a a e Eiki Sea o tokanga ke omai a e ngaahi l pooti a ahi a e Hou eiki M mipa. Faka amu ke faka aonga i mai a e ngaahi founa ng ue a e Fale Alea o hang ko e ngaahi fehu i ki he Hou eiki Minisit i he aho Tu apulelulu.

Me a a e Fakafofonga Vava u 15 o tokanga ki he tukuha pa anga e \$11.50 ko e tukuha [ki he *maintenance* o e mala e vakapuna, kae hili ko ia oku osi hilifaki mai a e *landing fees*], ka na e te eki ke omai ki he Fale Alea ke tali, pea oku ta efakalao pea totonu ke to o. Na e osi tu utu uni pe i he 2008 ke to o. A ia e to o a e \$23 mei he fea kotoa a e ngaahi vahe motu he oku te eki ke omai ki Fale Alea ke fakangofua. Kuo fuoloa fau pea fiema u ke fai ha ng ue.

Fokotu u a e Fakafofonga Vava u 15 ke tu utu uni e he Fale Alea ki he Pule anga ke fakahoko ki he Kautaha ko eni ke to o a e \$23 mei he enau fea. Ko e uá, ko e founa ai tikite he taimi ni fekau aki mo e "no show", a ia na e makatu unga p ia he ta etokanga enau kau ng ué.

Tali mei he Minisit ki he Ngaahi Pisinisi a e Pule anga oku mahino a e palopalemá pea oku uesia ai a e kakai o e fonuá. Ikai ha lave i ki he *flexi fare* mo e \$50 ki he "no show". Ko e *charge* e ua, pea na e fuoloa pe hono ng ue aki. A ia ko e *airport charge* ko e \$11.50. Ko e me a ia a e kakai ke nau alu o faka ilo. Fakatonutonu mei he Fakafofonga Vava u 15, ko e fatongia ia o e Pule anga ke ne tokanga i hono kakai. Hoko atu a e Minisit , ko e me a ko eni oku te eki ke omai ki ai.

Fokotu u a e K miti Fili ke nau vakai i a e ngaahi me a kotoa na e osi ohake ko e ta efiem lie i he totongi tikite vakapuna ki he ngaahi otu motu, hang ko e totongi \$11.50, to e totongi \$50 i ha tikite *flexi*. M mipa i he K miti a e Fakafofonga Vava u 15, Fakafofonga

Commented [U1]: R97

Tongatapu 5, Fakaofonga Haapai 13, Fakaofonga Napele Fika 1 Tongatapu, Fakaofonga Napele Fika 2 Vava'u, Fakaofonga Napele Fika 1 Haapai, Minisit Pa'anga, mo e Minisi a ki he Ngaahi Pisinisi a e Pule'anga, pea ke toki fili p e he K miti ha sea i he enau K miti.

4. Lao Fakaangaanga:

Lao Fika 6/2017: Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Kautaha N Iiki 2017

Lau uluaki pea p loti o tali 14/0.

Commented [U2]: R98

Tuku ki he K miti Lao i he Tu utu uni 131(1) o e Tohi Tu utu uní ke vakai i e he K miti Lao pea omai mo e ngaahi fakakaukau a e kakaí, pea toki l pooti mai ki Fale Alea.

Lao Fika 7/2017: Lao Fakaangaanga ki he Kakai N Atu o e Pa'anga 2017

Lau uluaki pea p loti o tali 9/0.

Commented [U3]: R99

Tuku ki he K miti Lao i he Tu utu uni 131(1) o e Tohi Tu utu uní ke vakai i e he K miti Lao pea omai mo e ngaahi fakakaukau a e kakaí, pea toki l pooti mai ki Fale Alea.

5. Fakamatala Fakata u a e Komisoni ki he Kau Ng ue Fakapule'anga 2015/2016

Lau pea tuku hifo ki he K miti Kakato.

Commented [U4]: R100

6. K miti Kakato:

6.1 Fakamatala Fakata u Polisi Tonga 2015/2016

Hoko atu a e feme a aki.

P LOTI O TALI.

6.2 Potung ue Fakamaau'anga 2015 & 2016

Me a a e Minisit Lao o fakama ala ala a e ongo l pootí.

Fai a e feme a aki i he faka amu ke i ai ha Fakamaau Lahi Tonga i Tonga ni, pea fakatokanga i a e fiema u ke to e lelei ange a e v henga o e kau fakamaau kae ma u ha kau loa lelei.

Tokanga ki he "legal aid" pe oku lava o fakahoko he oku mamafa a e totongi loa pea oku fiema u ke tokoni i a e kakai. Fai mo e tokanga ki he *Juvenile Justice*.

Tokanga a e Fakaofonga Fika 5 Tongatapu oku ikai ke fu u fel ve i a e l pooti mo e *corporate plan*. Pea oku mahu inga ke fakafel ve i naua. Pea ke omai foki he ta u fakapa'anga kae ikai ko e ta u *calendar year*. I ai mo e tokanga na e ikai ha lave heni ki he ngaahi me a ko ia na e ohake he l pooti atita. Kole ke fakatokanga i a e ngaahi me a ko ia he l pooti hoko.

Fakatokanga i i he peesi 20 a e fakakaukau ke fakatonutonu a e mafai o e Tu i ke fakamo oni huafa ki he ngaahi laó.

P LOTI O TALI 14/0.

[4:00pm – FALE ALEA: Toloia e Fale Alea ki he Tusite 22 Aokosi 2017, 10am]